

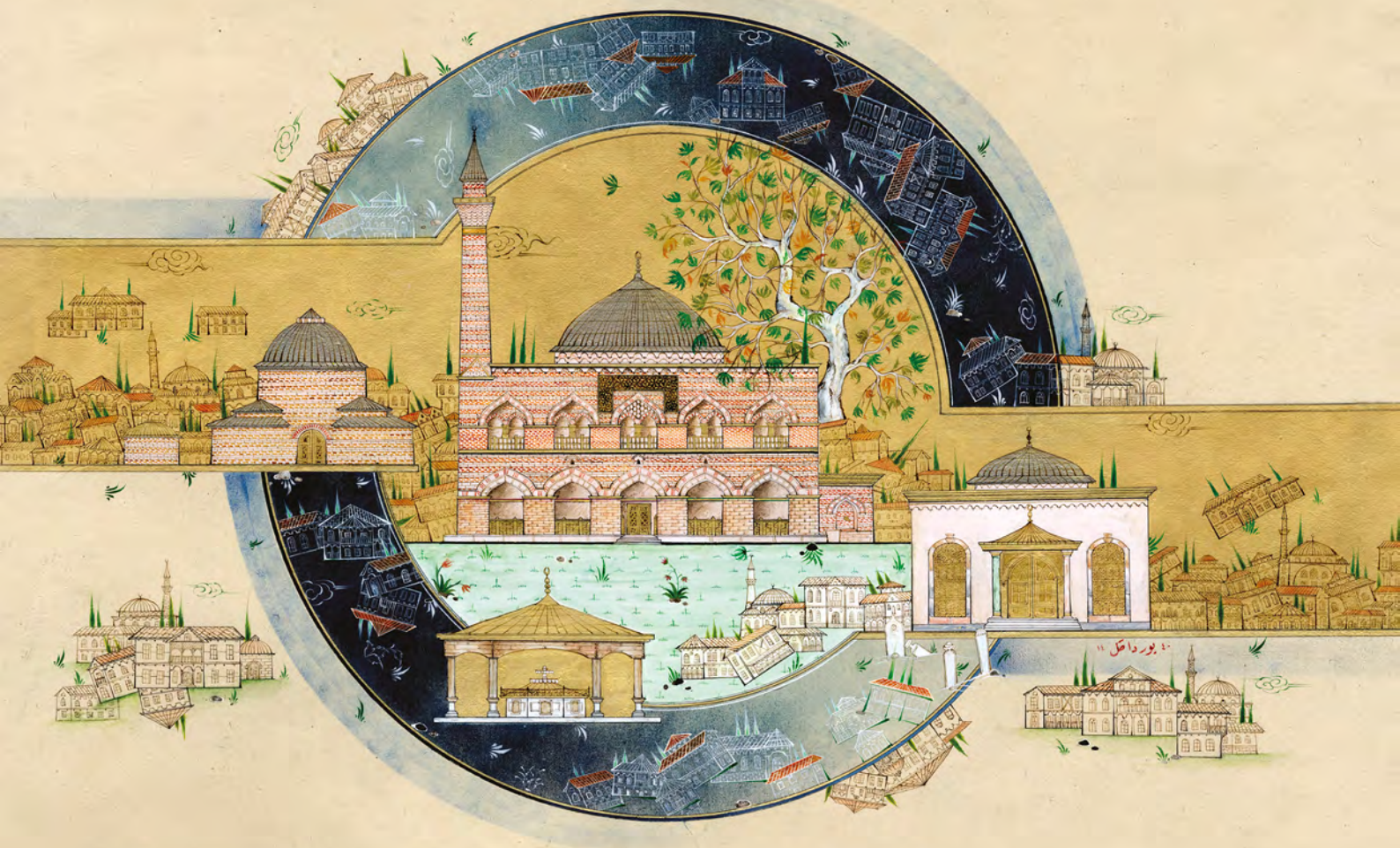
Mudanyalı Şükrü Çavuş
Mudanya'nın işgaline direnen unutulmaz kahramanın hayatı

Bursa hatıraları
Hilmi Ziya Ülken'in Bursa izlenimleri



Bursa Günlüğü

Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin Kültür Hizmetidir / Sayı: 11 / Aralık-Ocak-Şubat 2020-2021



Muradiye Külliyesi çinileri

- Evliya Çelebi'nin Bursa'sı
- Bursalı Belîğ Tezkiresi
- İznik'in Fethi


BURSASU
DOĞAL KAYNAK SUYU
Doğallığın adı,
zirvenin tadı...
SİPARİŞ HATTI
444 40 20
Sağlığınız için Su için
www.bursasu.com.tr
BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

merhaba...

Zor günler yaşadığımız bu dönemde, Bursa Günlüğü 11. sayısı ile sizleri selamlıyor. Bu süreçte evde kalmak salgının azalmasını sağlayacak yolların en başında geliyor. Evde verimli vakit geçirmek de okuyup bilgi sahibi olmakla mümkün. Hem basılı olarak hem de internet sitemizden okuyabileceğiniz dolu dolu bir sayıyı sizlere sunuyoruz.

2021 yılı büyük Türk mütefekkiri Hilmi Ziya Ülken'in doğumunun 120. senesine denk geliyor. Bursa'da görev yaptığı yılları *Bursa hatıratı* adıyla ele aldığı yazısını tekrar yayınlayıp, hem eski Bursa'yı hem de rahmetli Ülken'i yâd etmiş oluyoruz. Yazıyı ve görselleri gönderme lütfunda bulunan Hilmi Ziya Ülken'in torunu Fatma Artunkal Hanımefendi'ye teşekkür ediyoruz.

Hasan Erdem, Bursa'nın unutulmaz kahramanlarından Mudanyalı Şükrü Çavuş'un hikâyesini kaleme alarak bizleri Bursa'nın direniş günlerine götürüyor.

Hakan Yılmaz, İznik'in Fethi ve bu fethin kronolojisi ile ilgili dönemin kaynaklarına atfen yazdığı yazıyla medeniyetler beşiği İznik'in önemine vurgu yapıyor.

"Bursa Günlüğü Dergisi Deneme Yarışması"nda dereceye giren iki yazıyı da bu sayıda okuyabileceksiniz.

Prof. Dr. Atabey Kılıç'tan Metin Savaş'a, Prof. Dr. Nusret Çam'dan Mustafa Özçelik'e, Nevzat Çalıkuşu'ndan Goncagül Hancıoğlu'na varıncaya kadar birçok kıymetli isim yazılarıyla dergimizde yer alıyor.

Bursa depremlerinin tarihi, Abdal Musa'nın hayatı, Evliya Çelebi'nin Bursa izlenimleri, Muradiye'nin enfes çinileri, Gönlüferah Otel'inde edebiyat günleri, Bursa Valisi Ahmed Münir Paşa ve daha birçoğu 11. sayımızda yer alan değerli yazılardan bazılarının başlığı...

Bursa Günlüğü'ne katkı sağlayan yazarlarımıza ve emeği geçen arkadaşlarımıza şükranlarımı sunuyor, önümüzdeki sayıda görüşmek ümidiyle bereketli okumalar ve sağlıklı günler diliyorum.

Alinur AKTAŞ
Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı



BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Bursa Günlüğü

Aralık 2020 / Ocak-Şubat 2021, Sayı: 11
Ücretsizdir
Yerel Süreli Yayın
Üç ayda bir yayınlanır

İMTİYAZ SAHİBİ
Bursa Büyükşehir Belediyesi Adına
Alinur Aktaş

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ (SORUMLU)
Ahmet Bayhan

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Ahmet Akhan

YAYIN DANIŞMANLARI
Mehmet Esen
Önder Balta

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Sefer Göltekin

EDİTÖRLER
İbrahim Büyükfuran
M. Sedat Sert

KATKIDA BULUNANLAR
Ekrem Şahin, Ömer Kır, Selçuk Salih Başhan, Nesrin Alemdar, Halil Anbartepe

FOTOĞRAFLAR
Nilay Şahinkanat İlcebay, Adem Akçora, Ömer Erhan Bakan, Hasan Erdem, Nevzat Çalıkuşu, Hakan Yılmaz, Aziz Elbas, Mevlüt Çam, Goncagül Hancıoğlu, Fatma Artunkal, R. Ruveyda Okumuş, AA, İSAM, ATASE, BOA, IRCICA, VGM, Akıl Fikir Yayınları Arşivi, BBB Fotoğraf Arşivi

KAPAK GÖRSELİ
Muradiye Külliyesi, Bursa
(Minyatür: Yurdagül Büyükdikmen)

GRAFİK TASARIM
Bursa Kültür A.Ş.

İLETİŞİM
Bursa Büyükşehir Belediyesi
Zafer Mah., Ankara Yolu Caddesi, No: 1
P.K. 16270 Osmangazi / BURSA
Tel : 444 16 00
iletisim@bursagunlugu.com
www.bursagunlugu.com
www.bursa.bel.tr

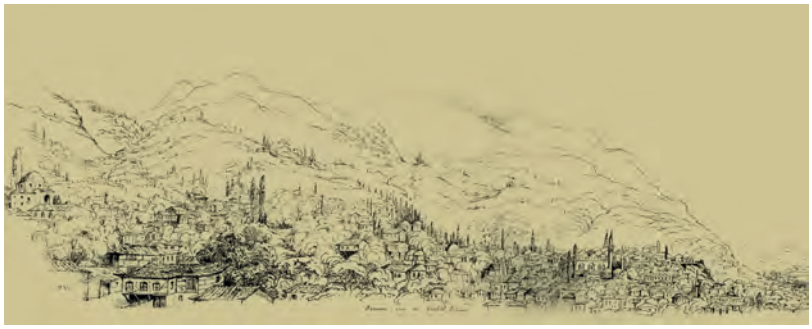
BASKI
renkvizyon MATBAACILIK A.Ş.
Anadolu Mah., Karlıdağ Cad., No: 32
Yıldırım / BURSA
Tel: 0 (224) 251 04 14
www.renkvizyon.com.tr

Bu dergide yer alan yazı ve görsellerin tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.



İçindekiler

İçindekiler



4 Şehri "görmek ve anlamak" üzerine
Serkan Erden

8 Şehr-i Bursa'dan Bursa şehrine
Sema Dinç

10 Bursa hatıraları
Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken



14 Bursalı Belîğ Tezkiresi'nde Bursalı birkaç şâir
Prof. Dr. Atabey Kılıç

20 Evliya Çelebi'nin Bursa hakkında söyledikleri
Prof. Dr. Nusret Çam

26 Abdal Musa
Mustafa Özçelik



56 Gölyazı'nda bir Rumeli türküsü
Samet Altıntaş

Salih dede, ailemizin büyük babası, babası dedemin... Beni Bursa diye bir şehrin varlığından haberdar eden, gezdirdiği, gösterdiği, anlattığı yerlerle zihnimde görkemli dünyalar açan dedem Hüseyin Biçer'i anayım önce. Annemin babası, 1935 Gölyazı doğumlu. Pekâlâ o da Enis Batur gibi, "Apolyont benim ilk gölümdü." sözüne omuz verebilir bu yüzden...



30 Mudanyalı Şükrü Çavuş
Hasan Erdem



34 Gönlüferah Oteli
Nevzat Çalıkuşu



38 Püskülsüz İsmail
Metin Savaş

44 Bursa ruhaniyeti ve vakıflar
Mevlüt Çam

50 Muradiye Külliyesi çinileri
Goncagül Hancıoğlu



62 İznik Kuşatması ve Fethi
Hakan Yılmaz

72 Ahmed Münir Paşa'nın Bursa Valiliği
R. Ruveyda Okumuş

78 Bursa depremleri
Aziz Elbas



88 Muradiye'nin görkemli kaybedeni: Cem
Cihan Taşan

Serkan Erden

Bursa Günlüğü 4. ESER Deneme Yarışması

Şehri "görmek ve anlamak" üzerine

> Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde
> Bakıcak dîdâr görünür ol şârın kenâresinde
> Hacı Bayrâm-ı Velî



Bursa'yı gezerken Alain Badiou'nun *"Düşünmek için durmak gerekir."* cümlesini aklımızdan çıkarmamalıyız. Zira koşarak hiçbir şey izlenemez sanırım. Gerçekten de birçok dilde *"durmak"* ve *"anlamak"* kelimeleri birbirini tamamlar şekilde aynı kökten gelmektedir. Almanca *"stehen"* durmak, *"verstehen"* anlamaktır. İngilizce *"stand"* durmak, *"understand"* anlamaktır. Arapça *"vakafa"* kökü durmak, *"vakıf"* anlamaktır. Yunanca *"sta/ste"* durmak, *"episteme"* anlamaktır. Türkçede ise *"durup düşünmek"* diye bir deyim vardır ki bu durup düşündüğümüzde bir şeyleri anlayacağımızı belirtir. Dolayısıyla Badiou'nun da işaret ettiği üzere, düşünmek ve anlamak için durmak gerektiği aşikârdır. İşte Bursa'nın masalsı tarihini gözlerinizin önüne serecek ve sizi ışıltılı geçmişe götürecek olan anahtar *"durmak"* ve *"anlamak"* kelimeleridir. Bursa'yı durup izlemeden, kentin her zerresine sinmiş tarihine dokunmadan anlayamazsınız. Bu nedenle Bursa, durup izlemenin, dinlemenin ve anlamlandırmanın şehridir. Bu şehre, onun dokusunu oluşturan eserlerine, bir taşa, ota, çöpe, herhangi bir nesneye bakar gibi bakamazsınız. Semt pazarlarındaki insan kalabalığının telaşıyla yahut sıtma nöbeti gibi sizi yakalayan aceleyle şehre nüfuz etmek imkânsızdır. Ona tam anlamıyla nüfuz edebilmek için eserleriyle tarihini harmanlayarak düşünmek gerekir.

MÖ 3. yüzyılda Bithynialılar tarafından kurulmuş, Roma ve Bizans egemenliğinde kaldıktan sonra Osmanlı Devleti'ne katılmış olan şehre, özel bir damga vuran ve derin bir kimlik kazandıran Osmanlı egemenliğinde geçen yılları olmuştur. Şehrin bu kimliğini anlamak için tarihî eserlerini görmeli, onlarda yok olmalısınız. Her mahalleyi, her caddeyi, her sokağı, ilmek ilmek örülmüş mimarisini karış karış gezmelisiniz. Bu gezintilerinizde Bursa'nın fark edeceğiniz en önemli özelliği, şehrin ve tarihî eserlerinin ruhu olmasıdır. Şehirde gezerken bir sokakta karşınıza aniden çıkan ulu bir çınar ve kırmızı kiremitleriyle o büyük insan kalabalığında alev alev yanan bir ev, yıkık bir sur size bu ruhu derinden hissettirir. Sonra şöyle düşünürsünüz: O kırmızı kiremitli evlerin odaları hangi çocuğun şen kahkahası ile çınlamıştı? Hangi hüzünlü insan, şuradaki çınarların altında oturup hasretini demli çayın buharına terk etmişti? Mahalleyi bekçi gibi bekleyen yalnız duvar, hangi yıkılışlara göğüs germişti? Bu sorular eşliğinde geçmiş zaman eserleriyle karşılaşınca saygıyla kendinize çekidüzen verir ve bu eserlerin bugüne gelmesinde ne kadar zaman ve olayın yaşanması lazım geldiğini düşünürsünüz. Düşünceniz, buğulu bir camın ardındaki siluet gibi yavaş yavaş belirginleşmeye başlar ve bu eserlerin hangi yıkılış ve yapılışlardan sonra olgunlaştığını duyumsarsınız. Bu şehrin hangi evindeki dönüşsüz vedanın, hasretin, ümidin, acının, mutluluğun eli değmişti bu eserlere ve onları bu kadar büyük bir ruhla doldurmuştu, bilirsiniz. Zira size bunları hissettiren şehrin aslını bulmak için, yorgun bir sokaktaki çeşme, Orhan zamanından kalma bir camii, çınarlarla çevrili bir şadırvan, bir han yahut binlerce yıldır suskunların oturduğu bir kabristan, Arnavut kaldırımlar, 1. Prusias'ın yaptırdığı ve bir zamanlar Sultanların görkemli alaylarla geçiş yaptığı Saltanat Kapı size rehber olacaktır. Bizans ile Osmanlı'yı, 1. Konstantinos ile Orhan zamanını, Yeşil Türbe ile İznik Konsili'ni koyun koyuna bulabileceğiniz bu şehirde zaman, büyülü bir denge hâlinde sizi Muradiye'den Nilüfer'e, Geyikli Baba'dan Emir Sultan'a oradan da yolunuzu çevirip Çekirge'nin bağrında yatan Murad Hüdavendigâr'a götürür. Sarkacın o yandan bu yana sallanıp durması gibi eserden esere koştururken Muradiye'de soluklanınca, göğü kucaklamak ister gibi üstü açık bir şekilde yatan Cem Sultan ve 2. Murad'da kendinizden bir şeyler bulursunuz. Hüzünlü hikâyesiyle Osmanlı bilinçaltında yer etmiş Şehzade Mustafa'nın kabri başında durup düşündüğünüzde, dünyanın gelip geçici olduğunu anlarsınız. Bu ziyaretleriniz sırasında hangi yere gitseniz, nereyi görseniz bir parçanızın orada olduğunu, bütün şehrin siz, sizin de bütün şehir



olduğunuzu Leyla'sını arayan Mecnun misali aşk ile anlarsınız. Durup izlemek ve anlamak bu nedenle önemlidir. Tarihî mekânlarda aşk ile yaptığınız bu gezintileriniz sırasında kervanlar, insanlar, hatta nesiller tüm ihtişamıyla gözlerinizin önünden geçer. Bunlar büyülü bir masaldan arta kalan görüntüler gibi sizi sarar ve derinine çeker. Bu noktada düşüncelerinizi alelade bir hayatın akışı değil, gördüğünüz eserler yönlendirir ve sizi zamanda hızla geriye götürerek efsaneden efsaneye taşır. Siz o efsaneyle Bursa'nın yollarında, sokaklarında, hanlarında, hamamlarında gezip Somuncu Baba'yı, Üftâde'yi, Emir Sultan'ı ararken yahut çınarların gölgesinde sessiz sessiz geçmiş denen o sisli dağı düşünürken bütün bir tarih denizi içinde yüzdüğünüzü hissedersiniz. Bu tarih denizi içinde *"deryayı bilmeyen balık misali"* gezmemek için görmek, durmak ve anlamak gerekir. Bursa'nın değerli eserlerini bizatihi yerinde görmek neden önemlidir? Çünkü *"Bakmak, bir seçme edimidir."* Bu konuda John Berger'i anmadan geçmemeliyiz. John Berger, görme ve anlamlandırma dünyamızı değiştiren *"Görme Biçimleri"* adlı eserinde perspektifin insan gözünü bakışın merkezine koyduğundan bahseder. Berger'e göre bu durum kameranın icadı ile sarsılmıştır. Kameranın perspektiften farklı olarak değişik açılardan baktığı şeylere yaklaşıyor oluşu, insan gözünün hâkim konumunu dolayısıyla da perspektif algısını kökünden etkilemiştir. Sadece bir yerde olabilen insan gözünün yerini aynı anda farklı yerlerde, farklı açılarda olabilen kamera almıştır. Bununla birlikte kameranın baktığı simgelerin, mimari eserlerin, resimlerin çoğaltılıyor olması eserin biricikliğini değiştirmiştir. Yine Berger'e göre düşüncelerimiz, inançlarımız, yaşam biçimlerimiz gibi kişisel durumlar nesnelere dolayısıyla da eserlere bakışımızı etkiler. Bizler eserleri, kameranın ve kamerayı tutanın bakış açısıyla algılamış oluruz. Tüm bu nedenlerle bir eseri -bu resim, heykel veya bina olabilir- yerinde, ikliminde, etrafıyla birlikte görmek, o eseri anlamlandırmamız açısından çok önemlidir. *"Şefaat"* isteyecek yere, *"Seyahat"* diyerek bütün imparatorluğu dolaşan Evliya Çelebi, Mudanya'dan gezerek birkaç saatlik yolculukla Tanrı'nın nazargâhı, ipek yurdu, taht-ı kadîm, büyük şehir ve eski Osmanlı başkenti diye adlandırdığı Bursa'ya gidip tüm kenti ve eserlerini yerinde gördüğü için *"ruhâniyetli şehir"* der. Evliya, Bursa'ya giderek şehrin bütün köşeleri ve eserleriyle hemhâl olmasaydı, onları kendi mecrasında tatbik etmeseydi, bu kanıya varır mıydı? Berger'in de belirttiği gibi hiç kuşku yok ki bir mimari eseri yerinde *"görmek"* ile binlerce kopya fotoğrafından veya videosundan *"görmek"* arasında fark vardır. Eser; yerinde, kendi mecrasında görüldüğünde bizleşir; çünkü bizim bakış açımızdan varlık bulur. Evliya Çelebi'nin bakış açısıyla vücut bulan Bursa ise Bademli sırtlarından bir *"renk cümbüşü"* içinde görünür. Bu renk cümbüşü içerisinde Bursa Ovası'na yayılmış ağaçlar, Yeşil Türbe'nin çinileri, ipek böceklerinin kozaları, kaplıcaların sıcaklığı, camilerinin kırmızı tuğlaları, eski binaların yorgunlukları, çarşıların kandilleri, Ulu Cami'nin kıyameti bekleyen sessizliği ve Bursalının heyecanı vardır. Bursa'nın bu renk cümbüşünü kendi sükûnetinde en iyi *"gören, anlayan,"* bakış açısıyla en iyi yorumlayan ve Bursa'nın eserlerinin müziğini en iyi dinleyen kişilerden biri hiç kuşkusuz Ahmet Hamdi Tanpınar'dır.

Tanpınar, Beş Şehir'de: *"Bursa'ya birkaç defa gittim ve her defasında kendimi daha ilk adımda efsaneye çok benzeyen bir tarihin içinde buldum."* der. Gerçekten de Tanpınar'ın belirttiği gibi Bursa'da yaşadığınız her an'ın, rastladığınız her eski eserin bir efsane yüklü olduğunu, bu eserlere temas ettiğinizde size kendilerini açacağını, masalsı bir geçişe götüreceğini bilmelisiniz. Sizi masallar diyarında gezdiren bu eserlerin yanında, birçok kentte olduğu gibi modernleşmenin Bursa'yı da ele geçirdiğini; fakat tarihine dokunamadığını görürsünüz. Bunda o şehirde yaşayanların tarihî eserleri benimsemeleri ve olağan hayatın bir parçası olarak görmeleri önemli bir yer tutar. Bursalıların hayatlarının parçası yaptıkları bu eserler, anıların ve geçmişin ambarıdır. Bu ambarı tükettikçe hafızanızın derinlerindeki 1855 depremini, 1958 yılında yaşanan büyük çarşı yangınını, Hüsnügüzel çay bahçesinde eşiyle buluşup hasret gideren şâiri, Çin'den Koza Han'a ipek böceği sükûnetiyle kumaş taşıyan eski zaman tacirlerinin şakalarını, Emir Han'ın yapıldığı ilk günlerin sıcaklığıyla sizi kucaklamasını, Binbir Gece Masalları'ndaki saraylar gibi ışıl ışıl yanan Tahtakale Çarşısı'nı ortaya çıkarıp hislenirseniz. Duygulanmakta haklı gerekçeniz vardır. Zira bu eserler ve yaşanmışlıklar, rahminden kopup geldikleri tarihî dönemin kültürel imgeler deposu olarak bize düşler, ümitler ve hüzünler taşır. Bu manada şehirle konuşmasını bilirseniz size efsanelerden, yıkımlardan, yangınlardan, savaşlardan, masallardan, aşklardan, surlarını inşa eden ustaların türkülerinden birer kuple sunabilir. Şehirle konuşabilmek için *"durmak," "görmek"* ve *"anlamak"* gerekir. Bunlarla birlikte şehrin zamanını -Tanpınar'a saygıyla- iyi anlamalısınız. Bursa'da zaman, harika oymalı bir lahit gibi ovaya uzanır. Bithynialılardan İskender'e; Roma'dan Pers'e; Bizans'tan Osmanlı'ya kadar bu ovaya hükmetmiş medeniyetlerin damgaları bu lahdi süsler. Lahdin süsleri, medeniyetlerin toprak katmanı gibi üst üste yığılması ile oluşmuştur. Şehirdeki yığılmaların en önemlileri mimari eserlerdir ve bu eserler bir şehrin kimliğini, hayatını idare eden bilinçaltı yapılarıdır. Bursa için lahdin en değerli süsü Ulu Camii olsa gerektir. Bursa'da insanla en çok konuşan, insanı derinine, tarihsel dönemine, en çok çeken eser sanırım bu yapıttır. Şehrin göbeğinde, sırtını yasladığı Uludağ'ın görkeminde, yapıldığı zamandaki puslu karanlıktan size bir şeyler anlatmak ister. Şehrin ortasında bir kalp gibidir. Bütün yollar, damarların kalbe bağlanması gibi Ulu Cami'ye bağlanır. Etrafında dönen insanlar, Ulu Cami'nin yüzlerce yıldır içinde biriktirdiği hüznü, mutluluğu, hayalleri anlamak için bizzat görmeli, durup hissetmelidir. Her ne kadar istiridyenin incisini saklaması gibi şehir bu eseri tam kalbinde saklasa da durup izledikten sonra duvarlarına kulağınızı dayarsanız Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ini, 1. Bayezid'in gülümsemesini, Ali Neccar ve Hacı İvraz Paşa ile cami inşaatında çalışan işçilerin çekiç seslerini, ceviz ağacından kündekârî minberi aşkla santim santim oyan Abdülazîz İbnü'd- Dakki'nin heyecanını, 1862'de Bursa'ya sürgün edilen Tevfik Paşa'nın mihrabı süslerken ki hasretini, Somuncu Baba'nın dağıttığı ekmeklerin sıcaklığını hissedebilir, zamanın hafızasındaki sesleri işitebilirsiniz. Durup dinlemesini bilirseniz caminin orta kubbesinin



altında yer alan ve ilk yapıldığında yağmur sularının içine birikmesi için üstü açık olarak tasarlanan on altı köşeli şadırvandaki suyun sesi, sizi yüzlerce yıl öncesine, camiyi gezen Evliya Çelebi'nin hemen yanı başına taşıyabilir. Osmanlı'nın kuruluşundan tam yüz yıl sonra yapılmış olan bu camii, yirmi kubbeli geniş mekânıyla Selçuklulardan beri süregelen "ulu camii" geleneğinin en iyi örneğidir. Döneminin en etkileyici camisi olan bu yapıt için Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde *"Ulu Camii, Bursa'nın Ayasofya'sıdır."* der. Bunu söylemesinin nedeni hem simge olması hem de Bursa camileri içindeki görkemi, etkileyiciliği ve alanı bakımından en büyük cami olmasıdır. Özellikle caminin minberinin Kur'ân-ı Kerîm'deki ayet sayısı olan 6666 parçadan oluşması ve minberin mihraba bakan doğu yüzünde güneş sisteminin, batı kısmında ise galaksinin Tevfik Paşa tarafından tasvir edilmiş olması takdire şâyândır. Siz, minberi izlediğinizde güneş sisteminin içinde dolaşan pervane misali yavaş yavaş ona doğru yaklaşır ve camide yok olursunuz. Bu yokluk içinizde mekân tutar. Ondan sonra ne Sultan Selim'in camiye hediye ettiği altın varaklı Kâbe örtüsü, ne anne karnındaki insana benzeyen ve sorumluluk gerektiren kelimelere önderlik eden vav'lar, ne de etrafınızı saran hat sanatı örnekleri önemlidir. Sadece siz ve caminin içinizde dolaşan yoğun yalnızlığı vardır. İşte o anda sizle birlikte camide bulunan herkesin tuhaf bir duygu içinde olduğunu, bu mimari eseri tekrar yapılandırıp anlamlandırdığını hissedersiniz. Çünkü siz ve camide bulunan herkes, bulundukları yere varlıklarıyla anlam katar. Minberi, mihrabı, billur avizeleri, şırıl şırıl şadırvanı, kubbeleri, kocaman direkleri zihninizde yeniden bina edersiniz. Esere bu bilinçle bakınca onunla harmanlanır, onun yüzlerce yıldır içine çektiği ruhlardan biri olursunuz. Artık içinde bulunduğunuz mimari eser sizle aynılaşmış, eriyip benliğinize yerleşmiştir. Bunun bilinciyle camiden çıkıp mahşerî kalabalığa karıştığınızda yoğun bir mutlulukla içinizi heyecan basar. Çünkü bir şehri ve onun en önemli mimari eserlerinden birini "görmüş" ve "anlamış" olursunuz. Görüp anladıktan sonra özünüzle harmanlamayı başardığınız eserlerin yerinde başka eserler vardır artık. Şehirle bütünleşmeden önce gördüğünüz ve nezâketiyle sizi büyüleyen Koza Han, huşû içinde uyuduğuna şahit olduğunuz Emir Sultan Külliyesi, her şeyi, kendinizi dahi bulabileceğiniz Kapalı Çarşı, çinilerine baktıkça gökyüzünde yüzeceğiniz Yeşil Türbe, maneviyatıyla herkesi saran Ulu Camii, toprağın bağrına saklanmış Sultan Türbeleri, size bir şeyler anlatmak ister gibi akrep ve yelkovanını ısrarla döndüren Tophane Saat Kulesi, gölgenizin anlam bulacağı Karagöz Müzesi, ihtişamıyla buz kestiğiniz Uludağ, güzelliğin insanın kalbinde olduğunu hatırlatan Hüsnügüzel artık o eser değildir. Çünkü şehir ve eserleri sizle yeniden yapılmıştır. Böylece dudaklarınızdan şu beyit dökülür:

"Nâgehân ol şâra vardım ol şârı yapılır gördüm

Ben dahî bile yapıldım taş ü toprak âresinde"

Sema Dinç



Bursa Günlüğü 5. ESER Deneme Yarışması

Şehr-i Bursa'dan Bursa şehrine

Gözleri zümrüt yeşilinden, tüyleri erguvan kokusundan bir kuş olmak şehr-i Bursa'da, kanatlarını kuruluş çağının havasını saklamaya mecbur hissedercesine açarak, bir kanadı Uludağ'a yaslı diğer kanadı ise ovayı kuşatan bir kuş...

Şehr-i erguvanı temâşâ etmek ve kaleme almak... Satırlara sığdırma telaşıyla "... bizim iklimimizde gülden sonra bayramı yapı lacak bir çiçek varsa o da erguvandır." diyen Ahmet Hamdi'nin Bursa'sının sokaklarını bayram yeri gibi sürûrla dolaşmak...

Erguvan ağacının dalına sahibi gibi konan, adeta Zümrüd-ü Ankâ'dan kıymetli ve Hüma kuşundan kısmetliyim. Uludağ'ın haşmetini arttıran fırfırlı eteklerinde, tarihin hikmet nazarına mâtuf ulemâ tekkelerinde nasiplenen bir seyyâre. Çocukluğundan yaşlılığına değin Osmanlı mimari sanatını bize hayretle izleten türbelerin kubbelerinde nefeslenen, sayısız camii ve mescid minarelerinden okunan ezân-ı Muhammedî ile şereflenen bir çift kanat. Rüzgârın, İpekçilik yokuşundan gerdeğe yollanan damat gibi, Setbaşı'ndaki ulu çınara yuvarladığı ve bir anlık soluklanmayla yeniden havalanıp Irgandı'nın gerdanlık timsali köprü taşlarında vuslatı tadan heyûlâ...

Bir Evliyâ Çelebi hatırasıdır, Pınarbaşı'nda ve her çeşme kurnasında anımsanan kelâm-ı kibâr: "Velhâsıl Bursa sudan ibarettir." Kulağına sudan bir mûsikînin biteviye meşkinin eşlik ettiği öylece bir kuşum ki; Yeşil Türbe'nin yüksek ve müreffeh camlarından turkuaz rengine dalıp gider ve saatlerce Osmanlı'nın saltanat

serencâmını, altıgen çinilerinde film şeridi gibi izlerim... Yeşil Cami'nin inşası devam edecekmiş de asırların evvelini geri getirecekmiş gibi dikilmiş eyvan sütunlarında, mimari dehânın kemâlinin hayranlığına kanat çırparım. Hâlâ bir vakt-i namaz arasında Emir Buhârî Hazretleri'nin davetiyle şadırvanın güvercinlerinin zikrine katılan zâhid oluverir, geçmiş zamanın şahitlerine toprağın kucağını açan mezarlığın göğe uzanan servilerine selâm ederim.

Bir Yıldırım Bayezid külliyesinin civarından bir de Murad Hüdâvendigâr diyarından, Bursa Ovası'nın lodosun müjdesiyle sere serpe işvelenmesine tüylerim coşkun coşkun kabarır... Murâdiye'nin boynu bükük hânedanlık meselleriyle hüznünü de yoklarım bazen ve bazen de hep mırıl mırıl seslenir Kediler Tekkesi bu yüzden... Her köşe başında, rastladığın muhtaçlara, tarihî sokaklarında oyun oynayan çocuklara ve surlarına sevdalı seyyahlarına sunduğun soğuk ve tatlı suyunla, keremini ihsân eden şehir... İsmail Hakkı Bursevî Hazretleri'nin himmetiyle, Hz. Üftâde'nin ülfetiyle hıfz-ı Kur'ân eyleyen talebelerin, lâhûtî deverânlarıyla kutsanmış mekân-ı şifâ!.. Eşrefoğlu'nu hâlen sûretâ var kıldığın, Karabâş-ı Velî'ni el-ân yamaçlarında ağırladığın mümbit ve mihmandâr mekân-ı vefâ!.. Orhan Bey'in biiznillâh açtığı bâb-ı fetih, bâb-ı saltanat ve dahi her biri binbir ihtişamla açılan, surların cümle kapılarıyla, hem Müslüman hem ehl-i kitâbı kültür kültür donatan mekân-ı devâ!.. Bir kuştur nihayetinde gök kubbende seyreden hafif ve naif bir edayla...

Ey medeniyet şehri, Bursa!

Koza Han'ın ipekleriyle tartsalar beni bir kefede, ipeğin kozalarına uzun uzun dolasalar tüylerimi, dut yaprağını yiyen bir tırtıl olamaz mıyım? Ulucami'nin minberindeki felekte gezdirseler bir 'sitâre', duvarına levha meşk edip assalar bir 'vav', vaaz kürsüsüne oturtsalar bir kez 'Süleyman Çelebi' olamaz mıyım yani? "Osmanlı tarihinin dibâcesi" diyerek taçlandıran Fuad Paşa'ya mûtî bir tespih tanesi olmak niyetiyle oyulmaz mıyım zanaatkâr ellerde? Bedestende dolaşan tüccarın hesabı, Seyyid Usul'de, Haraççıoğlu Medresesi'nde verilen ilmin kitâbı olup yazılmaz mıyım? Ya Mahkeme Camii vakfiyesince her Miraç Gecesi icrâ edilen Mîrâciyye'nin mûsikî nağmelerine yoldaş olan güfte sayılmaz mıyım?

Gözleri zümrüt yeşilinden, tüyleri erguvan kokusundan bir kuş olmak şehr-i Bursa'da, kanatlarını kuruluş çağının havasını saklamaya mecbur hissedercesine açarak, bir kanadı Uludağ'a yaslı diğer kanadı ise ovayı kuşatan bir kuş... Ve bir kuş kalbi yerinden çıkarcasına atıyorsa bu; bu şehrin ölümsüzlük zaruretine âşık olmaktır.

Ya sen Bursa'nın semalarına talip eşref-i mahlûkât! Mâşûkuna uzanan bîvefâ ellere kılıcınla kalkan olabilecek niyette misin?



Emir Sultan Camii, Bursa

Doğumunun 120. yılına ithafen

Bursa hatıraları*

Tarih ve tabiatın iç içe geçtiği bir plastik sanat eseri: Bir ifade, renk ve derinlik abidesi olarak orada asırların seli devam ediyor. Orayı fetheden erenler, gaziler, abdallar, dedeler yerleştikleri diyara yalnız ruh getirmemişler, girdikleri ruha yeni mânâ vermişler.

Geleli bir ay olmadı, bilmem bu sana kaçıncı mektubum! Bundan önce hep sordum ve bir yığın külfetim oldu. Şimdi yalnız burayı anlatacağım. Çok gezenler için Bursa İstanbul'un bir mahallesi sayılır ama, benim için yepyeni bir dünya.

On beş günde her şey olup bitivermişti. Kemalettin Kâmi ile Divanyolu'nda buluşmamız, asistanlığı bırakıp Anadolu'ya gitmek isteyişimin Ankara'da sevimli karşılanması, Bursa Maarif Müdürü'nün bir telefonu ve birden hareket...

İlk Cuma lisede nöbetçiydim. Birkaç yatılıdan başka kimse yok. Kapıcı bir ziyaretçi getirdi. Bu, heybetli boyu, kibar giyinişi, beyaz sivri sakalı ile 19'uncu asrın Avrupa devlet adamlarını hatırlatıyor. Bahçede ve avluda her şeye eski tanıdıkları gibi baktıktan sonra kendini takdim etti: "Bu binayı ben yaptırdım, o zamandan beri görmemiştim. Gelir gelmez doğru burayı aradım". Jön Türklerin başında Paris'te "*Meşveret*"i çıkaran, 1908 Mebusanı'nda reis Ahmet Rıza idi. Benim için ne sürpriz! Pek uzak gelen bir devir sihirbaz değneği ile dokunulmuş gibi karşıma çıkıvermişti.

Nereden başlayayım? Yolculuğumdan hiç söz etmedim. Eski bir yattan bozma Nilüfer vapuru çok rahattı. Deniz dümdüz, gökle denizin maviliğinde süzülen yat siyah bir kehribar gibi zarifti. İnsan, bir lahzalık da olsa, yerleştiği şey kendininmiş sanıyor.



Hilmi Ziya Ülken

Açık denizde eğlendiren bir İngiliz Lordu gibi hissediyorum kendimi! "*Hayırsız*" adalar arasından geçtik. Manzara biteviye değişiyordu. Bir yanda İmralı sisler içinde görünüyor, ötede Bozburun gittikçe canlanıyordu. Neredeyse burnun yanı başından gidiyoruz: Köylü kulübeleri, koyun sürüleri yeşil eteklere papatya tarlası gibi serpilmiş. Armutlu'nun armut ve elma bahçeleri, sahil boyu uzanan zengin kavaklar... ilerledikçe sıra dağlar arkasında Gemlik Körfezi kat kat meydana çıkıyordu. Bu kurşuni mor tepeler ve boy boy dağlar üzerinde aksakallı Kesiş[1] Tanrı Zeus gibi heybetle yükseliyordu. Sisler içinde ufukla ilişiği kesilmiş duran dağ, gökten inen azametli bir bulut kitlesi veya göğe yükselen devasa bir tuz kıtası gibi güneşin yıldızı ile parlıyordu.

Yaklaşan Mudanya'yı seyrediyordum. İngiliz yatından çevrilme Sevinç vapuru yanımızdan selam vermeden geçti. Gümrükte nüfus kâğıdı kontrolünden sonra şimendifere girdik. Yolculuğun ikinci merhalesi, Tramvayın kabacası küçük tren yılankavi devirler yaparak sonsuz zeytinlikler içinden geçiyor, sanki dolaşıp dolaşıp tekrar eski yerine geliyordu. Deniz gözümüzden bir türlü kaybolmuyordu. Nihayet ağaçlardan kurtulduğumuz zaman önümüze yeşil çarşaf gibi serilmiş Bursa Ovası çıkıverdi. Ovada tembelleşen Nilüfer Çayı, yer yer batakçıklar yapıyor, durgun sularda kurbağalar takırdıyor.

Şehre gelir gelmez önce bir otele indim. Liseli bekâr muallimle bir ev tuttuk, henüz yerleşmek üzereyiz. Derslerden ve çalışmadan sonra Ulu Camii, Yeşil'i, türbeleri, Keşiş'ten inen dereyi, çağlayanı gezmeyle geçiriyorum zamanımı. Gördüğüm yerleri tekrar tekrar görmek istiyorum. İnsan birini sevince onu nasıl sık sık

---

* *Yeni İnsan dergisi, sayı: 65, sayfa: 8-10, Mayıs 1968. (Yazıyı gönderme lütfunda bulunan Hilmi Ziya Ülken'in torunu Fatma Artunkal Hanımefendi'ye ve aracı olan Prof. Dr. Ali Utku Beyefendi'ye teşekkür ederiz.)*

1 Bugün Uludağ dediğimiz tepenin eski adı.

ararsa, ben de gördüklerimi her gün yine görmek istiyorum. Sanki bu tekrarda ruhu perçinleyen bir kuvvet var. Burası öyle sihirli bir yer ki rüya olmasın diye her köşesini tekrar tekrar yaşamak istiyorum.

Ovaya yüksekten bakan penceremden, çözülmeye başlamış karlı damlar ve sis içinde geniş ova görülüyor. Konforsuzluğu bir yana, buraya İsviçre diyebilirsin (tabi resimlerinden tanıdığım İsviçre). Sis denizi dağ eteklerinden şehrin içine kadar iniyor. Yağmur yokuşlarda dereler hâlini alıyor. İki yandan sırayla uzanan tepeler, kardan bir gömleğe bürünmüş, yeşil şehri çerçeveliyor. Bursa çok tuhaf bir memleket! Rutubet kemiklere işliyor desem yeridir. Dört bir yanı dağla çevrili ovanın içinden devamlı sis ve duman halinde su buharı yükselir. Hele bir, şehirden ayrılıp da yüksek bir yere (mesela Temenyeri'ne) çıktın mı, oradan kapağı açık tencere gibi kaynayan Bursa Ovası'ndan yükselen dumanları daha iyi görürsün. Berrak havalarda bu tencere insanı bunaltmaz. Ufuk ne kadar dar ve kapanık da olsa, martı sürüleri hâlinde dağların ötesine süzülen parça parça bulutlarla göğün nefti duvarını aşar ve hayalle İstanbul'un sularına kadar uzanırsın. Fakat bir kere Kudretin eli koyu kurşuni bulutlardan yekpare kapağı bu fıkırdayan tencerenin üzerine kapadı mı, o zaman artık nefes almaya imkân kalmaz. Bunu kendimde tecrübe ettim. Işıklar mektebinin önünden geçerek Keşiş'in ilk basamağı olan Kadıyaylası'na doğru yürüdüm. Bursa'yı ayaklarımın aşağısında bırakarak Gökdere vadisinde ilerledim. Gökdere'ye bakan yalçın bir kayanın üzerinde güneş batana kadar oturdum. Aşağılarda dumanlanan Bursa ve çağlayanın sesi vardı. O anda, buraya oturanı tencere ile kapağın birbirine değdiği yerden içerdeki yemeklere bakan bir fareye benzettim. Teşbih bu ya! Lâmiî "*Tezkere*"sinde Bursa'yı cennete benzetir. Geçen de Beliğ'in Güldeste'sini karıştırdım: Şehir hakkında methiyelerle dolu. Bir gün gelmiş bu evliyalar şehri gazab-ı şahaneye uğrayanların toplandığı yer olmuş.

Geçen gün Tirilye'ye gittim. Mudanya'dan sonra kaptıkaçtı yoktu. Onun yerine bir tekne buldum; on iki yolcusu var. Çifte kürek gittiğimiz hâlde, Odysse masallarını andıran kayalar ve mağaralarla dolu sahilden uzun zamanda geçebildik. Bu kayık yolculuğu bana çok şey hatırlattı: Don Juan'ın, Guillaume Tel'in, Robinson'un kayığı, Nuh'un gemisi! Bizimki, Nuh'un gemisine benziyor. Kayıktakilerden çoğunun dilini anlamıyordum. Yanımda iki Arnavut, ötede iki Boşnak, birkaç Kafkaslı. Kürek çekenlerden biriyle bir ihtiyar ve ben konuşuyoruz. Arnavutların genci dümende oturuyor, yarım Türkçeyle arada söze karışıyor. Fakat bu latif havada, efsane gibi sahilde deniz yolculuğu "*Kocakarı kayası*", "*Deve kayası*" denen derin mağaralarla süslü peyzajı seyrederek çok güzel geçti. Hele koylarda, su yüzündeki pürüzler bile kayboluyor. Sırtlar baştan başa zeytinlik ve çamlıkla kaplı. Saat birde Tirilye'ye vardık. Öğle yemeğini Darüleytam'da (öksüz yurdu) yedik. Civar tarlalar mektebe verilmiş: Gayretli müdürü burayı bir mâmure hâline koymuş, her parçaya ayrı ad vermiş: Dağdakine Dağ Çiftliği, içeridekine Dere Çiftliği, Aya Yani'dekine Deniz Çiftliği demiş. Orada İstanbullu tanıdıklara ve uzak bir akrabaya rastladım. Gece mektebin arabasıyla Bursa'ya döndüm.

***

Her gün Temenyeri'ne çıkan yokuşun sonunda köprüye bakan küçük bir kahvede çalışıyordum. Bu sırada "*Hakîm Senâî*" adıyla yazdığım bir hicviye hayli ilerledi. Aristo'nun *Ethique â Nicomaque*'ından üçte birini bitirmek üzereyim. Çalışmak için burası kadar elverişli, sakin, rahat, insanı kendisiyle baş başa bırakan bir yer olamaz. Kalabalıkta heyecanlanır, yalnızken düşünürüz. Ben İstanbul'da bu peyzaj, bu tabiat ve tarih zenginliği içinde yalnız kalma imkânını hiçbir zaman bulamadım. Her gün hem kendi kendimeyim hem herkesle beraberim. Çalışma bitince Setbaşı'ndaki kahvelerde ahbapları aramaya gidiyorum: Bunlar müze müdürü Hasan Fehmi Bey, İngilizce muallimi Kemal Bey. Biri tarih, öteki edebiyat (ama bir asır önceki edebiyat) için açılmış iki canlı pencere! Türk Ocağı'nda daha geniş bir tanıdık çevresi buluyorum. İstanbul'da "*Mihrap*" ve "*Anadolu*" dergileri (kendi kurduğum iki dergi) çıkıyor ve ben buradan onlara muntazam yazılar gönderiyorum. Günde sekiz on saat çalıştığım hâlde şehir o kadar güzel ki seyretmeye ayırdığım zaman beni dinlendirmeye yetiyor. Bir akşam Çekirge'ye gittim. Ertesi









Hilmi Ziya Ülken

gün Kandil'di. Bu eski derviş şehrinde İstanbul'a pek benzemeyen nurânî bir Kandil akşamı gördüm. Asırlık çınarların dallarına kandiller asılmıştı. Bursa'nın her sokağında bir evliya türbesi, her köşesinde bir zaviye vardır. Çocuklar kafilelerle ellerinde mumlar, gülbank çekerek sokaklarda dolaşıyordu. Bugün bütün camileri yeniden gezdim, Emir Sultan'a gittim. Şehrin dış mahallelerine kadar uzandım. Akşam Kemal Bey'le Mısrî Dergâhı'nda, Kandil ayininde bulunduk.

Çekirge'yi gezmem çok hoş oldu. Hava bulutsuz ve ılıktı. "*Gönlüferah*"ta oturdum. Bir Orta Çağ şatosu gibi ovaya hâkim kaplıca bahçesinden bakıyorum: aşağıda uçsuz bucaksız bir ağaç denizi. Bu yeşil deniz, Bursa'ya adını veren deniz, orta Anadolu'nun kelleşen toprakları ile, her hâlde, tezat teşkil etse gerek. Seyrettiğim, her bahar aynı bereketle fışkıran tabiat mı, her devre yeni renkler getiren tarih mi? İnsanla âlemin kaynaşmasından doğan yaratıcı bütünlük mü? Tabiat pek az yerde tarihe bu kadar yardım etmiştir. Tarih pek az yerde bu kadar tabiata mana vermiştir! Arkamda Murad Hüdavendigâr Camii, Bizans'tan Osmanlı'ya geçişin abidesi olarak yükseliyor: Osmanlı'ya geçiş! Anadolu tarihi bu şehirde kat kat, jeolojik tabakalar gibi yerleşmiştir. İlk çağın karanlıklarındaki *Prusa ad Olympum* [Prouse de l'Olympe] denmiş. Burası eski zaviyeler ve ziyaretler şehriymiş, sonra evliyalar ve dervişler şehri olmuş, şimdi kozahaneler ve fabrikalar şehri. Aynı yeşil deniz, aynı su bereketi her devirde eskiye katılan yeni manalar getirmiş.

Tarih ve tabiatın iç içe geçtiği bir plastik sanat eseri: Bir ifade, renk ve derinlik abidesi olarak orada asırların seli devam ediyor. Orayı fetheden erenler, gaziler, abdallar, dedeler yerleştikleri diyara yalnız ruh getirmemişler, girdikleri ruha yeni mana vermişler. *Şakaik-i Nu'maniye*'yi karıştırıyorum: Bursa fethinde bulunmuş olanları anlatıyor. Geyikli Baba, Bursa fethinde hazırmış. Orhan Gazi ona türbe yaptırmış[2]. Turgut Alp, Abdal Musa, Abdal Murad, Doğlu Baba, Bursa fethinde erleri gayrete getirmiş, askere yoğurt dağıtmış. Bursa Salnâmesi'nde Yenişehir'de Baba Dergâhı, Baba Hamamı, Baba Sultan Mahallesi, Sekârâ Baba, Eskişehir'de Melik Gazi, Şeyh Ede Balî Türbesi, Gönen'de Baba Yaka Türbesi.

Gebzeli dervişlerin, akınları coşturduğu bu devirden sonra saltanat hırsına düşmüş prenslerin kavgası, iktidar savaşı başlıyor. Yıldırım Beyazıt zamanında Emir Sultan Bursa'ya yerleşiyor. Taptık Emre, Yunus Emre Bursa civarında dünya saltanatı ile ruh saltanatı arasında ayırışı temsil ediyorlar. Şeyh Abdüllâtif Bursa'da gömülü. Hacı Bayram halifelerinden

2 Geyikli Baba Vakfiyesi'ni 1921'de Ali Emiri Efendi'nin başkanlık ettiği *Hazine-i Evrak*'ın ilk tasnifinde çalışırken bulmuştuk. Sonradan bu vakfiye Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda Ahmet Refik tarafından neşredildi. (1922)

Bıçakçı Ömer Dede Bursalı. Yine onun dervişlerinden Akbıyık Bursa'ya yerleşmiş, Yahşi Fakih oğlu Hasan Hoca Bursa'dadır. Fakat Bursa civarında yaşayan Simavna kadısı oğlu bu iktidar mücadelesine karşı koyuyor ve baş veriyor. Gönül saltanatı, yerini siyasi saltanata bırakıyor. İstanbul fethinde orduyu şevke getiren dervişler Fatih'in Bizans tahtına oturmasından sonra birer birer Bursa'ya çekiliyor: Ak Şemseddin, Akbıyık, Şeyh Sinan, Alaeddin Halvetî.

Bir devir geliyor, bu eski erenler şehri, müderrisler ve kazaskerlerin sürgün yeri oluyor. Karaçelebizâde Aziz Efendi menfa hayatını geçirdiği bu memleketi suya gark eden sayısız çeşmeler yaptırıyor. Bu akar sular gölgelikli, havuzlu bahçeleriyle emsalsiz bir şehir mimarisini, asrî belediyeciliğin henüz yok edemediği bütün güzellikleriyle Bursa'yı yaratıyor.

Peşte asıllı Şeyh Hüseyin *Lâmekânî* Bursa'da Hasan Kabâdûz hizmetinde bulunmuş, Mehmed Sükûnî Mudurnu'dan Bursa'ya gelmiş. Malatyalı Niyâzî-i Mısrî Bursa'da Abdal Çelebi zaviyesinde yerleşmiş. Mevlevî Gavsî Dede Bursa'da yaşamış. Şeyh Üftâde ve oğlu Şeyh Mehmed Bursa'da yerleşmişler. Evliya Çelebi bu şehirde yatanları anlatırken Emir Sultan, Zeyniler, Abdal Murad, Şeyh Kiliman, Abdal Musa, Akbıyık, Ebu İshak Karzûnî, Gülşenî, Halvetî tekkelerini, Kalenderhane'yi zikrediyor. Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Musa, Emir Sultan, Ramazan Baba, Davud Baba türbelerinden, Sarı Saltık diye tanınan Kelgara Sultan Tekkesi'nden bahsediyor. Evliya'nın rivayetine göre "*Hacı Bektaş Bursa fethinde Kelgara Sultan'a Moskof, Leh, Çek diyarlarına gidip Rum erenlerinden olmaya izin vermişti*". Evliya, bu kelimenin Latince yedi başlı ejder demek olduğunu kaydediyor. Ona Baba Sultan da diyorlarmış diyen Evliya'nın rivayetine göre "*Baba eski*" buradan geliyormuş.

Bursa için daha ne söylesem azdır. Önce yazdıklarımda hep seni ve bizimkileri sordum. Bu mektubumda kendimden, bugünlerde kendimden ibaret olan Bursa'dan bahsettim. İçine girdikçe başka yüzlerini de göreceğim. Yakında izinle gelmezsen yeniden yazarım.



Muradiye Külliyesi'nin uzaktan görünüşü, Bursa

Prof. Dr. Atabey Kılıç / Erciyes Üniversitesi

Bursalı Belîğ Tezkiresi'nde yer alan ve hazırlanan fihriste Bursalı olduğu özellikle kaydedilen bazı şâirlere ve bunlardan alınan örneklere temas etmek niyetindeyiz.



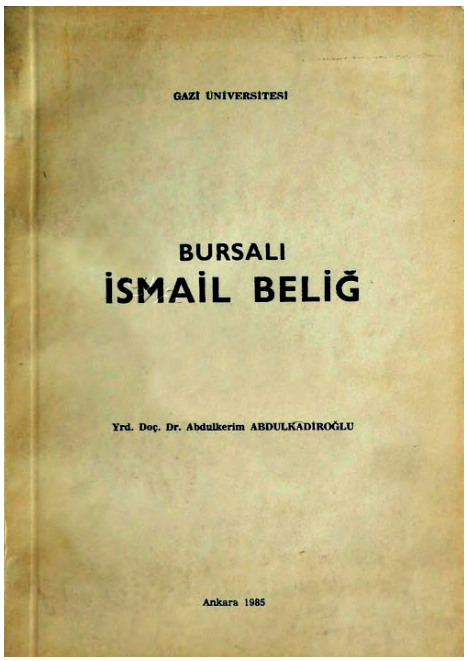
İsmâil Belîğ'in Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli Zübdeti'l-eş'âr adlı tezkiresinin kendi hattıyla olan nüshasının ilk ve son sayfaları (İÜ Ktp., TY, nr. 1182) (İslam Ansiklopedisi)

Bursalı Belîğ Tezkiresi'nden Bursalı birkaç şâire dâir

Kültür ve edebiyat tarihimizin en önemli kaynakları arasında, hattâ en başta yer alan tezkireler, sâdece şiir ve şâir hakkında bilgi vermekle kalmaz, dikkatli bir nazarla baktığınızda içlerinde, devir, ülke, şehir, iktisat, zevk, anlayış ve benzeri gibi pek çok hususta önemli bilgiler de bulundururlar. Edebiyatımızda ilk örneğini Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis*[1] adlı eseri ile gördüğümüz tezkire türünün Anadolu sahasındaki ilk nümûnesi, bilindiği üzere, Sehî Bey'in 1538'de tamamladığı *Heşt Bihişt*'idir.[2] Şâhin Emîr Ağa-zâde künyesiyle tanınan Bursalı Belîğ[3] (öl. 1730) de Kâf-zâde Fâ'izî'nin *Zübdetü'l-Eş'âr* isimli tezkiresine zeyl olarak *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr* ismiyle kaleme aldığı, daha çok *Belîğ Tezkiresi* diye bilinen eseriyle şöhret kazanan şâirlerimizdendir. 1621-1726 yıllarında çoğu Bursa'da yetişen 414 şâir hakkında, kısa bilgiler ve bol örnekle doldurduğu eseri, bir bakıma *Bursa Tezkiresi* diye de isimlendirilebilir. Bilinen tek nüshası müellif hattı olup İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY no. 1182'de kayıtlı bulunan eser, merhum Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu tarafından yayımlanmıştır.[4]

1 https://islamansiklopedisi.org.tr/mecalisun-nefais
2 https://islamansiklopedisi.org.tr/tezkire--tabakat
3 https://islamansiklopedisi.org.tr/belig-ismail
4 İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Hazırla-

Biz bu çalışmayı esas alarak *Bursalı Belîğ Tezkiresi*'nde yer alan ve hazırlanan fihristte Bursalı olduğu özellikle kaydedilen bazı şâirlere ve bunlardan alınan örneklere temas etmek niyetindeyiz. XV-LX sayfaları arasında sıralanan fihristte tesbit edilebilen 26 şâirin bir kısmı, bugün de iyi bilinen şöhretlerden olmakla berâber, çoğu, artık hatırlamakta güçlük çekeceğimiz kadar unutulmuş isimler sınıfından sayılabilir. Huldî (17a), Haylî Beg (17b), Dervîş Zihnî (20a), Râgıb (23a), Râkım (24a), Resîm (26b), Sebzî (34b), Sehmî (39a), Sâhib (45b), Tâlib (48b), Tâhir (51b), 'Ârif Ağa (55a), 'Âsım (58a), 'Aklî (63a), Levhî (82b), Mecdî (84a), Medhî (84b), Müfîd (86a), Nâzük (94b), Na'îm (109a), Vâsıf (112b), Vâkıf (112b), Va'dî (116a), Hâdî (Nâzük-zâde) (117a), Hâdî (117a) ve Hâtif (117b) şeklinde tezkiredeki elifbâ -alfabetik değil- sıralamasına göre sayabileceğimiz bu şâirlerin mühim bir kısmı, vasat ve altında kalan şâirler sınıfında sayılabilir.





Belîğ Tezkiresi, 'güldeste' tarzında hazırlanmış olmasıyla diğer tezkireler arasında dikkati çeker. Bu tarz tezkirelerde, beklenilenin aksine, okuyucuya, şâirlerin terceme-i hâli, yâni bugün yaygınlaşan ifâdesiyle biyografileri hakkında çok az bilgi verilir, daha çok, şiir örnekleri takdim edilir. Tezkirelerdeki tercih sebepleri arasında pek çok âmil söz konusu olduğu için, seçilen şiirlerden hareketle ismi geçen şâirin şiir kâbiliyeti hakkında bilgi vermek, yorum yapmak veya genel bir değerlendirme yapmak, her zaman için sağlıklı olmayabilir. Biz de tezkire müellifinin zevki, şâir hakkındaki kanâati, onunla olan alâka derecesi ve rengi, hattâ aralarındaki rekâbet, husûmet gibi pek çok hususun şiir seçimindeki tesirini göz önünde bulundurarak verilen örnek metinlere yaklaşmak gerektiğini bir kenara kaydedelim ve bahsi geçen şâirler ve şiirleri hakkında ana hatlarıyla birkaç kelâm eylemeye çalışalım.[5]

Tezkire'de Bursalı olduğu bildirilen ilk şâir Huldî'dir[6] ve "*Bursavî Mustafâ Efendidir. İhrâz-ı mülâzemet itmiş iken terk-i tarîk-i tedrîs idüp biñ yüz otuz sekizde ‹âzim-i dârü'l-huld oldı. Âsâr-ı tab'ından nümûnedir...*" cümleleriyle kısaca bir bilgi verildikten sonra on parça kadar şiir örneği alınmıştır. Anlaşıldığı üzere şâir, mülâzemeti[7] hak etmiş, yâni kazanmış iken medrese tahsilini terk etmiş ve 1138/1725-26'da vefât etmiştir. Bilindiği üzere mülâzemet, bugünkü asistanlık benzeri bir meslek olup medrese, yâni üniversite tahsili aldıktan sonra müderris veya kadılık görevlerine atanmak isteyenlerin beklemeleri lüzûm eden müddete verilen bir isimdir. Bu süreyi takip eden kişiye mülâzım ve bazen de dânişmend denildiğini hatırlatmakta fayda var. Belîğ'in verdiği "*İhrâz-ı mülâzemet itmiş iken terk-i tarîk-i tedrîs idüp*" şeklindeki kısacık bilgiden, Huldî Mustafa Efendi'nin müderrislik vazifesi almadığını anlıyoruz. Başka kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla, Huldî, 1703 tarihinde gerçekleşen Edirne veya Feyzullah Efendi[8] Vak'ası'nda fecî bir şekilde şehit edilen Şeyhulislâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'den ders almıştır. Bugünün şartlarıyla düşünüldüğünde herhangi bir kıymeti olmayan bu küçük bilgi kırıntısı, Osmanlı ilmiye teşkilâtı usûlü göz önünde bulundurulduğunda, dikkate değer ve bizce, önemli bir bilgidir. Günümüzde, merkezî ve neredeyse herhangi bir akademik ön hazırlık göz önünde tutulmadan, sâdece bir sınavla elde edilen izâfî notlar karmasıyla eğitim alınacak kurum belirlenirken, gelenekte, bir talebenin meşhur bir âlimden ders alabilmesi için belki sıbyan (ilkokul öncesi eğitim) mektebinden başlayıp idâdîye (bugünkü lise benzeri eğitim) kadar takip edilen tahsil sürecinde, alınan dersler, hoca silsilesi gibi onlarca husus göz önünde bulunduruluyor ve bir talebe daha yüksek bir eğitim düşünüyorsa bunun için de bilhassa ders ve neticede icâzet aldığı muallim ön plana çıkıyordu. Bir kıymetli hocadan icâzet almanın da ne kadar zor olduğu ehlince mâlûmdur. Daha 30-40 yıl öncesinde bile liseden mezun olabilmek için genel bir mezuniyet sınavının yapıldığını düşünürsek mevzû biraz daha kolay anlaşılır sanırım. Feyzullah Efendi gibi Hâce-i Sultânî unvânı almış, devrin en önemli ve kudretli âlimlerinden biri eliyle medrese tahsili almak alelâde bir husus olmadığı için, bizce, Huldî Mustafa Efendi'nin tahsile yatkın, müderrisliğe lâyık bir kişi olduğu söylenebilir. Huldî'nin terk-i tarîk-i tedrîs sebebi ne olabilir? Bununla ilgili

yan: Yrd. Doç. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ankara 1985, LXIII+718+CXXIII sayfa.

5 Tezkire'de ismi geçen Bursalı şâirlerin hepsi hakkında bir şeyler söylemek, bu hacimdeki bir yazı için ağır ve fazlaca uzun olacağından, şimdilik, eserdeki sıralamaya göre, Huldî, Haylî Beg, Dervîş Zihnî, Râgıb ve Râkım'dan oluşan bir gül destesi ile iktifâ ediyoruz.

6 http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/huldi-mustafa-efendi

7 https://islamansiklopedisi.org.tr/mulazemet

8 https://islamansiklopedisi.org.tr/feyzullah-efendi-seyyid



Eski Bursa (Gravür: A. Slom)

elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Huldî hakkında bilgi veren zamanın tezkirelerinden Safâyî, Sâlim ve Fatîn'de de ne yazık ki yeterli bilgiye ulaşamıyoruz.

Azdan çok çıkarma derdine düşmüşken, Belîğ'in bizlere takdim ettiği on parçalık Huldî şiirlerine de şöyle bir göz atabiliriz. Huldî'nin 'Ârif Efendi için yazdığı kasidesinden dört beyit örnek olarak alınmış. Vezin ve aruz tasarrufları bakımından başarılı, fakat şiiriyet bakımından zayıf olduğu söylenebilecek bu beyitlerden;

"Pâ-mâl-i zülfi ol yüri ey dil nizâ'ı ko
Kim çıkdı başa sen çıkasın rûzgâr ile"

beyti, anlam ve ses yapısı bakımından diğerlerinden daha başarılı görünmektedir. "*Ey gönül! Yürü, zülfünün ayakları altına düş, çekişmeyi bırak bir tarafa. Felek/Kader ile kim başa çıktı ki sen çıkasın?*" şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz beyit, feleğin saçlarının ayakları altına düşmek gibi garip bir tasavvur üzerine kurulmuş. Rûzgâr, yâni felek veya kader, simsiyah saçları yüzüne, omzuna dökülmüş beyaz tenli bir kadın gibi tahayyül edilmekle, istiâre bir hayli tuhaf kalmaktadır. Beyitteki siyah ve beyaz tezaddı; rûzgârın (felek, kader) perîşân-sıfat, yâni karmakarışık oluşu, kader çizgimizin belirgin olmayıp inişler çıkışlarla dolu oluşu ve alınyazımızın da birbirine zıt, hiçbir zaman dingin olmayan zaman dilimlerinden oluşması, karanlık ile aydınlık günler veya zaman dilimlerinin birbiri ardınca sürekli gelişerek değişip durmasından oluşan manzarayı aksettirmeye yönelik gibi görünmektedir. "*Kim çıktı başa?*" istifhâmı ile kastedilen ise mâlûm olduğu üzere, bunun imkânsız olduğudur, yâni felek ile başa çıkılmaz, uğraşılmaz, didişilmez; kim buna yeltenirse hüsrâna uğrar, her zaman kaybeder.

'Aceb mi düşmese ehl-i tecerrüd kayd-ı sâmâna
Olur mı âşnâ her lafzıla ma'nî-yi bîgâne

Benümle var mı at başı berâber dem sürer sâkî
Kümeyt-i meyle gülgûna sirişkim girdi meydâna

beyitleri, muhtemel ki bir kasidenin tegazzül kısmından matla' ve ardından gelen beyitlerinden biri olmalı. Tefahhür beyitleri şeklinde değerlendirilebilecek bu iki beytin de vezin ve aruz husûsiyetleri bakımından ustaca inşâ edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Mânâ ve hayâller kısmı ise eskilerin ifâdesi ile, muakkad ve hattâ vahşî bile gelebilir bazılarına. Matla' beytindeki sadr kısmı mânâ bakımından sarîh ve fasîh olmakla birlikte, acuz kısmında, mazmun, kolay anlaşılacak gibi değildir, cümle kurgusu bakımından da hem lafzî hem ma'nevî ta'kîde düşülmüştür. Muhtemel ki bîgâne ve âşnâ kelimeleri arasındaki tezad vurgulanmaya çalışılmış, fakat mânâ, lafza kurban gitmiştir. Huldî'nin;

"'İzâr-ı dil-beri mevzû'-ı bahs idüp Huldî
Giceyle şem' ile pervâne her zaman tutuşur"

makta'ı, yine vezin ve aruz husûsiyetleri bakımından gâyet başarılı kurulmuştur. Mânâ bakımından da Lâle Devri diye adlandırılan dönemin ortak ses ve ifâde tarzına, hayâl dünyâsına güzel bir örnek olarak verilebilir. Bilindiği üzere, bu devrin en önemli şâiri, Nedîmâne tavır/tarz veya sâdece Nedîmâne diye de bilinen kendine has bir üslûba sâhip şâir-i meşhûr Ahmed Nedîm Efendi'dir. Belîğ ile aynı yıl içerisinde vefât ettiğini bildiğimiz Ahmed Nedîm Efendi'nin gazelde tuttuğu yol veya tezkire tabiriyle vâdî, şûh veyâ şûhâne diye adlandırılır. Aslında âşıkâne tarzın içerisinde olan bu nev'i şahsına münhasır söyleyiş tarzı, zamanla sâdece Nedîm'e âit kabul edilmiş.



Güldeste-i Riyâz-ı İrfân'ın müellif hattıyla müsvedde nüshasının ilk iki sayfası (TSMK, Hazine, nr. 1282) (İslam Ansiklopedisi)

İnsanın içini kıpır kıpır eden, müstehcene doğru gitmekle berâber bu sınırı aşmadan tam yerinde duran, okuyanın yüzünde muzip bir ifâde, tatlı bir tebessüm bırakan söyleyişlerden oluşan şûhâne/Nedîmâne tarz, bu devrin şeyhülislâmlarını, kazasker, kadı ve müderrislerini de fazlasıyla cezbetmiştir. Bu vâdîde söylediklerinden ötürü sıklıkla da özürhâh olan ekâbir, hem Nedîm peyrevi olmuş, hem de tatlı bir rekâbetin içerisinde bulunmuşlardır. İşte, Huldî'nin yukarıya aldığımız beytinde de Nedîm Efendi'nin muzip îmâlarından hareketle oluşturulmuş şûhâne bir edâ, kendini hemen gösteriyor: Gece, sevgilinin sıcacık ve al al olmuş yanağı, mum ve pervâne (ateş delisi bir tür kelebek), fısıl fısıl samîmî bir şekilde konuşan ateş ve barut iki nesne/kişi...

Belîğ'in, *Tezkire*'sinde Bursalı olduğunu zikrettiği şâirlerden ikincisi ise Haylî Bey'dir.[9] "*Zümre-i sipâhiyândan Bursavî Ahmed Çelebi. Biñ kırk senesinde Bağdad muhâsarasında at sürüp meyân-ı 'asâkir-i şühedâya mülhak oldı. Vefâtına Cevrî'nüñ târîhidür. Bekâya göçdi Haylî menzilin buldı. Sene 1040*" bilgileri ile yetinen Belîğ, Haylî'den biri na't, diğeri kıt'a-i kebîre, kalanları gazellerden olmak üzere 15 parça şiir almıştır. Terceme-i hâle dâir bilgilerden anladığımıza göre 'Sipâhîlerden yânî süvârî/atlı asker sınıfından olan Haylî'nin asıl adı Ahmed Çelebi'dir. Bursalı'dır. 1630 yılındaki Bağdat muhâsarası yâni kuşatmasında, şehit askerler arasına karışmış, şehitlik makâmına erişmiştir.' Ahmed Çelebi'nin mahlası bile, aslında mesleğini işaret ediyor. Hayl, at veya at sürüsü anlamında bir kelimedir. Çağatay sahası şâirleri arasında kelimenin "yılkı, vahşî at sürüsü" anlamı daha baskın gelmektedir. Ahmed Çelebi de anlaşılan, sipâhî[10] sınıfından olması hasebiyle böyle bir mahlas tercih etmiştir. Diğer kaynaklardan, Ahmed Çelebi'nin babasının da sipâhî olduğunu anlıyoruz. Asker rûhu, Belîğ'in örnek aldığı beyitlerde de kendi gösterir:

Nice hûnîsin ey meh sen ki yaksañ destüñe hınnâ
Yine bir 'âşıkuñ kanına girmiş zann ider dünyâ

(Ey ay gibi güzel ve teni beyaz olan güzel! Sen nasıl bir eli kanlısın, kanlı kâtilsin böyle? Eline kına yaksan, dünyâ âlem seni zannedecek ki yine bir âşıkın kanına girmişsin!)

Eşheb-i nâzı sürüp girse o şeh meydâna
Sıçradur 'aklın aña karşu dil-i dîvâne

(O şah/sultan/güzel, nazın bembeyaz atını sürüp de meydana girse, benim deli gönlüm yerinde duramaz, aklını ona karşı sıçratır/oynatır, yâni beti benzi atar, bembeyaz kesilir.)

Tek bir nazar yanuñdan ayırma şehâ beni
Biñ cevr iderseñ eyle hemân göreyin seni

9 http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hayli-ahmed-celebi-mdbir

10 https://islamansiklopedisi.org.tr/sipahi

(Ey şâhım/sultânım/sevdiğim! Beni bir ân bile olsun yanından ayırma! Bin cevr/eziyet/zulm de edeceksen et, işte buradayım, göreyim seni/hep/yalnız seni göreyim yeter ki...)

Bu askerce ifâdelere rağmen, Haylî'nin şiirlerinde kıvrak, akıcı ve zevkli bir söyleyiş vardır:

Hayr ile olmazsa düşnâm ile olsun tek hemân
Meclisinde dil-berüñ bir kerre mezkûr olsa dil

(İyi yönde anmasın beni, tek ansın da ister de kötüleyerek olsun bu. Âhh, âhh! Dilberin/sevgilinin meclisinde/bulunduğu yerde, benim adım/gönlüm bir kerre anılsa keşke!)

Hat gelmeyince la'lini öpdürmez ol perî
Şeb olmayınca bâde içilmez kıyâs ider

(Tıpkı, gece olmadan şarap içilmemesi gibi, bunu kıyâs eder de o perî/ gibi güzel ve görünmeyen sevgili, olgunluk alâmeti olan çizgiler kendisinde belirmeyince la'l (çok kıymetli, yâkut benzeri bir taş veya kırmızı şarap) dudağını öptürmez.)

Olmaz 'izâr-ı yâr hat-ı müşgbârsuz
Bir gül mi var bu gül-şen-i 'âlemde hârsuz

(Sevgilinin yanağı, misk kokulu tüyler olmazsa olmaz. Bu âlem gül bahçesinde dikensiz bir gül bulmak mümkün mü?)

Gark eyledi hûnâb-ı sirişküm teni cânâ
Şimdengirü sen kanda bulursun beni cânâ

(Ey sevgili! Kanlı göz yaşlarım artık vücûdumu bir deniz gibi kapladı, boğar hâle geldi. Bundan sonra sen beni nerede bulabilirsin ki?)

Pervâneñ iken kadrini bil 'âşık-ı zâruñ
Mumlar yakasın bulmayasın sen anı cânâ

(Ağlayıp inleyen âşıkının kıymetini, senin (ateşin) etrâfında döne döne yanıp yakılan pervânen iken bil ey sevgili! Onun gibi bir âşıkı, mumla arasan da bir daha bulamazsın.)

Tek beni kul eylesin ol Yûsuf-ı hüsne felek
Varsun ağyârı dilerse Mısr'a sultân eylesün

(Felek, tek beni o güzellik Yûsuf'una kul/köle eylesin de varsın, onun etrâfında dönen rakipleri Mısır›a sultân eylesin.)

Tezkire-i Belîğ'de Bursalı olduğu zikredilen üçüncü isim Dervîş Zihnî'dir.[11] "*Bursalı Musâhib Paşa Zihnîsi dinmekle meşhûrdur.*" cümlesi ile tanıtılan Zihnî'nin üçer beyitten oluşan iki parça gazeli örnek olarak verilmiştir. Ali Enver'in *Semâ'-hâne-i Edeb* ve Esrâr Dede'nin *Tezkire-i* Şu›arâ-yı *Mevleviyye*'sinde verilen bilgilere göre asıl adı Hasan olan şâir, Mevlevî'dir. Terbiyesini Kasım Paşa Mevlevîhânesi'nde almış, seyâhati çok seven bir fıtratı olduğu için bir hayli de memleket gezmiş, 1715 yılında vefât etmiştir. Belîğ'in ve zikri geçen diğer iki tezkirenin aldığı şiirlerinde Mevlevîlik meşrebiyle alâka görülmemektedir. Şûhâne diyebileceğimiz şiirlerinden birkaç parçayı aşağıya alıyoruz:

İstedüm bûse lebinden deheni itdi sükût
Teng yerdür ne disün cây-ı cevâb olmayıcak

(Dudağından bir öpücük istedim, ağzı sustu, sükût etti. Cevap verecek yer olmayınca ne desin şimdi? Daracık bir yerdir dudak!)

11 http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/dervis-hasan-zihni



Şu'le-i hüsne tahammül mi ider burka'-i nâz
'Ârız-ı yâre hayâ rengi nikâb olmayıcak

(Hayâ/utanma rengi olan kırmızı, sevgilinin yanağına bir örtü olmadıkça, güzellik alevine dayanabilir mi nâz peçesi?)

Geçmem ol dest-i muhannâ hevesinden Zihnî
O perînüñ eli kanumda hızâb olmayıcak

(Ey Zihnî! O kınalı ellerin hevesinden, o perînin eli kanımla boyanmadıkça vazgeçmem.)

Elifbâ usûlü gittiğimizde *Belîğ Tezkiresi*'nde karşımıza Râgıb[12] çıkar. "*Bursavî. Fuzalâdan 'Alî Efendidür. Gelibolu müftîsi iken biñ yüz otuz târîhinde terk-i rağbet-i ikbâl-i cihân eyledi.*" ifâdeleriyle hakkında çok az bir bilgi verilen Râgıb, anlaşılacağı üzere Bursalıdır, medrese tahsili almış kişilerden, yâni fâzıllardandır. Gelibolu müftüsü iken 1718'de vefât etmiştir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulun-

12 http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ragib-bursevi-ragib-ali-efendi



Bursa ve Uludağ

mayan Râgıb hakkında dönemin diğer tezkirelerinde de farklı ve hattâ birbiriyle çelişen mâlûmâtla karşılaşıyoruz. Safâyî ve Râmiz Tezkirelerine göre Hicrî 1136, Milâdî 1724'te vefât etmiştir. Vefât ettiği yer bile diğer tezkirelere göre farklılıklar arz etmektedir. Belîğ'in "*Âsâr-ı tab'-ı dürer-bârından nümûnedür.*" ifâdesiyle bizlere ilettiği 21 beyitlik 7 gazel parçası ile 3 kıt'a-i sagîreden oluşan şiirleri, vasatın altında sayabileceğimiz bir ses, âhenk ve anlam zenginliğine sâhiptir.

Cûy-bâr-ı Tuna bir nemce görinmez baksañ
Nemçe hûbânı hevâsıyla akan göz yaşına
Ol kadar kesreti var Peç'de cüvânânuñ kim
Biñ perî düşdi disem yeri var âdem başına

(Avusturya güzellerinin arzusuyla akan gözyaşına, Tuna nehri, şöyle bir baksan, bir damlacık nem gibi bile görünmez. Peç şehrinde o kadar çok yakışıklı delikanlı var ki, adam başına bin tâne perî düştü desem yeri var.)

Yine Bursalı şâirlerden diye zikri geçen Râkım[13] hakkındaki bilgileri de şöyle bir gözden geçirerek yazımıza son verelim.

"*Bursavî İbrâhîm Efendi. Mahkeme-i sugrâ kâtiblerindendir.*" ifâdelerinden başka bilgi verilmeyen Râkım, Safâyî ve benzeri diğer kaynakların verdiği bilgilere göre, medrese tahsili almış, Mevlevî tarikatına meyletmiş, kâtiplik de dâhil olmak üzere çeşitli vazifeler aldıktan sonra 1749-50'de Bursa'da vefât etmiş ve Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilmiştir. Şu beytini, üslûbu hakkında bir fikir vermesi için aşağıya alabiliriz:

İntisâb-ı hâk-pâyı virmesün bâd-ı gurûr
'Âdet olmışdur ki dâmen geh yakar geh söndürür.

İçimizdeki güzel, güzellik, hürmet ve öğrenmek aşkı sönmesin niyâzlarıyla...

13 http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rakim-ibrahim-rakim-efendi

Prof. Dr. Nusret Çam / Ankara Üniversitesi



Evliya Çelebi'nin Bursa hakkında bir sanat ve kültür tarihçisine söyledikleri

Ülkemizde kıymeti yeterince takdir edilmeyen değerlerden biri de Evliya Çelebi'dir (1611-1695?). Seksen yılı aşan ömrünün elli beş yılını seyahatlerde geçiren, bu yolda pek çok ölümcül tehlikeler atlatan, kendi ifadesiyle Hollanda'dan İran içlerine, Moskova yakınlarından Somali'ye kadar geniş bir coğrafyada 350.000 kilometre, yani Dünya ile Ay arası kadar bir mesafe kateden seyyahımız modern çağa kadar alanında tektir. Bildiği dillerin ise haddi hesabı yoktur. Gerek seyahatnamesinin büyük boy on cilt içinde toplamda 3654 sayfayı bulan hacmi, gerekse renkli ve çok yönlü şahsiyetinin yansıması olarak gezdiği yerlerin ilginçliği ve verdiği bilgilerin çeşitliliği de hayranlık uyandıracak mahiyettedir. Seyahatnamesinde kullandığı kelimelerin sayısı üzerinde araştırma yapılmış mıdır, bilmiyorum ama görebildiğimiz kadarıyla kelime hazinesi bakımından da benzerlerinden açık ara öndedir. Bu yönüyle de Türk dili, yazılı edebiyatı ve kültürü için muazzam bir hazinedir. Bizzat görüp tasvir ettiği mimari eserler ile ilgili olarak verdiği bilgiler minyatür kadar renkli, gravür kadar nahif ve fotoğraf kadar berraktır. Bu sebeple İtalyan Giorgio Vasari (1511-1574) nasıl Avrupa sanat tarihçiliğinin kurucusu sayılıyorsa, Evliya Çelebi de bizim için odur. Zaten seyahate asıl başlama sebebi de Osmanlı Devleti içinde yer alan ata yadigârı binaları, evliya türbelerini ve mezarlarını görüp kayıt altına almaktır. Evliya Çelebi, Yeniçeri Ocağı'na mensup asker, gazi, savaşçı, elçi, istihbaratçı, imam, müezzin, okçu ve padişah musahibi olduğu kadar sanatta da behre sahibidir. Hat, tezhip, nakış, musiki, şiir onun hayatının ayrılmaz bir parçasıdır[1].

Onun, şehirleri anlatırken ele aldığı konular, gazetenin, radyonun, televizyonun, internetin bulunmadığı, postanın ve haberleşmenin çok yetersiz

1 Nusret Çam, *Aşk Olsun Seyyahlar Sultanı Evliya Çelebi*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2017.

kaldığı bir devirde meraklı ve zeki bir insanın, başka diyarlardan gelen bir kimseye sorabileceği her türlü soruya cevap verecek mahiyette onlarca başlığı içerecek kadar geniş ve kapsamlıdır. Oysa gerek diğer Doğulu, gerekse Doğu'yu gezen Batılı seyyahların seyahatlerinde ele aldıkları ve odaklandıkları konular çok sınırlıdır. Bunlar özellikle tarihî eserleri anlatmada Çelebi'mizle kıyaslanmayacak kadar kısır, yüzeysel ve metotsuzdur. Evliya Çelebi'nin asıl önemi, gezdiği yerlerin çok olmasından ziyade; konu, şahıs ve olay zenginliğidir. Üslubu ve anlatım tekniği ise başlı başına bir şaheserdir. Bu cihetle merak ve cesaret âbidesi, gözlem ve ifade ustası, fakat bir o kadar da mütevazı bu güzel insanı, Türk tarihinin en büyük dâhilerinden biri olarak kabul etmek kadirşinaslık icabıdır.

Evliya Çelebi, meşhur rüyasından sonra seyahate ilk başladığı yer Hüdavendigâr, yani Osmanlı vilayetidir. 1640 yılında babasından habersiz şekilde bir akrabasının gemisiyle çıktığı bu seyahatte seyyahımız Mudanya üzerinden Bursa'ya ulaşır. Tuttuğu notları, hayranlık veren kuvvetli hafızasına kaydettiği bilgilerle birleştirerek ömrünün son yıllarında yazdığı *Seyahatname*'sinin ikinci cildinin büyük bir kısmı bu seyahatinin ürünüdür. Yaptığı o kadar büyük işlere ve kültür hizmetine karşılık "Seyyah-ı Fakir" gibi mütevazı bir mahlası kullanan Çelebi, seyahatlerini gayet metotlu, planlı ve belli maksatlara matuf bir şekilde gerçekleştirir. Bununla beraber şansının, olayların, efendilerinin ve dostlarının kendisini götürdüğü yerlere ve hadiselere yelken açmaktan da çekinmez ve hatta bazen bunları derin bir görev aşkıyla yapar. Nitekim Bursa gezisi de böyle başlamıştır. Bununla beraber o, *Seyahatname*'sini kaleme alırken neredeyse hep aynı düzeni ve sırayı takip etmiştir. Geniş şekilde anlattığı tarihî binalarda da mutlaka belli bir düzeni gözetmiştir. Evliya Çelebi bu planını birinci ciltte anlattığı İstanbul'da geliştirip, Bursa'da da tatbik etmiştir. Güzel Bursa onun yapacağı tablo için bilhassa üslup bakımından ideal bir tuval olmuştur sanki.

Evliya Çelebi daha sonra anlatacağı şehirlerde olduğu gibi Bursa'ya da şehrin adının anlamını açıklayarak başlar. Fakat bu konuda kelimenin etimolojisine girmek yerine halkın dilindeki Türkçe yakıştırmaları kabullenmeye benzer bir yol izler. Mesela Bursa adının, şehrin bulunduğu yere saklanan definenin bulunmasına bağlar ve şunları söyler: *"Eğer ol hazine bulunursa ol defîne ile Emînullah bu şehri imâr ede der. Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa derler. Derhâl devlere emr edüp ol hazineyi bulup şehri tamir ve bayındır edip ismini* ***Bulursa*** *korlar. Bursa, Bulursa'dan galatdır."* Bu örnekte olduğu gibi seyyahımız her şehrin adında mutlaka Türkçe bir tad arar gibidir. Eğer şehrin tarihi İslâm öncesine gidiyorsa, Evliya'nın yolu çoğunlukla ya Takyanus'a ya da Hz. Süleyman'a ve Belkıs'a çıkar. Hatta geçmişini Nuh Tufanı'na kadar götürdüğü olaylar ve binalar bile vardır. *"Bahâr günlerinde Hazreti Süleymân Bursa'ya gelüp Keşiş dağında Belkîs kız ile yayla faslı ederlerdi."* cümlesinden de anlaşılacağı üzere Bursa'da da durum aynıdır. Bu gibi uzak tarihî meselelerde onun yolunu hep efsaneler, söylentiler ya da o zaman kabul gören tarihçilerin yazdıkları şeyler belirler. Şehirlerin ve büyük binaların yapımı için çoğu zaman da insanüstü varlıklara atıfta bulunur. Nitekim Bursa Kalesi için şunları söylüyor: *"Bu kalanın dört tarafında öyle taşlar var ki her biri hamam kubbesi kadar muazzam taşlardır. Ondan malûmdur ki (Bursa kalesi) benî Âdem binâsı değildir."* Fakat eserinde doğruluğundan pek emin olmadığı olaylar ve bilgiler için *"ben görmedim, falan kimseden duydum; vebali söyleyenin boynuna"* demek suretiyle kuşkusunu dile getirdiği ahvâl de çoktur.

Evliya Çelebi şehirleri anlatmaya başlarken ve anlatım sırasında onların şöhret bulan özelliğini, zenginliğini, iklimini ve fiziki yapısını dikkate alarak kafiyelerle ve çarpıcı benzetmelerle süslediği ifadeler sayesinde şehri beynimize nakşetmekte pek mahirdir. Örnek olarak, Bursa'yı şu şiirsel başlık altında anlatmaya koyulur: *"Evsâfı menzili Dârü'l-harîr, sevâdı azîm nazargâhı Hayyu Kadîr, tahtı kadîmi evvel-kalai Bursa".*

Bu dâhi seyyahımız, diğer bütün şehirlerde olduğu gibi Bursayı da şu sırayla ele alır: Şehrin adının anlamı, kadim tarihi, İslâmî tarihi, içkale, içkalenin ebadı, kalenin şekli, buradaki evler, saraylar, binalar, içkaledeki idareciler, bunların sayı-



Evliya Çelebi



Eski Bursa (Gravür: Geyer - W. French)

ları, görevleri ve aylıkları. Bunları o yere bağlı kazalar ve nahiyeler takip eder. Daha sonra aşağı şehre, yani asıl Bursa'ya iner. Burada da yine kalenin şeklini, ölçüsünü, kapılarını, dinlere göre mahalle sayılarını, evlerin adedini, beylerin ve ileri gelen kimselerin saraylarını anlatır; sonra camilere, mescitlere geçer, bunların sayılarını verir, bazılarını ayrıntılı biçimde anlatır, diğer bazılarının sadece adını vermekle yetinir. Aynı metot medreseler, dârülkurrâlar, sıbyan mektepleri, tekkeler, imaretler, hanlar, kervansaraylar, çeşmeler, su değirmenleri, sebiller, hamamlar, ılıcalar, kaplıcalar, çarşılar, kahvehaneler, köprüler için de geçerlidir. Tabii ki bu son kategoride yer alan eserler camiler ve kaleler kadar geniş yer tutmaz. Saydığımız bu konulara Bursa örneğinde olduğu üzere çoğu zaman mesire yerleri, dağlar, yaylalar, halkın lisanları, şiveleri, kadınların ve erkeklerin güzellikleri ve özellikleri, yiyecekler, meyveler, şehrin sanayisi, ziyaretgâhları da ilave edilebilir. Burada olmamakla birlikte çok defa o şehre mahsus kadın ve erkek isimlerine de yer verilmiştir. Evliya Çelebi'nin metodunu kitabımızda[2] geniş bir şekilde ele aldığımız için bu konuyu sadece özetleyip geçeceğiz. Aynı şekilde bu makalede muradımız Evliya Çelebi'nin Bursa hakkında söylediklerini aynen tekrar etmek de değildir. Çünkü onun Bursa hakkında yazdıkları herkesin malumu veya ilgililerin kolayca ulaşabileceği bilgilerdir. Bu sebeple biz bu yazımızda onun Bursa seyahatinde dile getirdiği bazı ilginç noktalara parmak basmakla yetineceğiz.

Evliya Çelebi, Bursa'da Yukarı Kale görevlilerini anlatırken dikkatimizi çeken en mühim husus "çöplük subaşısı" tabiri oldu. Görevliler sayıldıktan sonra "Bunlar cümle yüksek siyâset sahibi hâkimlerdir, zîrâ muazzam büyük bir şehirdir" denilmesi, hakkında fazla bilgi bulunmayan ve Bursa'dan başka sadece İstanbul, Van, Selanik ve Ballıbadra şehirlerinde rastladığımız bu unvanın küçümsenmemesi gerektiğini ima etmektedir. Fakat diğer ciltlerde şehrin temizliğinden sorumlu olduğu açıkça belirtilen bu kişinin yaptığı iş, pek muhtemeldir ki başka Osmanlı şehirlerinde başka adla anılan kimseler tarafından icra edilmekteydi.

Evliya Çelebi Bursa'yı anlatırken, her zaman derin bir hürmetle bahsettiği ve dedelerinin Horasan'dan beraber geldiğini söylediği Hacı Bektaş-ı Veli ile Osman ve Orhan beyleri çağdaş gösterir. Hatta nikris hastalığından muzdarip olan Osman Gazi'nin, oğlu Orhan Gazi'yi Hacı Bektaş-ı Veli ile birlikte 80.000 askerle Bursa'nın Fethi'ne memur ettiğini, fetihten (1326) sonra Hacı Bektaş'ın, Orhan Gazi ile şehre birlikte girdiğini ifade eder. Birçok tarihçi Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu olaydan çok önce ölmüş olduğunu ifadeyle, onun verdiği bu bilgileri sahih kabul etmez. Fakat Evliya Çelebi kitabının 1. Cildi'nde (s. 221) Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlı olmasının sebebi hakkında önemli ipuçları vererek şöyle der: "*Orhan Gazi savaşlardan elde edilen birkaç yüz oğlan çocuğunu terbiye etmesi için Hacı Bektaş Veli'ye verdi. O, bunları terbiye edip savaşmak için Orhan Gazi'ye 'bunlar yeniçerilerdir' diye hediye etti. Bu sebepten dolayı bu yeniçerilerin ve acemi oğlanların piri Hacı Bektaş Veli'dir.*"

Evliya Çelebi, Bursa'nın nüfus yapısı hakkında genel bir tahminde bulunmamıza yarayabilecek bazı bilgiler de verir. Gittiği şehirler hakkındaki bilgileri evvelemirde şehrin resmî kayıtlarından elde ettiğini bildiğimiz Evliya, Bursa hakkında "*Cümle yüz yetmiş altı mahallei müslimîndir ve yedi mahalle Ermeni'dir ve dokuz mahalle Rûm keferesidir ve altı cemaat Yahûdîlerdir ve bir mahalle Kıptîlerdir ve bir mahalle miskinler başka semttir.*" ifadesini kullanır. Buna göre mahalle hesabıyla Müslümanların oranı en az % 88'dir. Bu mahalelerdeki hane sayısı yirmi

2 Nusret Çam, *a.g.e,* s. 242-262.

üç bindir. Evliya Çelebi'nin verdiği bu bilgiler ışığında 17. yüzyılın ortalarında Bursa'nın nüfusu tahminen 115.000, yukarıdaki kalede oturanlarla birlikte 120.000'dir.

Her türlü sanatlarla yakından ilgilenen, ince bir zevke, sevgi dolu gönüle, rakik bir kalbe ve duygularını ifade etmede mahir ele ve dile sahip olduğunu bildiğimiz Evliya Çelebi, Bursa'yı da kendine has üslubuyla, bir minyatür zarafetinde takdim eder. Onun bir saatlik mesafedeki Filedar Ovası'ndan bakarak "şems-i âteş-i tabın şulesi" altında yemyeşil Keşiş Dağı'nın eteklerinde yükselen kurşun kaplı kubbeleri, narin minareleri, kiremit kaplı evleri ve çarşıları ile insanı büyüleyen şehir ile ilgili olarak yaptığı tasvir, Bursa'nın Bursa olduğu zamanlarda çekilen cânım fotoğraflarına ne kadar da benzemektedir! Hele güneydeki Keşiş Dağı'ndan gelen, isimleri ve resimleri belli bin altmış adet akarsuyun kehrizler, kanallar ve kanevetler vasıtasıyla evden eve geçip binaları suladığını söyledikten ve şehirde mevcut hamamları, kaplıcaları, ılıcaları uzun uzun anlattıktan sonra "El-hâsıl Bursa demek, sudan ibâret bir kelâmdır." demesi hakikatin ta kendisidir. Evliya'nın bu sözü, kendisi gibi gönül eri olan Seyyid Nesimi'nin:

Seyrimde bir şehre vardım
Gördüm, sarayı güldür gül
Sultanın tâc ile tahtı
Bağı duvarı güldür gül

Gül alırlar, gül satarlar
Gülden terazi tutarlar
Gülü gül ile tartarlar
Çarşı pazarı güldür gül

şiirine ne kadar da benzemektedir.

Evliya Çelebi, Bursa'nın sularını, ağaçlarını ve diğer doğal güzelliklerini anlatırken kuruluş devri Osmanlı halkının ruh zenginliğini de bize ulaştırır. Aslında o, Türk ince zevkinin yansımalarına eserinde çok sık yer verirse de, bunlar ne yazık ki aynı frekansa sahip olmayan bilim adamlarımızın ve okuyucularımızın dikkatlerinden çoğu zaman uzak kalır. Bunlardan bir tanesi de çiçekleri sebebiyle erguvan renge adını veren veya adını o renkten alan erguvan ağacının çiçek açtığı mevsimde "Emîr Sultân hazretlerinin cemî diyârdan deryâ-misâl âdem toplayıp tarif ve tavsîfi mümkün olmayan *erguvan cemiyyeti* faslı yapmasıdır." Günümüzde hemen hemen hiç kimsenin anlam veremediğini düşündüğümüz bu *erguvan cemiyyeti faslı* bize, her fırsatta gıpta ile söz ettiğimiz Japonların ibadet huşusu içinde baharda kırlara, bağlara, bahçelere kiraz çiçeklerini seyretmeye gitmesini hatırlatmaktadır. Bizce bu "erguvan bayramında" Emir Sultan gibi devrinin ruh iklimine damga vurmuş, Yıldırım gibi arslan pençesi bir şahsiyetin manevi rehberliğini yapmış ulu bir şahsiyetin ruh dünyasını görmek gerekmektedir. İşte Osmanlı'yı Osmanlı yapan değerlerden birisi böyle bir tabiat sevgisidir. Ne büyük bir tevafuktur ki Emir Sultan da Nesimi gibi tacı tahtı, taşı, duvarı, çarşıyı pazarı, tartıyı teraziyi gül olarak görmektedir. Öyle olmasaydı, bu şahsiyetler böyle duyup böyle yaşamasaydı Fatih Sultan Mehmet, Uygur ve Selçuklu ataları gibi resmini gül koklar vaziyette yaptırır mıydı?

Evliya'nın anlatımlarından sadece Emir Sultan'a mensup dervişler değil, Mevleviler de tabiat güzelliklerini terennüm etmeyi adeta bir ibadet olarak görüyorlardı. Çünkü *"Haftada iki kerre mukâbele-i Mevlânâ edip cümle ahbaplar vü dostlar cem' olup dersi Mevlânâ'ya hâzır olup semâ'ı safâdan sonra çemenzâr sahrâsında gönül ehli âşıklar zevk u safâ"* ediyorlardı. Bu örnekler Türk tasavvuf erbabının o devirlerde ne kadar tabiat sevgisiyle dolu, estetik duygularının ne kadar engin olduğunu göstermesi cihetiyle anlamlıdır. Bunlar imarcı şeref âbidesi Osmanlı'nın vasfıdır. Zaten incelmemiş ruh, ehlileşmemiş davranış, kibarlaşmamış lisan, zarifleşmemiş duygu ancak gayri medeni kimselerin vasfı olabilir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrindeki bu ince zevki ve medeniyet eksenli din anlayışını Yıldırım Bayezit'in bina ettirdiği (1399) Ulu Cami'de de görmekteyiz. Caminin mihrap mihverinde yer alan mekâna dairevi bir şadırvan yapılmış, bunun üstünü örten kubbenin ortası açık bırakılmak suretiyle caminin içinde ışığın su ile buluşması sağlanmıştır. Bu aynı zamanda dinin dünyayla ve manevi nezahetin fiziki nezafetle buluşmasıdır da. Evliya Çelebi'nin bahsettiği şadırvanın içindeki rengârenk küçük balıklar hissiyat sahibi kimselerin böyle düşünmesine imkân vermektedir. Öyle anlaşılıyor ki benzerini Yeşil Cami'de de gördüğümüz caminin içindeki fıskiyeli şadırvanın yapılış maksadı abdest tazelemekten çok, namaza gelen müminlerin hayatın kaynağı olan su sesinin ve görüntüsünün yarattığı güzellikleri yaşamasını sağlamak, böylece caminin ruhaniyetine ruhaniyet katmaktır. Nitekim Bursa Ulu Cami'de kılınan namazın ruhaniyetini ve zevkini başka hiçbir yerde bulamadıklarını söyleyen pek çok kişiyle karşılaşmışızdır. Bütün bunlara üst pencerelerdeki renkli camlardan süzülen ışık hüzmelerini ve mihrabın, minberin, müezzin mahfilinin ve kubbeleri taşıyan ayakların üzerindeki zarif ve bir o kadar da haşmetli işlemelerin ve yazıların estetiğini ilave ettiğimiz zaman Evliya Çelebi'nin eser hakkındaki övgülerinde ne kadar haklı olduğu daha iyi anlaşılır. Şunu da belirtelim ki caminin son restorasyonu sırasında müezzin mahfilinde gün yüzüne çıkarılan nefis renkli kalem işleri Evliya Çelebi'nin "*Ve bir münakkaş-ı ibret-nümâ mü'ezzinân mahfili var kim gûya mehâfili cennetdir"* şeklindeki anlatımlarına aynen uymaktadır. Minberinin zarif haşmetinden ve Evliya'nın bu ihtişamı olduğu gibi nakletmesindeki ustalıktan bahsetmek ise bizim için israf-ı kelam olacaktır.

Evliya Çelebi'nin Bursa ile ilgili sözleri arasında dikkatimizi çeken diğer bir nokta da Mahkeme tarafındaki yani batıdaki minârenin tepesinde "şadırvan kadehi" diye tarif ettiği su tesisidir. Onun *"Şimdiki hâlde zamanın geçmesiyle su yolları bozulup fıskıye muattal olmuştur, ammâ ne zaman rahmet bu şehr üzre yağsa bu minârenin şerîfesinde cem olan yağmur bu mezkûr şadırvan kadehine birikip her türlü kuşlar ol bârânı rahmetden nûş edüp susuzluklarını def ederler."* diye tarif ettiği bu su tesisine bildiğimiz kadarıyla başka hiçbir minarede rastlamıyoruz. Minarenin tepesindeki böyle bir su tesisinin insan kullanımı için olmadığı açıktır. Zaten Evliya da bu iddiada değildir. Bu durumda bu tesis için aklımıza gelen ilk fonksiyon, kuşların su içmesi maksadıyla yapılmış *suluk* olmasıdır. William Henry Bartlett tarafından yapılan bir gravürde Antakya Ulu Camii minaresinin tepesine yerleştirilmiş bir *kuş köşkü*, kuş sevgisinin Müslüman gönüllerden taşıp minarelerde rahat bir şekilde yer bulabildiğini işaret etmektedir. Çok sayıda Osmanlı binası eserlerin



Koza Han ve çevresi (Minyatür: Yurdagül Büyükdikmen)

duvarlarına yapılan kuş köşklerini de dikkate aldığımız zaman Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği Bursa Ulu Cami minaresindeki bu çanağın bir *suluk* olduğunu düşünmek mümkündür.

Aklımıza gelen ikinci ihtimal, bunun bir *su terazisi* olmasıdır. Bursa'nın güneyindeki yüksek yaylalardan büyük basınçla gelen suyun camilere ve evlere düşük basınçla ulaşması için tepesi baca gibi açık su kulelerine ihtiyaç olduğunu su mühendisleri gayet iyi bilir. Kaynağından beri suyla birlikte gelen hava kabarcıkları bu bacalar sayesinde dışarı atılarak suyun basıncı azaltılır. Bu durumda suyun, minarenin çekirdek kısmına yerleştirilmiş kurşun bir borudan geçerek yukarı çıkmış olması gerekir. Minare çekirdeğinin içine yerleştirilmiş böyle dikey bir kurşun boru minare gövdesinin sağlamlığına zarar vermeyecektir. Bu su terazilerine İstanbul'da birkaç yerde rastlanır. Bunların en çok bilinenlerinden bir tanesi Koca Sinan eserlerinden olan Şehzade Mehmed Camii avlusunda yer almaktadır. Dolayısıyla Bursa Ulu Camii minaresinin, asıl görevi yanında su terazisi işlevi gördüğünü söylemek yanlış olmaz. Böylece hem eserin yapımında zamandan ve malzemeden tasarruf edilmiş hem de örneğine bildiğimiz kadarıyla başka hiçbir yerde rastlamadığımız ilginç bir eser ortaya konulmuştur. Fakat şunu da belirtelim ki İspanya'nın Sevilla şehrinde İslâmî devirden kalma Alkazar Sarayı'nda olduğu üzere kaynaktan künklerle getirilen suyun, binanın tepesine duvar içine gizlenmiş borularla çıkarılıp oradan bir çörten marifetiyle alttaki bahçe havuzuna boşaltıldığı, böylece serin ve şirin bir manzara elde edildiği ilginç su tesisleri de vardır. Fonksiyonları her ne olursa olsun, böyle su tesisleri, insanlara sunduğu hayret duygusu ve hoş manzara yanında mühendisin yeteneğini, hayal ve fantezi dünyasını göstemesi bakımından da anlamlıdır. Ve tabii ki bu mimarların ve mühendislerin dilinden ve maharetlerinden ancak Evliya Çelebi gibi onlarla benzeri yeteneklere ve becerilere sahip seyyahlar ve gözlemciler anlar. Sonuç olarak, Evliya'mızın *"hulâsai kelâm bu şehr içinde böyle rûhâniyyetli câmii yokdur. Bursa şehrinin gûyâ Ayasofyası'dır. Ve şehrin güzîde yerinde olmakla çok cemâate mâlikdir ki arâzîi mamûrede bu câminin nazîri yokdur. Âdemoğlu bu câmiin vaz-ı esâsını tarîf ve tavsif etmede âciz kalır."* şeklindeki sözlerine "eyvallah" demek her Bursa sevdalısının boyun borcu olsa gerektir.

Evliya, Ulu Cami'den sonra Orhan Gazi, Gazi Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid Han camilerine kısaca temas edip Çelebi Sultan Mehmed Cami'ne geçer. Evliya, bu camiyi genel hatlarıyla tanıtıp duvar çinilerini, taçkapısını, mihrap ve minber nakışlarını kendine has heyecanlı ve coşkulu üslubuyla anlatıp tasvirini *"... pürkâr nakşları olunmuşdur kim Behzâd ve Licân-i Hitâyî (Çinli Lican) kâğıd üzre mû kalemle tahrîr etmeğe kâdir değillerdir."* sözleriyle bitirir.[3] Burada bizim için en dikkat çeken husus karşılaştırma yaptığı sanatkârlardır. Behzad'dan maksadın, minyatürleri ile haklı bir şöhrete kavuşan, İran merkezli Safevi Devleti'nin kudretli şahları Şah İsmail ile Tahmasb'ın gözde ressamı Bihzad (ö. 1535) olduğunu herkes bilir. Behzad ve Mani, sadece Evliya Çelebi'nin değil, bütün eski sanatçıların ve tarihçilerin hayranlıkla yâd ettikleri isimlerdir. Fakat Licân ismi İslâm sanat dünyasında tanıdık bir isim değildir. Zaten Evliya Çelebi de on ciltlik eserinde bu isme sadece burada yer verir. Eserin yine

3 Zekeriya Kurşun - S. Ali Kahraman - Yücel Dağlı - Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 2. Kitap*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s. 13.

aynı yayınevi tarafından yapılan sadeleştirilmiş basımında bu isim Velican olarak kaydedilmiştir.[4]

Evliya Çelebi'nin, Yeşil Cami'ye bu adın verilme sebebini izah ederken kullandığı ifadeler de eserin günümüze ulaşmayan bazı özelliklerini bize nakletmesi bakımından mühimdir. Zira bu dâhi seyyahımız: *"Yeşil Câmi nâmıyla müsemmâ olmasının aslı, cümle kubbeleri ve bir tabaka minâresi tâcı cümle yeşil Kâşî çini ile kaplanmış olup zümrüt renkli sütun gibi göz kamaştıran şulesinden ışınlar saçılır. Anın için Yeşil İmâret derler. Manzûrumuz olduğu üzre şehri Bursa içre böyle nakışlı câmi yokdur. Seyyâhların yazdıklarına göre, «gayrı diyârlarda dahi böyle bir Tanrı-evi görmedik" derler. Vesselâm."* demekle 1640 yılında yani eserin yapılışından iki yüz yirmi yıl sonra dahi sadece içinin değil, tüm kubbelerinin ve minaresinin de yeşil (veya yeşile çalan Türk mavisi) çinilerle kaplı olduğunu şehadetle ifade etmektedir. Oysa bugün caminin bu harici çinilerinden eser yoktur. Muhtemelen, 28 Şubat 1855 yılında Bursa ve civarında meydana gelen ve "küçük kıyamet" diye adlandırılan 7.5 büyüklüğündeki depremde diğer pek çok eser gibi bu cami de zarar görmüş ve yapılan tamir sırasında yeşil renk tamamen tuğla kırmızısına ve kurşunî renge dönüşmüştür. Yine bu depremde eski muhteşem minberin yerine mevcut sade minberin yapıldığını söyleyebiliriz.

Evliya Çelebi bundan sonra diğer selatin camilerini anlatmaya devam eder fakat onların hiçbirine geniş yer ayırmaz. Muradiye, Emir Sultan, Hazret-i Molla Arab Cabbârî, Üftâde Efendi Azîm Musallâ camilerinden kısaca bahseder ve mescitleri özetler, meşhur medrese isimlerini verir, tarikatlarına göre tekkeleri ele alır. Hoca Ahmet Yesevi soyundan geldiğini her fırsatta dile getiren bu seyyahımızın tekkeler bahsinde dikkatimizi çeken en önemli nokta, tekke yaptıran tek padişah olarak görünen Orhan Bey'in bina ettirdiği Abdal Murad Sultan, Şeyh Geyikli Baba ve Abdâl Mûsâ Sultân tekkelerinin tamamının da Bektaşîlere ait olmasıdır. Evliya'nın bu sözleri, yukarıda Bursa'nın Fethi'nde ve yetim kalan gayrimüslim çocukların yeniçeri olarak kazanılmasında Hacı Bektaş Veli'nin hizmetleri ile ilgili verdiği malumatları destekler mahiyettedir. Sebebi ne olursa olsun, Orhan Bey'in yaptırdığı tekkelerin Bektaşî tekkesi olması, arada özel bir bağın olduğunu gösterir. Bulunduğu yerin mesire alanı olduğu anlaşılan Abdal Murad Sultan Tekkesi dervişleri hakkında: "*Aşk-ı İlâhî ile ciğeri büryân, sînesi sûzân olmuş cânlar vardır kim, oraya seyrangâha varan cânlara canu gönülden hizmet ederler.*" şeklindeki sözleri de seyyahımızın Bektaşî dervişlerine karşı özel bir ünsiyetinin işareti sayılabilir.

Yine Evliya'nın, Bursa'da fakir veya zengin olsun her gelen kimseye sabah akşam iki öğün yemek verilmesi ile ilgili sözleri de gözden kaçmamalıdır. Onun Bursa'daki hanların sayısı için verdiğ 108 rakamı, şehrin büyüklüğü ve sanayisinin gelişmişliği hakkında iyi bir ipucudur.

Seyyahımızın Bursa seyahati sırasında üzerinde en çok durduğu konulardan biri de çeşmeler, hamamlar, kaplıcalar ve ılıcalardır. "*Gerçi bu şehri azîm çeşmeye muhtâc değildir.*" dedikten sonra şehirdeki umumi çeşme adedini iki bin altmış olarak açıklar, ayrıca 23.000 hanenin her birinde evden eve geçen birer akarsuyun olduğunu belirtir. Bu arada şehirde görevli suyolculardan kimisinin para kazanmak için su yollarını at fışkısıyla mahsus kapattıklarını söylemeyi haksızlığa tahammül etmeyen karakterinin icabı olarak asla ihmâl etmez. Şu sözler Evliya'nındır: *"Lâkin zamanla su yolları bozulup zâlim suyolcuları giceyle su yollarına at fışkısı döküp yarılan yerleri fışkı ile kapanup su cereyân eder. Ammâ elbette suların lezzeti ve rengi bozulur. Ammâ rûzı rûşende fışkı dökmek ihtimâlleri yokdur kim hâkim haklarından gelir. Ammâ tabiat sahibi kimesneler mezkûr on yedi kaynaklardan ve niçe yüz pâk çeşmelerden su getirüp içerler."*

Evliya Çelebi, Bursa değirmenlerinin sayısını yüz seksen, selsebil sayısını altı yüz ve evlerdeki ve saraylardaki hamamların sayısını üç bin olarak verdikten sonra hamamların, kaplıcaların ve ılıcaların mimarilerini, faydalarını, temizliğini, kullanış yöntemlerini anlata anlata bitiremez. Seyahatname'de Eski Kaplıca'nın, Çekirge Sultan Kaplıcası'nın, Kükürtlü Kaplıca'nın ve Yeni Kaplıca'nın geniş yer tuttuğu görülür. Çelebi'nin, bu sıcak suların faydalarını anlatırken yaptığı şu tasvirleri ancak Evliya Çelebi kaleme alabilirdi: *"Cümle vücûdunun derisi kara kara soğan zarı gibi soyulup, vücûdu dürri yekdâye dönüp sîm-ten sîmîn beden olup Kükürdlü kaplıcası bu mertebe şifalıdır." "Hâsılı kelâm, bu Eski Kaplıca kasabasında üç yüz mikdârı bâğlı bâğçeli evler vardır. Her birinde birer çeşit kaynar ılıcalar vardır, kimi erkekler içün ve kimi kadınlar içün, kimi çocuklar içün, kimi gençler içün, kimi yaşlı erkekler ve kadınlar içün, her birinde birer çeşit faydalar olduğun Bursa ahalisi bilip ehl [u] iyâlleriyle bu Eski Kaplıca kasabasına gelüp beşer onar gün tanıdıklarının hânelerinde kalıp ehl [u] iyâlleriyle çeşit çeşit ılıcalara girüp cân sohbeti ederler."* Onun Yenice Kaplıcaları hakkında verdiği bilgiler ise çok daha geniştir.

Sonuç olarak, Bursa örneğinde olduğu gibi, Evliya Çelebi'nin bizzat gezip görüp, şahit olarak verdiği bilgilerin ne kadar belgesel nitelikte olduğu her geçen gün biraz daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun en son örneği Korona salgını sebebiyle herkesin evlerde mahsur kalması sebebiyle şehirlerde hava kirliliğinin azalması üzerine 20 Nisan 2020 tarihinde açık havada Galata Kulesi'nden Uludağ'ın görünmesidir. Onun "*Galata Kulesi'nin tepesinden Uludağ görülür.*" şeklindeki sözü bazı yazarlar ve araştırmacılar tarafından bu engin gönüllü cevval dâhi seyyah için adeta bir "yalan ve mübalağa beratı" olarak görülmüşken artık bu kuruntular geçerliğini yitirmiş ve Evliya'nın "kerameti" bir kere daha zuhur etmiştir. Netice-i kelâm; Evliya bazı hatalı ve inanılması zor bilgilere rağmen özde dikkatli ve ayrıntıcı, üslupta nahif, esprili ve mübalağacıdır. Ah bir de kendisi "*Türk-i Türkistan Hazret-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi'nin nesebinden*" geldiğini iftiharla ve defalarca söylemesine rağmen Türklerden "*Türk eşkıyası*" diye söz etmese, vesselâm!

4 Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2. Cilt 1. Kitap*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2003, s. 16.

Mustafa Özçelik / Eğitimci, yazar, şair



Kaygusuz Abdal ile Abdal Musa



Bursa'nın Fethi'nde bir Yesevî dervişi:

Abdal Musa

"Bursa'nın fethinden mukaddem Diyar-ı Rum'a vaz'ı kadem iden Büdela-i Erbain'den biri dahi Musa Baba'dır." İsmail Beliğ

Bursa'da yaşıyorsanız yahut Bursa'ya gelmişseniz ilk ziyaret mekânınız elbette Emir Sultan olacaktır. Ama eğer buraya Kurtbasan Caddesi'nden gidiyorsanız yolun solunda sizi bir camii ve türbe karşılar. Türbede yattığı düşünülen zat, Abdal Musa olarak da bilinen Musa Baba'dır, yanındaki camii de adını ondan alan Musa Baba Cami'dir. Fakat hemen söyleyelim, daha sonra yapılan araştırmalar bu türbenin bir makam olduğunu ve Musa Baba'nın asıl türbesinin Elmalı ilçesinin Tekke köyünde olduğunu söyleyeceklerdir. Ama Bursa'da ona ait bir makamın olması elbette boşuna değildir. Zira Musa Baba, Bursa'nın fetih hikâyesinde adı geçen önemli kahramanlardan biridir. İşte bu türbe (makam) ve camii bu yüzden buradadır.

Kırk abdaldan biri

Kimdir Musa Baba? Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber Bursa'nın Fethi'ne katıldığı dikkate alındığında 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. Yüzyılın başlarında yaşadığı söylenebilir. Tarihî kaynaklarda sınırlı da olsa onun hakkında bilgilere rastlarız. Mesela kendisini Ahmet Yesevî soyuna bağlayan Evliya Çelebi'miz onu "Velilerin müçtehidi ve azizlerin büyüğüdür. Ahmet Yesevî dervişlerindendir. Hacı Bektaş Veli ile beraber Horasan'dan Rumeli'ne (Anadolu'ya) geldi. Binlerce kerameti vardır. (...) Bursa'da bulunan mamur tekkesinde gömülüdür. Abdal Musa da Bursa'nın fethinde bulunmuştur." şeklinde tanıtır. Yadigâr-ı Şemsî'de verilen bilgiye göre ise "Kutbu'l-irşâd gavsu'l-emcâd Hazret-i Abdal Murad kuddise sırruhû, Buhâriyyu'l-asıllıdır." Orhan F. Köprülü'nün Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde verdiği "Bursa'nın fethinden önce Buhara'dan gelen kırk abdaldan biridir." şeklindeki bilgi de bunu teyit eder.

Âşık Paşazâde ise onun tasavvufî kimliği üzerine bilgi vererek Bektaşî olduğunu söyler. Buna göre bu tarikatteki payesi "Sultanlık", mertebesi "Abdallık"tır. Taşköprizâde, Âlî ve Hoca Sâdeddin gibi tarihçiler ise onun Bursa'nın Fethi'nde Sultan Orhan'la birlikte olduğuna ve Geyikli Baba ile aralarında yakın bir münasebetin bulunduğuna işaret ederek bu savaşta



Abdal Musa Türbesi. Tekke köyü, Elmalı, Antalya

başına bir ak börk giyerek yeniçerilerin arasına katılıp gaza ettiğini söylerler. Osman Turan Hoca da "Selçuklular Zamanında Türkiye" adlı eserinde Âşık Paşazâde'den naklen Bursa fatihlerinden söz ederken "ilk Osmanlı hükümdarlarının yanında menkıbelere göre tahta kılıçlarla harbeden, kaleler alan, bir avuç müridiyle beraber düşmanı ezen, Müslümanlığı yayan Abdal lakablı kişiler vardı." diyerek Abdal Murad, Kumral Abdal, Geyikli Baba, Doğlu Baba gibi isimlerin yanında Abdal Musa'dan da bahseder. Bu bilgilere yine İslâm Ansiklopedisi'nde sözü edilen "Denizli'de bir çeşmenin sağ duvarında bulunan ve harap bir tekkeye ait olduğu tahmin edilen 811 (1408) tarihli kitâbe" ile "Fâtih devrinde Teke-ili'ne ait resmî bir belgede Finike yakınlarındaki Abdal Musa Tekkesi'nden bahsedilmesi" bize hakkında çok ayrıntılı malumata sahip olamasak bile onun tarihî bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

Abdal Musa'nın hikâyesi bize daha çok menkıbelerle ulaşır. Menkıbevî bilgilere göre de ataları aslen Horasanlı'dır. Oradan Azerbaycan'ın Hoy kasabasına



Geyikli Baba gravürü

gelmişler, kendisi burada doğmuş ve bir süre orada yaşamış olduğundan, "Hoylu" olarak tanınmıştır. Kendisi de bu mensubiyeti "Bize meftun olan marifet söyler / Biz Horasan illerinde Hoy'danız / Abdal Musa oldum geldim cihana / Ârif anlar bizi nice boydanız" dörtlüğü ile ifade eder. Hoy'dan sonra onu Anadolu'da Hacı Bektaş'ın yanında görürüz. Hatta menkıbeler ikisi arasında bir akrabalık bağı olduğundan da söz ederler. Burada tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra ise pek çok derviş gibi belli bir gaye Batı'ya göçmüş ve Bursa'ya gelerek şehrin fethine katılmıştır. Daha sonra ise bir süre daha Bursa'da kalıp ardından kendisine yeni hizmet alanı olarak Akdeniz bölgesi verilince Denizli yoluyla Finike'ye gitmiş, oradan da Elmalı'nın Tekke köyüne gelerek tekkesini burada kurmuştur. Abdurrahman Güzel ise menkıbelerinden hareketle onun hikâyesinin bu bölümünü anlatırken onun Tekke köyüne geldiği sırada birçok olumsuzluklarla karşılaştığını, önce buraya yerleşmesine sıcak bakılmadığını ancak daha sonra göstermiş olduğu kerametler üzerine burada yerleşmesi için kendisine her türlü imkânın sağladığını belirtir. Abdal Musa, buraya yerleştikten sonra tekkesini kurup eğitim-öğretim faaliyetlerine başlar. Kısa zamanda yörede büyük bir sevgi ve hürmete muhatap olur.

Geyikli Baba ile münasebeti

Geyikli Baba, diğer adıyla Ulvî Sultan da Bursa'ya gelip Uludağ eteklerinde zaviye kurarak derviş yetiştiren ve fetih esnasında da büyük yararlılıklar gösteren bir isimdir. Dolayısıyla aynı dönemde aynı yerde olan Geyikli Baba ile Abdal Musa'nın tanışmaması elbette düşünülemez. İkisi de aynı gayenin insanlarıdır çünkü. Menkıbe de bu iki büyük şahsiyetin tanıştıklarını teyit eder. Nitekim şu menkıbe hem onların tanışıklıklarına hem de Abdal Musa'nın fetihten sonra neden Bursa'dan ayrıldığına açıklık getirmesi açısından önemlidir.

Buna göre Abdal Musa bir gün Geyikli Baba'ya bir ateş parçasını pamuk içine sararak gönderir. Geyikli Baba da müritlerinden birine bir kâse süt verip geri gönderir. Fakat mürit, bunun manasını anlayamamıştır. Ancak Abdal Musa, bu sütün geyik sütü olduğunu fark edip vahşi hayvanlara hükmetmenin ateşle pamuğa hükmetmekten daha zor olduğunu düşünerek Geyikli Baba'nın mertebece kendinden daha

üstün olduğunu itiraf eder.

Bu menkıbe dikkate alındığında ikisi arasındaki münasebetin Ramazan Uçar'ın da bir makalesinde değindiği gibi bir mürşidmürid münasebeti olabileceğini düşündürmektedir. Şayet durum böyle ise Geyikli Baba, Abdal Musa'yı bundan sonraki faaliyetlerini Manisa, Aydın ve Denizli yöresinde, yani Türkmen ve yörüklerin yoğun bulunduğu yerlerde görevlendirmiş o da son durak olarak Elmalı'ya gelerek tekkesini kurmuştur.

İşte hem tarihî hem de menkıbevî kaynakların verdiği bilgiler bir arada düşünüldüğünde şu sonuçlara ulaşırız: 1- Abdal Musa, Buhara'dan Hoy'a, oradan Anadolu'ya gelmiştir. 2- Fetih için görevlendirilmiş kırk abdaldan biridir. 3- Bu geliş, fetihten önce olmuştur. 4- Bursa'nın Fethi'nde Sultan Orhan'ın yanında bulunan abdallardan biridir. 4- Fethin bir diğer önemli ismi Geyikli Baba ile yakın münasebeti vardır. 5- Bir Bektaşî erenidir. 6- Bu sıfatıyla Elmalı Teke köyünde bir tekke kurmuş ve bu tekke zaman içerisinde Bektaşiliğin önemli merkezlerinden birisi olmuş, Bektaşilik'te ünlü dört halifelik makamından birisi olarak kabul edilmiştir.



Kaygusuz Abdal'ın eski bir minyatürden kopya edilerek Levnî tarafından yapılan minyatürü (TSMK, Hazine, Albüm, nr. 2164, vr. 22b) (İslam Ansiklopedisi)

Şairliği ve şiirleri

Abdal Musa, dervişliğinin yanın sıra aynı zamanda şairdir. Kendi hikâyesini anlattığı şu şiiri onun en çok bilinen şiirlerinden birisidir. "*Kim ne bilür bizi nice soydanuz / Ne zerrece oddan ne de sudanuz / Bizim meftunumuz marifet söyler / Biz Horasan mülkündeki boydanuz / Yedi deniz bizim keşkülümüzde / Hacım umman ise biz de göldenüz / Hızr-u İlyas bizim yoldaşımızdur / Ne zerrece günden ne hod aydanuz / Yedi tamu bize nevbahar oldu / Sekiz uçmak içindeki köydenüz / Bizim zahmımıza merhem bulunmaz / Biz kader okunda gizli yaydanuz / Tur'da Musa durup münacat eyler / Neslimizi sorar isen Hoy'danuz / Abdal Musa oldum geldim cihana / Arif anlar bizi nice soydanuz*"

Onun özellikle Bektaşi tekkelerinde çok sevilerek okunan bir başka şiir de şöyledir: "*Muhammed Ali'nin kıldığı da'vâ / Yok meydânı değil var meydânıdır / Muhammed kırklara niyaz eyledi / Âr meydânı değil kâr meydânıdır / Kırklar özün bir araya koydular / Anlar cenazesin susuz yudular / Deve gördün mü biz görmedik dediler / Ört eteğin sakla sır meydânıdır / Gezdiğin yerlerde ara bulasın / Vardığın yerlerde makbûl olasın / Sakla pîr sırrını Settâr olasın / Çek çevir kendin sır meydânıdır / Kurban olayım bu erkânı kurana / Yuf çekerler bu meydanda yalana / Üç yüz altmış altı ayak nerdibana / Kör meydânı değil gör meydânıdır / Abdal Musa Sultan gerçek er isen / Ali'yi sevenin muhib yarıysan / Hak mahbûbunun talebkârısıysan / Urgan tak boynuna dâr meydanıdır*"

Kaygusuz Abdal'ı o yetiştirdi

Abdal Musa, sadece şiirler söylemiş biri değildir. Elmalı yöresinde kurduğu tekkesinde sayısız kişileri de irşad etmiştir. Bunlar arasında Sevindük Dede, Kilerci Baba, Kâfi Baba, Yatağan Baba akla ilk gelenlerdir. Fakat bunlar arasında en önemlisi ve ünlüsü ise Alevî-Bektaşî edebiyatının kurucu ismi sayılan Kaygusuz Abdal'dır. Menâkıbnâmeye göre asıl adının Gaybî yahut Alaeddin olduğu da söylenen Kaygusuz Abdal, Alâiye (Alanya) Sancak Beyi'nin oğludur. Bir av sırasında vurduğu bir geyik kaçarak Abdal Musa'nın dergâhına gider. O da geyiğin



Hacı Bektâş-ı Velî'nin 15. yüzyılda yapılmış kök boya resmi (Hacı Bektaş Müzesi, Nevşehir)

peşinden oraya gelir. Burada bir geyik vurduğunu, geyiğin kaçıp buraya geldiğini belirtir. Abdal Musa, "Attığın oku tanır mısın?" deyince "Evet." cevabını verir, bunun üzerine şeyh kolunu yukarıya kaldırır. Gaybî, attığı okun Abdal Musa'nın koltuğuna saplanmış olduğunu görür ve şeyhin müridi olmaya karar verir. İşte bu esnada Abdal Musa Sultan, Gaybî'nin yüzüne bakmış ve: "Gaybî, artık kaygıdan reha buldun (kurtuldun), şimdiden sonra Kaygusuz oldun." dediği için de Gaybî'nin adı "Kaygusuz"a dönüşmüştür. Böylece Kaygusuz, burada hizmet etmeye başlamış ve yaklaşık kırk yıl hizmet ettikten sonra nasibini almış, menzil ve mertebe sahibi olmuştur.

Hikâye daha uzun ama biz bu kadarıyla yetinelim. Söz yerindeyse Kaygusuz Abdal, avcı iken bu dergâhta av olmuştur. Burada gerekli eğitimi aldıktan sonra şiirler söylemeye, şiirini bir tebliğ ve telkin dili olarak kullanmaya başlar. Kaygusuz Abdal'ın şiirleri Yunus Emre tarzındandır. Bu yüzden onun ilk takipçilerinden kabul edilir. Daha çok hece vezniyle yazılmış şathiye türü şiirleriyle tanınır ama onun aruzla yazılmış şiirleri de bulunmaktadır. Bu arada daha sonra şeyhlik makamına geçmiş, Kahire'de tekke kurmuştur. Ondan geriye kalan ise; Budalanâme, Kitâb-ı Miglâte, Vücudnâme, Dilgüşâ, Saraynâme, Minbernâme, Gülistan adlı eserleridir.



Musa Baba Camii, Bursa

Kaygusuz Abdal'ın mürşid Musa Baba'yı konu alan şiirleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi şöyledir: "*Beylerimiz elvan gülün üstüne / Ağlar gelir şahım Abdal Musa'ya / Urum Abdalları postun eğrine / Bağlar gelir şahım Abdal Musa'ya / Urum Abdalları gelir dost deyü / Eğnimizde aba hırka post deyü / Hasteleri gelir derman isteyü / Sağlar gelir şahım Abdal Musa'ya / Hind'den bazerganlar gelir yayınır / Pişer lokmaları açlar doyunur / Bunda âşıkları gelir soyunur / Erler gelir şahım Abdal Musa'ya / Meydanında dara durmuş gerçekler / Çalınır koç kurbanlara bıçaklar / Döğünür kudüm açılır sancaklar / Tuğlar gelir şahım Abdal Musa'ya / Her matem ayında kanlar saçarlar / Uyandırıp Hak çerağın yakarlar / Demine hu deyip gülbang çekerler / Nurlar gelir şahım Abdal Musa'ya / İkrarıdır koç yiğidin yuları / Muannidi çeksem gelmez ileri / Akpınar'ın Yeşilgöl'ün suları / Çağlar gelir şahım Abdal Musa›ya / Ali'm almış Zülfekarın destine / Sallar durmaz Yezitlerin kasdına / Tümen tümen gene Ali'nin üstüne / Sırlar gelir şahım Abdal Musa'ya / Benim bir isteğim vardır Kerim'den / Münkir bilmez evliyanın sırrından / Kaygusuz'am ayrı düştüm pirimden / Erler (Ağlar) gelir şahım Abdal Musa'ya"*

Abdal Musa Nasihatnamesi

Abdal Musa, karşımıza sadece bir gazi/derviş/şeyh/şair olarak çıkmaz. O, aynı zamanda hikmetli öğütleri de olan bir bilge olarak bilinir. "Pend-i Abdal Musa" başlığıyla bir Pendnâme'sinin olduğu bilinmektedir. Bir fikir vermesi açısından "Abdal Musa Sultan ve Velâyetnamesi" adlı eserinde yer alan bu nasihatnameden şu bölümü buraya alıyoruz. *"Evvel sırrını kavi (sıkı) sakla, çok söyleme, muin ol, kavgalı yerden kaç, bilmediğün kişiye (mukarin) yakın olma, düşmanlığı sabit olan kişi ile dost olma, bir kimsenin başına gelen musibetüne gülme, senden ulu kimesnelerle mücadele etme, doğru (müstakim) ol, musibete sabreyle, önce düşün, (fikr idüb-düşünüb) sonra söyle, her çocuk ve kadına sır ve söz söyleme, ibadetlere ve mala güvenme, halim ve selim ol, inkârcılara (münkirlere) gönül verme, evliyaullahın sözlerini inkârcılara (münkirlere) söyleme, dünyaya fazla meyletme, bir menfaat uğruna başkasına dervişlik satma, zahir padişahına yakın olma, işin olmadan vezir ve sair devlet adamlarının yanına varma, bana iyi desinler diye sofuluk satma, düşmanına yüz verme, her bulduğuna şükret, zinadan uzak dur, elden geldikçe tek başına yemek yeme, pirdaşını gerçek kardaşun bil, evliya ve mürşidden ayrılma, Hak divanundan ayrılma, sözünde dur, vaktini boşa harcama. Hz. Peygamber ve Ali evladına can u gönülden dost ol, sev, daima salavat ile onları hatırla. Allah dostları ile muhabbet ederken; "Eyvallah kerem buyurdunuz." diyerek saygıda bulun. Hz. Muhammed ve Ali düşmanları olan kâfirlerle dostluk yapma, zira bunların dostluğu sana fayda vermez. Sakın imamlara ihanet edenlere "iyidür" deme. Dış görünüşünü güzelleştirme, gönlünü güzelleştir. Yoldan çıkmış, dönek, pirsiz insanlarla yoldaş olma; zira yol, erkân bozulur. Kötü olma, zira bazı kimesneler yirmi dört saatte bin devre girer. Sakın sen o kimesnelerden olma! Zira o kimesneler bu devrelerin hangisinde bulunursa o sıfatla haşr olur, Sen Allah yolunda ol! (yalnız Allah'a teslim ol!) vesselam."*

Bütün bunlardan sonra sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Abdal Musa, "ruhaniyetli bir şehir" olarak bilinen Bursa'nın önemli maneviyat büyüklerindendir. Onun hatırasının yaşatılması Bursa'nın tarihî-tasavvufî kimliği açısından hayli önemli görülmelidir.

Kaynakça

Ramazan Uçar, Pir-i Sani: Abdal Musa, Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, Sakarya 2010.

Adil Ali Atalay: Abdal Musa Sultan ve Velâyetnâmesi, İstanbul, 1990.

Musa Seyirci: Abdal Musa Sultan, İstanbul, 1992.

Abdurrahman Güzel: Abdal Musa Velâyetnâmesi, Ankara, 1999.

_____: Kaygusuz Abdal, Ankara, 1981.

Vasfi Mâhir Kocatürk: Tekke Şiiri Antolojisi, Ankara, 1968.

Salih Çift: Bursa'da Bektaşi Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı, Bursa, 1995.

Okan Alay: Velilik ve Keramet Bağlamında Abdal Musa'nın Gerçek ve

Menkıbevi Hayatı-Şahsiyeti, Turkısh Academıc Research Revıew, sayı 2, Haziran 2019.

M. Hakan Alşan: Horasan Erenleri, İstanbul, 2006.

Derviş Ahmed Aşıki: Âşık Paşa-zâde Tarihi, İstanbul, 2008.

Orhan F. Köprülü: Abdal Mûsâ Maddesi, https://islamansiklopedisi.org.tr/abdal-musa

Hasan Basri Öcalan: Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Ruhaniyetli Şehir Bursa, Bursa, 2008.

Cahit Öztelli: Bektaşi Gülleri, Bektaşî-Alevî Şiirleri, Antolojisi, İstanbul, 1997.



Musa Baba Türbesi, Bursa



Mudanyalı Şükrü Çavuş Anıtı
Mudanya, Bursa

Hasan Erdem / Roman ve hikâye yazarı

Yalnız kahraman: Mudanyalı Şükrü Çavuş

Şükrü Çavuş mert yürekli, sert bakışlı kahraman
Elde tüfek, belde fişenk, nişancıdır pek yaman
Mermisini hedefine ulaştırır her zaman,
Yurduna göz dikenlere dedirttirmiş el'aman
Mudanyalı Şükrü Çavuş kahramandır, kahraman.

Yavukluya veda etti, tamam yirmi yaşında
Donanmaya karşı koydu, iskelenin başında
Düşmanları yere serdi İstiklal Savaşı'nda.
Koçyiğidin menkıbesi, abidesi taşında
Mudanyalı Şükrü Çavuş kahramandır, kahraman.[1]

Fransız İhtilali Avrupa ve dünyada milliyetçilik ateşini yakmış, bağımsızlık hareketleri artmış, hammadde ve sömürge arayışları, devletler arasındaki silahlanma yarışı hızlanmıştı.

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahtı'nın Saraybosna'yı ziyareti sırasında siyasi bir cinayet gerçekleştirilmiş ve Fransuva Ferdinand ile eşi Sophie, Gavrilo Princip adında genç bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmüştü.

"Kara El" gizli örgütünün gerçekleştirdiği bu suikast dört yıl sürecek olan dünyanın ilk küresel savaşını başlatacak kıvılcımı çakmış, karşılıklı cephelerde yer tutan milletler birbirlerinin üzerine atılmış, milyonların büyük savaşı başlamıştı.

14 Ağustos 1914 tarihinde başlayan, dünya tarihinin en yıkıcı savaşı olan 1. Dünya Savaşı'nda on milyona yakın asker ölmüş, yirmi bir milyon kişi yaralanmış, milyonlarca insan yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmış, on üç milyona yakın sivil, doğrudan ya da dolaylı olarak hayatını kaybetmişti.

Osmanlı İmparatorluğu da 20. yüzyılın en büyük savaşından uzak duramamış ve İtilaf Devletleri'ni oluşturan

1 Şiir, Şükrü Çavuş adına yazılmış ve Sadettin Kaynak tarafından bestelenmiştir.

İngiltere, Fransa, Sırbistan, Rusya İmparatorluğu ve daha sonra İtilaf'a katılan İtalya, Yunanistan, Portekiz ve Romanya'ya karşı; Almanya, Avusturya-Macaristan'ın oluşturduğu İttifak devletlerinin yanında Bulgaristan ile birlikte yer tutmuştu.

4 yıl süren bu kanlı boğuşmanın ardından 11 Kasım 1918 günü, Batı Cephesi'nde çarpışmalar durmuş, böylece karada, denizde ve havada yapılan çarpışmalarda uçak, makineli tüfek ve gaz gibi ölümcül etkileri olan yeni silahların kullanıldığı korkunç savaş sona ermişti.

Dünyayı kan ve ateşe boğan savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya parçalanmaya başlamış; Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Macaristan adında yeni devletler kurulmuş, birçok yeni siyasal rejimler ortaya çıkmıştı.

İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ateşkes ilan edilmiş, İtilaf Devletleri adına İngiliz Akdeniz Filosu komutanı Amiral Calthorpe ile Bahriye Nazırı Rauf Bey'in başkanlığındaki Osmanlı delegelerinin katılımıyla, Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli Agamemnon zırhlısında süren görüşmeler sonuçlanmış, 30 Ekim 1918 akşamı yirmi beş maddelik Mondros Mütarekesi imzalanmış, Mondros Mütarekesi'nin ardından bu ülkeler arasında Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği ilan edilmişti.

7 Kasım'da işgal ordularının öncüleri İstanbul'a gelmiş, ardından bayraklarla ve flamalarla donatılmış İtilaf Devletleri'nin 61 parça savaş gemisinden oluşan bir donanması, mütareke şartlarının kendilerine verdiği yetkiye dayanarak, daha önce çok zorladıkları hâlde geçemedikleri Çanakkale Boğazı'ndan ellerini kollarını sallayarak geçmiş, 13 Kasım 1918 günü İstanbul önlerine gelip demir atmış, savaş gemileri tehditkâr toplarının uzun namlularını sağa sola çevirmişti.

Böylece İstanbul'un fethedildiği 1453 yılından beri İstanbul'a ilk kez düşman askeri girmiş ve Osmanlı başkenti esaretle tanışmış, şehrin önemli ve stratejik noktaları kontrol altına alınmış ancak idareye el konulmamıştı.

15 Mayıs 1919'da İngiliz, Amerikan ve Fransız savaş gemilerinin koruması altında, ilk başta 12.000 mevcutlu Yunan kuvveti İzmir'e çıkarılmış, sevinçten etekleri zil çalan İzmir Başpapazı Hrisostomos rıhtıma çıkan Yunan askerlerini kutsamış, askerler Venizelos'un tablosu önünde oyunlar oynamış ve Yunan topları Kadifekale'ye yerleştirilmişti.



Mudanyalı Şükrü Çavuş

Atina'da şenlikler yapılıp sokaklarda İngiliz, Fransız ve Yunan millî marşları söylenirken İzmir'in işgaline tepki olarak Hukuk-u Beşer gazetesi sahibi gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) tarafından düşmana ilk kurşun sıkılmış, Yunan işgal kuvvetlerinin bayraktarı öldürülmüş, açılan yaylım ateşi sonucu Hasan Tahsin şehit edilmiş, bu ilk kurşun Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk kıvılcımı olmuş ve bu olayın ardından Anadolu'nun her yerinde direniş hareketleri başlamış, direnişin hızla yayılması üzerine 16 Mart 1920 tarihinde, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Mr. Ryan, sabah saatlerinde Sadrazamı ziyaret etmiş, müttefikler adına hazırlanmış olan ve işgalin gerekçesini bildiren notayı Sadrazam'a bizzat vermişti.

Müttefiklerin verdiği notaya göre Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde meydana gelen olayların sorumlusu olarak gördükleri Mustafa Kemal Paşa ile diğer milliyetçi liderlerle olan ilişkisini derhâl kesmesini, Kilikya'da "Ya istiklal, ya ölüm!" diyerek işgalcilerle mücadeleye girişen Kuvâ-yi Milliye'nin artarak süren saldırılarının durdurulmasını, aksi takdirde İstanbul'un resmen işgal edileceğini bildirmişti.

"Mondros Ateşkes Antlaşması'nın yedinci maddesine göre, İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit eden herhangi bir durumu bahane ederek istedikleri bölgeleri işgal edebileceklerdi."

Neticede İstanbul işgal edilmiş ve işgalin ardından İtilâf Devletleri'nin baskısı ile Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, 10 Ağustos 1920'de Fransa'nın başkenti Paris'in 3 km batısındaki Sevr'de bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştı.

Yüzyıllarca üç kıtaya adaletle hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkım fermanı olarak da bilinen bu antlaşma ile Türk bağımsızlığı yok edilmiş, Türk toprakları işgal güçleri tarafından paylaşılmıştı.

İzmir'i işgal eden Yunan Ordusu, 1920'nin Haziran ayında Afyon ve Bursa istikametine doğru üç koldan harekete geçer. Bu tarihte TBMM'nin yeni oluşturulmaya başlayan orduları, İtilaf Devletleri'nin başlattığı iç ayaklanmaları bastırmakla meşgul olduğu için asıl düşmanlarına karşı mücadele edememektedir. İlerleyişini sürdüren Yunanlılar, 20-22 Haziran aralığında Akhisar başta olmak üzere Manisa, Uşak ile Balıkesir'in ilçelerini ve Karacabey'i işgal ederler. Aynı günlerde Bandırma'ya asker çıkaran İngilizler gözlerini Mudanya'ya dikerler.

Yunanlıların İzmir'den Anadolu'yu işgal için ilerlemesi sürerken onlara yardımcı olmak isteyen İngilizler de 25 Haziran 1920 tarihinde Mudanya önlerinde görünürler.

Sabahın erken saatlerinde Mudanya önlerinde demirleyen İngilizlere ait üç savaş gemisi, üç torpido, Fransızlara ait bir römorkörde bulunan subaylar, çıkarma hazırlıklarını tamamladıktan sonra tepeden tırnağa silahlı İngiliz deniz piyadelerini, Fransız römorkörünün çektiği filikalara bindirip karaya çıkarırlar. Aynı saatlerde bir Fransız uçağı da halka gözdağı vermek için Mudanya semalarında uçmaya başlar.

İşgal sırasında silahlı bir direniş beklemeyen İngilizler yanılıyorlardı; çünkü her şeyi inceden inceye hesaplamışlar ama Mudanya'da görev yapan ve kendisi de Mudanyalı olan Şükrü Çavuş'u hiç hesaba katmamışlardı.



Mudanya'nın işgali, 25 Haziran 1920



Mudanya'nın işgal yılları

Kavaf Canip Efendi'nin oğlu olan, 1898 yılında Mudanya'da doğan, Rüştiye Mektebi'nden mezun Mudanyalı Şükrü Çavuş, Mudanya'dan önce tek mermi sıkılmaksızın, müttefiklerce Yunan işgal kuvvetlerine teslim edilen İzmir'de görev yapmaktaydı.

İzmir'in işgali başlayınca ellerinde Yunan bayrakları bulunan İzmir Rumlarının sevinç çığlıkları ve alkışları arasında karşılanan Efzun taburları, Yunanlılara karşı konulmaması emrini alan Türk askerlerinin kışlasına doğru ilerlemişler, kışlada bulunan Türk subay ve erlerini zalimce şehit etmişler, İzmir'de yaşayan Türklere zulüm uygulamışlar, dükkanları yağmalamışlar, hükümet konağındaki memurları toplayıp gemilere götürmüşler, türlü eziyetler çektirilen insanları günlerce aç ve susuz bırakmışlardı.

İzmir'in işgalinden sonra silahları ellerinden alınan ve bir şilebe bindirilerek Mudanya'ya getirilip indirilen Ali Nadir Paşa komutasındaki 56. Tümen'in 173. Alay, 2. Tabur, 5. Bölüğü'nde görev yapan Şükrü Çavuş, düşman çizmelerinin kirlettiği İzmir'i karşı koymadan, kan dökmeden, can alıp vermeden terk etmenin üzüntüsünü yaşamış ve gün geçtikçe de Yunanlılara karşı içinde derin bir öfke biriktirmeye başlamıştı.

Bu kanlı olayların doğurduğu acıyı ruhunun ta derinliklerinde hisseden Şükrü Çavuş, saat yedi sularında Mudanya'ya çıkartma yapan İngilizlerinin ardından kasabaya Yunan askerlerinin de geleceğini, zulümlerine burada da devam edeceğini çok iyi biliyordu.

İzmir'de olduğu gibi düşman çizmelerinin Mudanya sokaklarını da çiğnemesini içine sindiremediği için, içi kan ağlayan ve doğduğu toprakların da işgale uğramasının utancını yaşayan Şükrü Çavuş kararını verir, tüfeğini kapar ve öleceğini bile bile güçlü düşmana karşı koymak için tek başına limana doğru koşar.

Dünya Savaşı başlayınca orduya katılan, boylu boslu, sağlam gövdeli, cesur yürekli, erkek güzeli bir yiğit olan Şükrü Çavuş aynı zamanda çok da iyi bir nişancıdır. Yüreği vatan sevgisi ile dolu Şükrü Çavuş, Hıdrellez Dağı'nda yapılan tüfek atışları yarışmasında silah arkadaşlarından daha iyi atışlar yaparak, yarışmanın ödülü olan 'nişan çöreği'ni kazanmıştır.

İngiliz savaş gemileri Mudanya önlerinde görününce bölgede bulunan 56. Tümen durumdan haberdar edilir ve karşı koymamaları istenir. 173. Alay'a bağlı 2. Tabur Curnaderesi Boğazı batısındaki Bakacak sırtlarına, az sayıdaki Jandarma Birliği ve Kuvâ-yi Milliye güçleri Yörükali - Tepederbent bölgesine kadar çekilirler ve orada bir savunma hattı kurup düşmanın ilerlemesini beklemeye başlar.

Filikalardan inen ve çıkarmaya muhtelif noktalardan başlayan İngiliz askerleri, Mudanya içinde köşe başlarını ve önemli noktaları tutmak için yürüyüşe geçerler.

Pençesine düştükleri çaresiz duruma çok üzülen, ellerinden bir şey gelmediği için yılgın, bezgin, perişan ve ümitsiz durumdaki Mudanyalıların yaşlı gözleri önünde son derece küstah tavırlar sergileyen işgalci İngiliz deniz piyadelerinin bir kısmı iskele



Mudanya'nın işgali, 25 Haziran 1920

meydanında bulunan Kadıçeşmesi'ne doğru ilerlemektedir.

Koşar adımlarla Hisarlık sırtlarından inen Şükrü Çavuş, mezarlık civarına gelince bulunduğu yere doğru gelen mağrur İngiliz askerlerini görünce durur. Mevzi alıp tüfeğini doğrultan Şükrü Çavuş, çatık kaşlarının altındaki şahin bakışlarını İngiliz birliğine diker. İşgalci askerler kendisine yaklaşınca hedefini belirleyen Şükrü Çavuş, hiç tereddüt etmeden tetiğe basar. İngiliz birliğinin başındaki binbaşı, havada uçan mermiyi yiyince sırtüstü devrilir. Bir anda ortalık karışır. Şükrü Çavuş'un hedef şaşmaz kurşununu yiyen bir zabit çığlık bile atamadan düşer. Kaşla göz arasında üç asker daha keskin nişancı Şükrü Çavuş'un tüfeğinden fırlayan kurşunların hedefi olur ve kanlar içinde yere serilir.

Çabuk toparlanan İngiliz deniz piyadeleri mevzilenerek karşı ateş açarlar. İngiliz deniz piyadelerinin açtığı yaylım ateşi sırasında yaralanan Şükrü Çavuş yarasına tütün bastıktan sonra vuruşmayı sürdürmek ister ama kan kaybından gücü tükenir ve oracıkta şehit düşer.

Tam donanımlı güçlü düşmanın karşısına tek başına dikilen kahraman Şükrü Çavuş'un şehit edilmesinden sonra Mudanya kıyısında bulunan İngiliz donanmasının komutanı Amiral de Robeck, Bursa Valisi'ne bir nota vererek İngiliz deniz piyadelerinin karaya çıktığı sırada ateşle karşılanmasını protesto eder ve ateşkes şartlarının ihlal edildiğini ileri sürerek bu duruma engel olunmasını ister. Aksi hâlde şehri bombardıman edeceğini bildirir.

Dönemin Bursa Valisi Muhittin Bey ve Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, kendilerine nota veren İngiliz donanma komutanını derhal protesto ederler ve protesto metnine şunları yazarlar:

"Esir olmamak için ölmeğe ahdetmiş bir millet karşısında bulunduğunuzu elbet anlamışsınızdır. 24 saat içinde Mudanya'yı boşaltmazsanız dökülecek kanların sorumluluğu size aittir." (Zeki Sarıhan / Kurtuluş Savaşı Günlüğü. Cilt 3. Sayfa 98.)

Subayları ve askerleri öldürülen İngilizler, Mudanya'nın işgalinden vazgeçip karadaki askerlerini gemilere bindirirler ve daha sonra geri gelmek üzere Gemlik'e doğru çekilirler.

Not 1: 25 Haziran 1920'de bir gün bile sürmeyen bu ilk işgal girişiminden sonra İngilizler geri gelmiş ve sonra onların yerlerini Yunanlılar almıştır.

Not 2: Mudanya 2 yıl, 2 ay, 2 gün düşman işgali altında kaldı ve 12 Eylül 1922 günü Halit Paşa komutasındaki Kocaeli Grubu Birlikleri tarafından kurtarıldı. Al bayrağına yeniden kavuşan Mudanya'da bulunan 11. Yunan Tümeni'nin Komutanı General Kledas ile birlikte 219 subay, 6.750 er esir alındı, silahlarına ve mühimmatlarına el konuldu.

Not 3: Yunan işgalinden kurtulan Mudanya'nın çevresinde bulunan zeytinliklerin içi, Türk askerlerinin açtığı yoğun top ve tüfek atışlarının hedefi olur, Yunan askerlerinin cesetleriyle dolar, bunların büyük bir kısmı toplanıp defnedilir ama kolay bulunamayacak yerlerde kalanlara ulaşılamaz ve zamanla çürüyen bu cesetler 1,5 ay buyunca kötü kokulara sebep olur.

Not 4: Mudanya'yı işgale kalkışan İngilizlere karşı koyarken şehit düşen Şükrü Çavuş'un aziz hatırası için ve Mudanya'nın Kurtuluşu sırasında şehit düşenler için Mudanya'nın iskele meydanında bir anıt yaptırılır, ayrıca bir ilkokul ve bir mahalleye de Şükrü Çavuş'un adı verilir.

Bu anıtın Türkçe kitabesinde şunlar yazmaktadır.

"25 Haziran 1920 Cuma günü İngilizlerin Mudanya'yı işgalinde yalnız başına müdafaa ederken şehit olan ve bir düşman binbaşısı ile bir zabit ve üç neferini itlaf eden Mudanyalı Canip oğlu Şükrü Çavuş'un istirahatgâhı."

Not 5: Yunan işgaline karşı Saip Bey 'Mudanya Müdafileri' adlı direniş örgütünü kurar. Türk Ordusu karşısında ağır bir bozguna uğrayan Yunanlılar, Mudanya'dan çekilirken bunlarla çatışmaya giren 8 genç şehit düşer. Bir başka yerde Yunanlılarla çarpışırken şehit olan bir milis ile şehit sayısı 9 olur. Şükrü Çavuş Anıtı'na bu kahraman milislerin de adları yazılır.

"12 Eylül 1922 Salı günü Mudanya'nın istilası esnasında kahraman ordumuza kıymetli yardımlar ifa ederken şehit düşen Mudanya'dan dokuz kardeşimiz burada metfundur."

Bu kahramanların isimleri: Ali oğlu Tahir, Talat, Mestan oğlu Osman, Aziz oğlu Mehmet, Hasan oğlu Mehmet, Kürt Hasan, Kanber oğlu İbrahim, Küçük Ahmet, Halil oğlu Mehmet.



Mudanya'nın işgali, 25 Haziran 1920

Nevzat Çalıkuşu / Şair, yazar, edebiyat araştırmacısı, şehir ve kültür tarihçisi



Gönlüferah Oteli'nde şiirli akşamlar

Ete ailesinin şair ferdi Orhan Ete Bey, ailenin yan işlerinden biri olan otel işletmeciliğini sürdürürken edebiyat ve musiki alanında tanınmış dostlarını belli zamanlarda bir araya getirerek müzikli edebî toplantılar yapmayı severdi.

Bursa'daki edebiyat mekânları olarak genelde kahvelerden söz ettim. Lâkin Bursa otellerinden bazıları da bazen edebî toplantılara sahne olmuştur. Geçmişte Gönlüferah Oteli ile günümüzde Adranos Otel bu tarz toplantıların yapıldığı mekânlar olarak edebiyat çevrelerince bilinir. Ben bu yazımda Gönlüferah Oteli'nde yapılan edebî toplantıları ele alacağım.

1890'lı yıllardan günümüze kadar Bursa'nın Çekirge semtinde hizmet veren termal bir oteldir Gönlüferah. Yakın zamana kadar Ete ailesinin işletmeciliğinde olan oteli günümüzde yeni sahipleri işletmektedirler.

Sözün burasında Ete ailesinden söz etmek gerekiyor. Ailenin büyüğü Sait Ete (1904-1978) tekstilci bir iş adamıydı. İpek böceği tohumu, koza üretimi ve bunların ticaretiyle iş hayatına giren Sait Bey, 1940'ta boya apre tesisleri kurar ve 1957'ye kadar İpekay adıyla işlerini geliştirir. 1951-1954 yılları arasında Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı'nı da yürüten Sait Bey daha sonra oğlu Orhan Ete Bey'le "Ete Mensucat"ı kurar.

Gönlüferah Oteli'ndeki şiir toplantıları özellikle ailenin şair üyesi olan Orhan Ete Bey'in (1932-1991) gay-

retleriyle düzenlenirdi. Sait Ete'nin yegâne çocuğu olan şair Orhan Ete, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra yükseköğrenimini ABD'de yapar ve İngiltere'de de mensucat eğitimi alır. Lise yıllarından itibaren şiirle ilgilenmeye başlayan Ete; aşk, ölüm, hayatın geçiciliği temalı ve daha çok şarkı sözü olmaya müsait formda şiirler yazar. Nitekim bazı şiirleri bestelenir. Aruz ve hece vezinlerini iyi kullanan şair, sağlığında kitap neşretmemiştir. Şair Halil Soyuer'in deyimiyle Orhan Ete "anasından şair doğmuşlardan"dır.[1]

Ete ailesinin şair ferdi Orhan Ete Bey; ailenin yan işlerinden biri olan otel işletmeciliğini sürdürürken edebiyat ve musiki alanında tanınmış dostlarını belli zamanlarda bir araya getirerek müzikli edebî toplantılar yapmayı severdi. Orhan Ete'nin bazı şiirlerini besteleyen Avni Anıl başta olmak üzere, Selâhattin İçli, Safiye Ayla, Müzeyyen Senar, Erdinç Çelikkol, İnci Çayırlı vb. musikişinaslar ve Orhan Şaik Gökyay, Zeki Ömer Defne, Bekir Sıtkı Erdoğan, Halil Soyuer, Hayati Vasfi Taşyürek, Cemal Safi, Gülsüm Işıldar vb. edebiyatçılar Orhan Ete Bey ve eşi Gönül Hanım'ın otellerinde ağırladıkları misafirleri olurlardı. Bu edebî toplantılara katılan şairlerden Halil Soyuer konuya ilişkin bazı izlenimlerini şöyle anlatır: "Orhan Ete, Gönlüferah Oteli'nde hemen hemen her ay bizi davet eder, toplardı. Şiir ve müzik ırmağı içinde iki gün yüzer dururduk. Otelin üst salonu o gece bize ayrılırdı. Genellikle İstanbul'dan, Zeki Ömer Defne, Orhan Şaik Gökyay, Prof. Dr. Selâhattin İçli, Alaeddin Yavaşça, şair Hüseyin Tansever, ses sanatçısı Serap Mutlu (Akbulut), İnci Çayırlı, Perihan Altındağ Sözeri, Müzeyyen Senar hatta Safiye Ayla, İzmir'den bestekâr Avni Anıl, Ankara'dan Hayati Vasfi Taşyürek, Cemal Safi, Osman Babuşcu, Ziya Taşkent ve ben katılırdık. Gelemeyenlere öylesine üzülürdü ki. İstanbul'dan Bekir Sıtkı Erdoğan da o günlerde Gönlüferah'ta olurdu. Bizlere Bursa'daki sanatçı ve şairler de katılırlardı. Erdinç Çelikkol yönetimindeki saz heyeti hazır beklerdi. Şairler şiirlerini, ses sanatçıları şarkılarını okuyarak geceye katılırlardı. Sohbetlerin en cömerdi bu gecelerde olurdu".[2] Halil Soyuer; izlenimleri arasında bilhassa Zeki Ömer Defne'nin Bursa'yı, buradaki dost ortamını ve Gönlüferah sohbetlerini çok sevdiğini de belirtir. Defne bu sohbetler sırasında orada bulunan bestekâr Avni Anıl'a takılarak "Bestelerinizde biz ne zaman -şair olarak- sıra alacağız." der.

Halil Soyuer'in bu şiirli günlere ait gözlemleriyle devam edelim: "Yine Gönlüferah'lı sabahlardan birisinde kahvaltı yapıyorduk. Masamızda Prof. Dr. Selâhattin İçli, Hüseyin Tansever, Orhan Ete, Avni Anıl, Serap Mutlu Akbulut ve Erdinç Çelikkol vardı. Zeki Ömer Defne hocamız o gür sesiyle 'Bir dakika beni dinleyecek misiniz?'



Gönlüferah Oteli civarı, Çekirge



Gönlüferah Oteli'nden manzara, 1941



Cemal Safi

1 Halil Soyuer, *Şair Dostlarım*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

2 Halil Soyuer'in Çankırı Araştırmaları dergisinin 11. sayısında yer alan "Zeki Ömer Defne" ile ilgili yazısından.



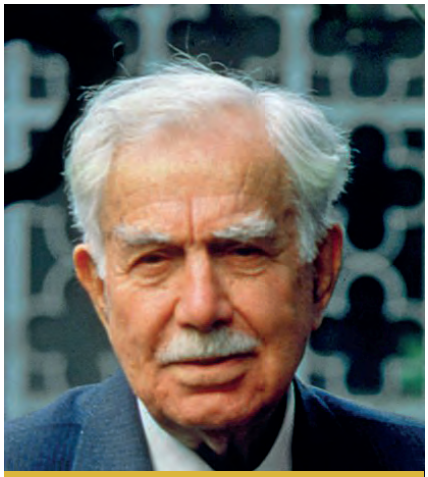
Gönlüferah Oteli'nin bahçesi



Zeki Ömer Defne



Gülsüm Işıldar



Orhan Şaik Gökyay



Safiye Ayla

diye sormuştu. Sustuk ve kulağımızı hocamıza verdik. O gece yazdığını söylediği şiirini bize okumuştu: 'İki omuzumdan iki gök şahan uçurdum / Hangi şikârın peşindeler ki şimdi? / Bir yâd yolda bir körü izliyor gibiydim / Ben geliyorum demiyor ki tehlikeler / Yürüyordum gözlerim hep yolda idi... / Bursa'da buldum yiten Şahanlarımı / İki kanattı biri imandan biri aşktan / Biri Kerbelâ bir Pencap'tan iki simge / İki can ki koldan kanattan ileri... / Uçurdular uçamadıklarımı / Çıkardılar yedi kat göğün üstüne / Geleceğim ne güzeldi, gördüm döndüm / İndim yere yazıldılar kütüğüme / İki evlât ki öz evlâttan ileri'. Zeki Ömer Defne'nin şiirinde öz evlâttan ileri iki evlât dediği şair Hüseyin Tansever ile Galatasaray Lisesi'nden öğrencisi olan Gönlüferah Oteli'nin sahibi tekstilci Orhan Ete'dir".[3]

Orhan Ete'nin Galatasaray Lisesi'nde okurken edebiyat öğretmeni olan şair Zeki Ömer Defne'ye karşı sevgisi, saygısı ve vefası çok yüksektir. Hatta hocasını bir şiir toplantısına kendi yazdığı bir şiirle davet edecek kadar ona bağlıdır. Davet şiiri şöyledir: "Başkadır Bursa'da baharın tadı / Gelin de beraber tadalım hocam / Susadı sohbete gönül susadı / Yine bir iki tek atalım Hocam... / Sabah şafak vakti bülbülü dinle / Akşam demli çayla Yeşil'de ezan / Sonra şiirinle coştur bizleri / Beraber olmaya doyulmaz ozan".

Şair Halil Soyuer yukarıda alıntılar yaptığım yazısının bir başka yerinde de yine Zeki Ömer Defne ve Gönlüferah'lı bir anektod anlatır: "Ömrüm boyunca ben sabahları erkenden

3 Aynı yazıdan.



Bekir Sıtkı Erdoğan ve Halil Soyuer

kalkarım. Güneşi üstüme doğurmam desem doğrudur. Zeki Ömer hocamızla da birçok şehirde otellerde beraber kaldık. Meğer o da erkenden kalkarmış. Ben ne zaman odadan lobiye inmişsem Hocamızı hep ya gazetesini okurken ya da kahvesini içerken bulmuşumdur. Bir kış günü yine Gönlüferah'ta kalmıştık. Gece geç vakitlere kadar şiir ve müzik faslı devam edip gitmişti. O gece masamızda Sadun Aksüt ile Perihan Altındağ Sözeri de vardı. Ertesi sabah aşağıya indiğimde Hocamızı göremedim. Acaba rahatsızlandı mı diye resepsiyona gidip sormuştum. Hoca erkenden gitti dediler. Gece kar yağınca Hoca endişeye düşmüş, altmış yıllık eşi Zehra Hanım yalnız kalmasın diye Yalova üzerinden İstanbul'a dönmüş. Zeki Ömer Defne 'Kar Kuşatması' şiirini muhtemelen o sabah erkenden ve kimseye haber vermeden otelden ayrılması üzerine yazmıştır. Zira şiirin muhtevası talebesi Orhan Ete'ye otelden erken ayrılış sebebini izah eder gibidir. Hoca gençlik yıllarındaki sıtma nöbetlerini ve zorlu kışları hatırlamış, Uludağ ile Ilgaz Dağları arasında bağlantı kurmuştur. Bu şiirde Bursa ile



Avni Anıl ve Erdinç Çelikkol



Müzeyyen Senar ve Alaaddin Yavaşça



Sağ arka planda Gönlüferah Oteli

Çankırı birlikte yer almıştır".[4]

Gönlüferah Oteli'nde yapılan müzikli şiir toplantılarına Bursalı edebiyatçılardan katılanlar da vardır. Bunlardan biri de o zamanlar genç bir vergi memuresi olan Gülsüm Işıldar'dır. Bir tanıdığı vasıtasıyla kendisine ulaşan davete icabet ederek bu sanat toplantısına katılan Bursalı edebiyatçı Gülsüm Işıldar'ın gözlemlerini de onun "Pamuk Prenses Olamamak"[5] adlı kitabında buluruz: "İyi ki o güzel insanların davetini kabul etmişim. Hayatım boyunca unutamayacağım güzellikte anılar biriktirdim. Zaten baba evimiz Çekirge'de, Servinaz Oteli'nin karşısında, Gönlüferah Oteli'ne iki yüz metre mesafede olduğundan, ertesi akşam saat sekizde otele gittiğimde, Orhan Ete ve eşi Gönül Hanım, beni kapıda karşıladılar. Her hâllerinden görgü, bilgi ve tevazu akan bu insanlardan çok şey öğrendim. Orhan Bey, Fransız mürebbiyelerle büyümüş, Galatasaray mezunu, çok güzel Fransızca ve İngilizce konuşan, samimi ama saygılı hâliyle ve en önemlisi, hiç vergi konusundan söz etmemesi nedeniyle güvenimi kazanmıştı. O akşam güzel sohbetler eşliğinde yemek yedikten sonra, eşiyle birlikte beni kapıma kadar bırakırken, bundan sonra otelde her ay yapılan şiir, şarkı, beste ve güfte sohbetlerinin konuğu olduğumu söylediler... Şimdi rüya güzelliğinde anımsadığım o nezih, o naif, görgü, bilgi, saygının sanatla, kaliteyle birlikte yaşandığı ortamda kimler yoktu ki, anımsayabildiklerim şöyle: Şairler: Zeki Ömer Defne, Orhan Şaik Gökyay, Cemal Safi, Mehmet Turan Yarar, Bekir Sıtkı Erdoğan, Halil Soyuer, Cansın Erol, Hüseyin Tansever. Besteciler: Erdinç Çelikkol, Dr. Alaaddin Yavaşça, Avni Anıl, Ziya Taşkent, Sadun Aksüt, Serap Mutlu Akbulut, Zekâi Tunca. Zekâi Tunca'nın üstatların yanındaki mahcup hâli ve tevazuu beni çok etkilemişti. Cansın Erol'un şiirlerini, genellikle Dr. Selâhattin İçli besteler, Ahmet Özhan ise sesiyle hayat verirdi... Orhan Bey, her ay yaptığı sanat gecelerine davet ettiği sanatçıları, otelinde ailesiyle birlikte günlerce ağırlar, yedirir, içirir, gezdirirdi. Onun gibi gönlü zengin, rindane yaşayan sanatçı dostu bir Bursalı var mı, bilmiyorum. Şiirlerinin Ziya Taşkent tarafından bestelendiğini televizyon programında görüp tebrik için aradığımda bana 'Televizyonlara düştük.' diyecek kadar alçak gönüllüydü... Bursa'nın bu gani gönüllü sanat âşığı, değerli insanı Orhan Ete, ben Balıkesir'e tayin olduktan bir yıl sonra Amerika'nın Houston kentine, Turgut Özal'ın ameliyat olduğu doktora kalp ameliyatı olmak için gitti. Ameliyat çok başarılı geçti. Yakınlarda bir otele yerleşip kontrolleri beklemeye başladı ancak orada enfeksiyon kaparak vefat etti. Cenazesi Bursa'ya defnedildi".[6]

Şair ve iş adamı Orhan Ete'nin 1991 yılında ölümünden sonra Gönlüferah Oteli'nde yapılan sanat toplantıları sona erer. Bursa, hakiki bir sanat ve sanatçı koruyucusunu, duygulu bir şairini yitirmiştir çünkü. Otelleri ve diğer işletmeleri de el değiştirir. Bir devir kapanır.



Sait Ete



Orhan Ete

4 Aynı yazıdan.

5 Gülsüm Işıldar, *Pamuk Prenses Olamamak*, Tunç Yayıncılık. İstanbul, Aralık 2019.

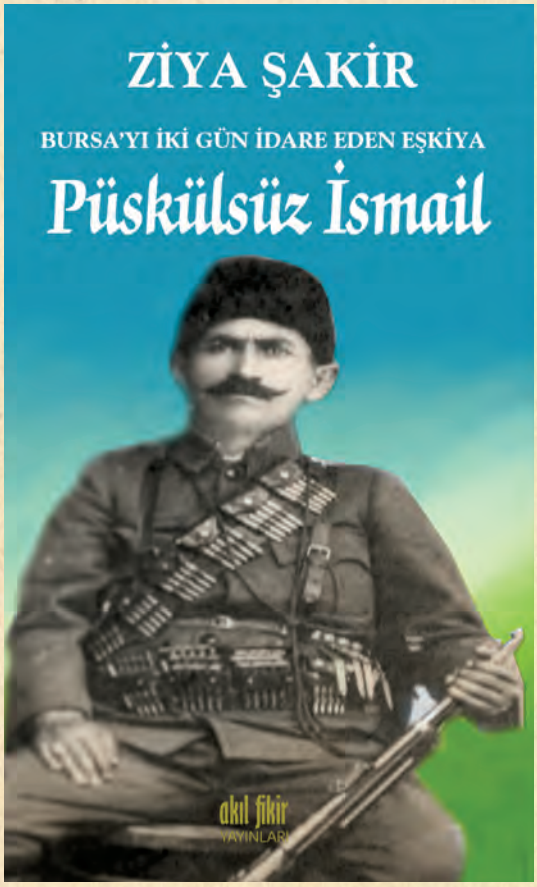
6 *Adı geçen eser,* s. 87-88-95.

Metin Savaş / Roman, hikâye, eleştiri ve deneme yazarı

Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya: Püskülsüz İsmail

> Ziya Şakir'in anlatısı mütemadiyen beşerî çatışmalar üzerinedir. Tarihin muayyen bir döneminin belgesidir onun hâtıraları.

Eşkıyanın ne olup ne olmadığı biraz belirsiz gibidir. Gerçek eşkıya ile efsaneleşmiş eşkıya arasında da fark vardır. Zenginden alıp yoksula verdiği rivayet edilen Robin Hood gibiler nereye kadar masumdurlar, nereye kadar suçludurlar? Mazluma yatmak ve mağdur rolü oynamak hiç de zor değildir. Eşkıyalık üzerine araştırmaları bulunan İskenderiye doğumlu Eric J. Hobsbawm bu türden kişilere "sert adam" diyor. Ona göre, sert adamlar, sınıflı bir toplumda kaderlerine boyun eğmiş sıradan insanların yaşam tarzlarına katlanmak istemeyenlerdir. Mesele sadece Köroğlu idealistliğinden ibaret kalmıyor. Bu minvalde Köroğlu'nu sorgulamak da mümkündür. Köroğlu günümüzde yaşasaydı suçlu görünecekti. Ama dünde yaşayan Köroğlu dünkü hükümet (Bolu Beyi) nazarında da suçluydu. Çağa göre algı değişken olabildiği için mesela Robin Hood bugünün Britanya'sında hoş karşılanmayacaktı. Halk kahramanı gibi görünen çok kimse aslında halka da zarar vermiştir. Dağları mesken edinmiş bir isyancı kahraman mı söz konusudur, yoksa adi bir eşkıya mı söz konusudur? Muğlaklık görüntüyü bulandırıyor. "Toprak sahibinin eşkıyası olduğu gibi köylülerin eşkıyası da vardır." diyor Hobsbawm.[1]



Biz bu yazımızda Bursalı bir eşkıyaya değinerek Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasının Bursa ortamına bakmaya çalışacağız. Bizim bu yazımızın kaynak eseriyse Ziya Şakir'in *Püskülsüz İsmail* adlı kitabı. Önce kitabın künyesini verelim: *Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya Püskülsüz İsmail*, Temmuz 2012'de, Akıl Fikir Yayınları'ndan çıkmış. Peki, kitabın yazarı Ziya Şakir kimdir?

Bir İttihatçı olan Ziya Şakir, 1883-1959 yılları arasında yaşamış, 1914-1920 yılları arasında Bursa'daki Ertuğrul Gazetesi'ni yönetmiştir. İnzibat görevlisi olarak

1 Eric J. Hobsbawm, *İlkel Asiler,* sayfa 8, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Bursa'da bulunan Ziya Şakir, Nokta Kumandanı Yaverliği'nde bulunmuştur. Bursa'daki asker kaçaklarını takip ediyor, asker kaçakları çoğunlukla eşkıya çetelerine sığındıkları için de Ziya Şakir bu yöredeki eşkıyalarla boğuşup duruyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında 1500 kişilik gayrimüslim amele taburu kurma vazifesi de yine kendisine verilmişti. Bursa'daki Ermeni komitacılarla da mücadele etmiştir. Ziya Şakir'in karakteri biraz değişiktir. Serbest hareket etmeyi seviyor. Bursa'da her kesimden kişilerle ve gruplarla iletişim kurabiliyor. Kendi imkânları ve yetkileri nispetinde istihbarat ağı oluşturuyor. İnatçı olduğu da anlaşılmaktadır. Bir suçlunun peşine düştüğünde onu muhakkak yakalamak tutkusuna sahiptir. Bu amaç uğrunda kimi zaman âmirlerinden daha geniş yetki talebinde bulunabiliyor ve istediğini koparmasını da biliyor.

Püskülsüz İsmail'e gelirsek... *Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya Püskülsüz İsmail* kitabının Temmuz 2012 baskısına uzunca bir giriş yazan Raif Kaplanoğlu, Püskülsüz İsmail için "çetecilikle kahramanlık arasında" ifadesini kullanmaktadır. Gerçekten de Püskülsüz İsmail ikircikli tabiatıyla Araf'ta sıkışıp kalmış biri izlenimini veriyor. Onun kahramanlık boyutuna baktığınızda eşkıyalık geçmişini görmezden gelme arzusuna kapılıyorsunuz. Fakat onun suç dosyasına göz attığınızda ise tereddüde düşüyorsunuz. Bursa'da çeteciliğe soyunmuş olan Püskülsüz İsmail karşısında Ziya Şakir de tereddütlüdür ama Millî Mücadele hareketi sonrasında Ziya Şakir onu bir kahraman sıfatıyla hâtıratına kaydetmiştir. Başlangıçta bu iki karakter hırsız-polis gibi kaçma kovalamaca yaşıyorlar. Püskülsüz İsmail azılı bir suçludur ve Ziya Şakir de onu yakalayarak adalete teslim etme derdindedir. Söz konusu süreçte ikisi arasında dostluk da teşekkül ediyor. Ziya Şakir onu yakalayabilmek için Bursa'da defalarca baskın yapıyor. Her defasında elinden kaçırıyor. Ziya Şakir'in istihbarat ağı bulunduğu gibi Püskülsüz İsmail'in de kendine göre istihbarat ağı vardır. Baskın yiyeceğini önceden haber alabiliyor.

Püskülsüz İsmail 1888 yılında Bursa'nın Namazgâh Mahallesi tarafında doğmuş. Namazgâhlı Dikici Abdullah onun babası. Püskülsüz'ün doğup büyüdüğü muhit esrarkeşlerin, kumarbazların, genelevlerin ve bitirimlerin barındığı kokuşmuş bir muhittir. Deri tabakalamakla hayatını kazanan babasının yanında bir müddet çalışıyor. Ne var ki Püskülsüz İsmail böylesi bir yaşantıya hiç ısınamıyor. Yazımızın başında söylediğimiz şekliyle, kaderlerine boyun eğmiş sıradan insanların yaşam tarzlarına katlanmaya yanaşmıyor. Onun bu tavrında zenginden alıp fakire dağıtmak idealistliğini aramamız hayalcilik olacaktır. Hayatın yalın gerçekleri çoğu zaman hoşumuza gitmez. Fakat bir kimseyi efsaneleştirmeye kalkışırsak yalın gerçeği çarpıtmamız o kadar da güç değildir. Asker kaçağı Püskülsüz İsmail, suçlu konumuyla Ziya Şakir'i çok uğraştırmıştır. Ziya Şakir'i ayakta tutansa Püskülsüz İsmail gibilerin ruh hallerine vâkıf olabilmesidir. Dikici babasının mahkûm bulunduğu yaşam tarzına başkaldıran Püskülsüz İsmail, kişisel yönden protest sayılabilir. Yoksa onda toplumcu bir isyankârlık pek göremiyoruz. Kokuşmuş muhitinin içinde esrarkeşlikten asker kaçakçılığına varıncaya dek kötü arkadaşlar edinmiş, bitirimliğe özenmiştir. Nihayetinde Püskülsüz İsmail baba evini bırakarak serseri hayatına atılmış ve suçlular dünyasına iştirak etmiştir.

Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya Püskülsüz İsmail adlı kitap, Ziya Şakir'in Püskülsüz İsmail'le yaşadıklarından ibarettir. Bu kitapta Püskülsüz İsmail'in çetecilikten Millî Mücadele kahramanlığına dönüşen serüvenlerini Ziya Şakir'in kaleminden okuyorsunuz. Roman veya uzun öykü tadında bir hâtırat bekliyor okurlarını. Tabii aynı zamanda Ziya Şakir ile Püskülsüz İsmail merkezindeki maceralarda o dönemin Bursa atmosferini soluyorsunuz. Ziya Şakir'in bu hâtıratı hangi yönlerden önemlidir? Yanıtı bir edebiyat kuramcısından alalım: "Toplumlar her ne düşünür ya da her ne hüküm verirse versin, yapıt onları aşar, onların içinde bir yolculuk yapar; öyle ki,



Bursa Bat Pazarı'nda bir Fransız



1908'de Bursa Çarşı Karakolu



İşgal günlerinde Yunan komutanlar Bursa Tophane'de



صوك وَمهم خبرلر

استانبولدن كلن موثوق الكلم بعض ذوات تأمينات نظراً داماد فريد ـ جلز شمندوفر خطني انكليزلره صاتديني كبي ـ بو دفعه ده ترسانه‌لك حوضلرينى يده بو ولى نعمتلرينه صاتمشدر .

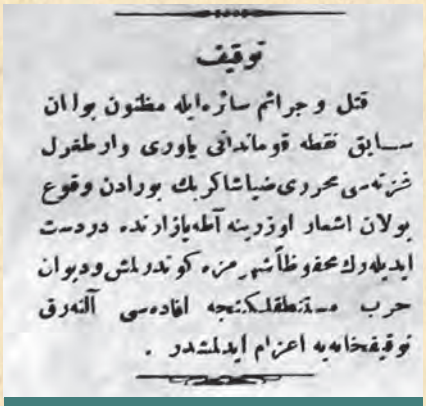
خوش كلديكز .. بيوك قهرمانلر !...

دونكى مراسم استقبال :

İzmir'in işgali sonucu yayınlanan tepki (Başyazar: Ziya Şakir, (Ertuğrul, 17 Mayıs 1920)



Polis Naim'in vurulduğu Namazgâh Olayı'nın haberi (Ertuğrul, 11 Nisan 1917)



توقيف

قتل و جرائم سائره‌ايله مظنون بولنان سابق قطعه قوماندانى ياورى وارطغرل شرتمه‌سى محررى ضياشاكر بك برادرلرى وقوع بولان اشعار اوزرينه آطه‌پازارنده دردست ايديلهرك محفوظاً شهرمزه كوندرلمش ودبوان حرب مستعجلكنجه افاده‌سى آلنه‌رق توقيفخانه‌يه اعزام ايدلمشدر .

Hüdavendigar gazetesinde Ziya Şakir'in tutuklanma haberi (5 Nisan 1335/1919)

bu süreç zarfında yapıt birbiri ardına az ya da çok arızî veya tarihsel anlamlarla dolar."[2]

Ziya Şakir'in hâtıratı da sayısız anlam yüklüdür. Dikkatli bir okur bu anlamları yakalayacaktır. Mesele yalnızca o dönem Bursa'sında olup bitenlerden ibaret kalmıyor. O dönemin psikolojisini de alt-metin olarak yansıtıyor. Gerek Ziya Şakir'in Püskülsüz İsmail karşısında düştüğü ikilem, gerekse Püskülsüz İsmail'i suç yaşantısına iten ortam ve Püskülsüz İsmail'i Millî Mücadele'ye destek vermeye yönelten gelişmeler alt-metin şeklinde okunup değerlendirilmelidir. Her insanın bir bilinçaltı bulunduğu gibi her metnin (her anlatının) da bir bilinçaltı vardır ki biz bu bilinçaltına alt-metin dersek yanılmış olmayız. Kuşkusuz ki Püskülsüz İsmail daha farklı bir ortamda, Bursa'nın nezih bir semtinde doğup büyüseydi onun karakteri de yaşantısı da farklı olacaktı. Genetik yönden muhakkak ki bazı şeyler değişmeyecekti ama Püskülsüz İsmail, başka bir ortamda karşımıza başka bir kimlikle çıkacaktı.

"Toplumlar her ne düşünür ya da her ne hüküm verirse versin, yapıt onları aşar." demektedir edebiyat kuramcısı. *Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya Püskülsüz İsmail* kitabını okurken bizim ne düşündüğümüzden ziyade Ziya Şakir'in kaleminin ne anlattığı önemlidir. Ziya Şakir doğrudan doğruya o dönemin Bursa atmosferini yansıtıyor. Elbette ki Bursa'nın bütününü anlatmıyor. Suç muhitlerini, asker kaçakları peşinden koşarken yaşadıklarını, gördüklerini ve işittiklerini aktarıyor. Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele dönemi zorluklarının cephe gerisini Nokta Kumandanı Yaveri sıfatıyla yansıtıyor. Kaldı ki her kitap bir yansıtmadır. Onun hâtıratında İttihat Terakki iktidarı ile Damat Ferit Paşa iktidarı yıllarının Bursa'ya nasıl yansıdığını da buluyoruz. Eşkıyalık karşısında halkın bezginliğine tanıklık ediyoruz. Ziya Şakir'in suç muhitlerine yönelik operasyonlarında halkın desteğini kazanması ayrı bir yöndür, operasyonlar neticesinde rantları kesilen çetecilerin tepkileri ayrı bir yöndür.

Kendi yapıtlarını "deneysel roman" diye adlandıran Emile Zola, kurguladığı karakterleri mizaç, zaman, muhit ve dönem üzerinden işler. Bütün bu unsurlar birbirlerinden bağımsız kalamazlar. Püskülsüz İsmail de kendi muhitinin mizacıyla yoğrularak ve içerisinde bulunduğu dönemin koşullarında bir yerlere sürüklenerek Püskülsüz İsmail karakterine bürünmüştür. Bu durum onu ne tam suçlu yapar ne de tam masum kılar. Zola "kahramanlarını soyaçekim ve determinizm kuralları içinde ve yetiştikleri toplumun şartları altında incelemeyi denemiştir."[3] Kendi romanlarına deneysel roman adını vermesinin sebebi de budur zaten.

Ziya Şakir ile Püskülsüz İsmail hem düşmandır hem dosttur. Suç batağına sürüklenmiş Püskülsüz İsmail'in iyilik damarını Ziya Şakir başarılı bir şekilde yakalayıp sergiliyor. Ziya Şakir'in ikircikli olması gibi Püskülsüz de

2 Roland Barthes, *Eleştiri ve Hakikat*, sayfa 45, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

3 Ali İhsan Kolcu, *Batı Edebiyatı*, sayfa 174, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

aslında ikircikli veya çift boyutludur. Her insan gibi onun da iç dünyasında iyilik-kötülük çatışması yaşanmaktadır. Bütün maceralar yaşandıktan sonra Ziya Şakir'in Püskülsüz hakkındaki yargısı özetle şöyledir: "Bugün, Püskülsüz İsmail'in varlığından, ancak bir toprak yığını ve hâfızamda bulabildiğim hâtıralar kaldı. Püskülsüz İsmail'in mert ve asil şehitlerimiz derecesinde yüksek bir mertebeye ulaştığı kanaatindeyim." Ziya Şakir'in hâtıratının son sözü de zaten "Koca Püskülsüz" olacaktır.

Bu ikisi hem düşman hem dosttur demiştik. 1918 yılının sonlarına doğru İttihatçıların gözden düşmesiyle birlikte Ziya Şakir ile Püskülsüz İsmail aynı cezaevine kapatılıyorlar. Onların dostluğu cezaevinde başlamış gibi görünse de önceki çekişmeleri örtük bir dostluğun tohumlarını zaten ekmiştir. Yıllar boyunca çeteci Püskülsüz İsmail'i yakalamaya uğraşan Ziya Şakir, artık cezaevindeyken Püskülsüz'le kafa kafaya vererek firar planlarına girişiyor. Püskülsüz İsmail'e ise Ziya Şakir'i cezaevinde öldürme önerisi geliyor. Fakat Püskülsüz bu öneriyi reddediyor. Takip eden süreçte her ikisi de Millî Mücadele için çalışacaktır. Püskülsüz'ün İstiklâl hareketine katılmasında da pürüzlü taraflar göze çarpıyor. İdealistlikten ziyade kişisel çıkarları ve birtakım intikam arzuları onu İstiklâl hareketine yönlendiriyor. Bununla beraber Püskülsüz İsmail, çete yaşamından kurtulmayı da samimiyetle düşünmekte ve Bursa'da yerleşik, sakin, düzenli bir ömür sürmeyi gönülden istemektedir. Bütün bunlar onun iç dünyasındaki karmaşanın göstergeleridir. Hiçbir insan tek boyutlu ele alınamaz. Püskülsüz İsmail gibi Bursa da tek boyutlu olmaktan uzaktır. Bursa Günlüğü dergisinin dokuzuncu sayısındaki "Türk Romanında Bursa-1, Hilmi Ziya Ülken" başlıklı yazımızda bir tezada değinmiştik. O tezat şöyle idi: "Bursa Ovası'nın verimliliğiyle ters düşen bir sefalet söz konusudur. Ve aynı Bursa Ovası'nın kır bahçelerindeki kahvehaneler karanfil ve gül saksılarıyla doludur, bu kır bahçelerinin kıranta saçlı kedersiz müşterileri yoldan geçen güzel kızları seyrederek vakit öldürmektedirler. Meskenetli zamanların tezatları çok yönlüdür. Memleket harap iken iyi kötü varlıklı olanlar çalışıp üretmek yerine kır bahçelerinde keyfe dalmıştır."[4]



Soldan sağa: Püskülsüz İsmail Efe, Şükrü Küçüker, Recep Püskülsüz, Kerim Püskülsüz



Püskülsüz İsmail'in ara sıra barındığı Samanpazarı'ndaki Şadırvanlı Han

İşte böylece Ziya Şakir'in hâtıratında da insanların ve insanlara benzeyen şehirlerin tutarsızlıklarını, doğruyla yanlış arasındaki gelgitlerini, yapılan seçimlerin olumlu ve olumsuz sonuçlarını buluyoruz. Şehirler gerçekten

4 Metin Savaş, Bursa Günlüğü, Mart-Nisan-Mayıs 2020.



Püskülsüz İsmail'in sıklıkla geldiği Bursa Setbaşı Karakolu'nun açılış töreni

de insanlara benziyor. Bunun böyle olması doğaldır çünkü şehirleri kuranlar da insanlardır, o şehirlerde yaşayanlar da insanlardır. Şehir ahalisinin bütün ruh karmaşaları kendi şehirlerine birebir yansıyor. Ziya Şakir'in hâtıratı bitmez tükenmez serüvenler silsilesidir. Püskülsüz İsmail bir ara onun evini bile basıyor. Ziya Şakir'se baskıncıyı evinde bir konuk gibi ağırlıyor, onu kâh tehdit ediyor kâh tatlı dille yola getirmeye çabalıyor. Püskülsüz İsmail ise sonu belirsiz çetecilik hayatının yılgınlığıyla teslim olmak istiyor. Teslim olma mukabilinde bazı şartlar öne sürüyor. Ziya Şakir'in anlatısı mütemadiyen beşerî çatışmalar üzerinedir. Tarihin muayyen bir döneminin belgesidir onun hâtıraları. Püskülsüz'ün kabarık suç dosyasını görmezden gelmek mümkün değil. Buna rağmen onun Millî Mücadele'ye



Püskülsüz İsmail'in genel af ile teslim olduğuna ilişkin haber (Ertuğrul, 21 Kasım 1918)

katkısı söz konusu kitabı okuyanların vicdanlarında onu epeyce aklıyor. Okur elinde olmaksızın Püskülsüz'e yönelik sempati besliyor. Püskülsüz İsmail sert adamdır. Dikici babasının o sıradan hayatına katlanmak istemiyor ama kendisi gibi olmak da istemiyor. Çeteci Püskülsüz İsmail olarak kalmaktan hoşlanmıyor. Ondaki muğlaklık görüntüyü bulandırıyor. Bu yazımızın başında "Robin Hood gibiler nereye kadar masumdurlar, nereye kadar suçludurlar?" diye sormuştuk. Püskülsüz hakkında karar verirken tereddütler yumağı çöreklenmiyor diyemeyiz. Yine de onun kendi hayatındaki Millî Mücadele safhası tereddütleri olabildiğince dağıtarak yumağı çözüyor.

Her edebî yapıt birtakım sosyolojik malzemeyi bünyesinde taşır. Hâtırat türünden anlatılar da edebî yapıt kapsamındadır. Ve hâliyle hâtıratlar, diğer edebî yapıtlara oranla, daha fazla belge niteliğindedirler. Ziya Şakir'in *Bursa'yı İki Gün İdare Eden Eşkıya Püskülsüz İsmail* adlı hâtıratı da yakın dönemdeki Bursa'nın sosyolojik verilerini epeyce barındırıyor. Bursa'nın söz konusu dönemdeki asayiş sorunlarını bu hâtırattan takip edebiliyoruz. Püskülsüz İsmail bir ara tam eşkıya oluyor, Ziya Şakir'in anlatımıyla İnegöl yolunu bağlıyor, yolcuları soyuyor, İnegöl'de fırıncılıkla iştigal eden bir Musevi'den para tırtıklıyor, jandarma takibinden kaçarak Keşiş Dağı'na (Uludağ'a) sığınıyor. Onun dağdaki sığınağı Elma Çukuru denilen mevkideki mağaraymış. Püskülsüz İsmail tam eşkıyalık günlerinde Bursa şehri yakınlarındaki bir çiftliği basıyor, bir terziden tehditle para söğüşlüyor,



Püskülsüz'ün barındığı Bitpazarı, Bursa



Tahal Karakolu, Bursa (1908)

Bitpazarı'ndaki bir kişiyi fidye karşılığı rehin alıyor. Bu itibarla onun suç dosyası kabarıktır.

Bursa polisi geceleri Karıncaderesi gibi mevkilerde arama ve tarama yapıyor. Eşkıyalar birtakım kimselere kök söktürürken polis ve jandarma da çetecilere nefes aldırmıyor. Asayişsizlikle mücadelenin o zamanki merkezinin Setbaşı Karakolu olduğunu Ziya Şakir'in anılarından öğreniyoruz. Hâtırat boyunca Setbaşı Karakolu önemli bir konumda bulunuyor. Bizim bugün daha ziyade Holivut filmlerinden seyrettiğimiz kimi polisiye serüvenlerin âlâsının o dönemin Bursa'sında eksik olmadığını yine Ziya Şakir sayesinde temaşa ediyoruz. Bu türden polisiye vakalara ilginç bir örnekse Sahte Yüzbaşı meselesidir. Setbaşı Köprüsü'nün başında bulunan ve o devir için şehrin en lüks konaklama tesisi sayılan Şark Oteli'ne genç, yakışıklı, kibar bir şahıs gelip yerleşiyor. Kendisini yüzbaşı olarak tanıtıyor. Şark Oteli'nde konakladığı sürece savurgan bir hayat sürüyor, kumar oynuyor, her hamlesinde dikkatleri üzerine çekince de Ziya Şakir duruma el atıyor. Bir yüzbaşının kendi maaşıyla böylesi bir yaşantıya kapılmasının imkânsızlığı ortadayken o yüzbaşının pervasızlığı ayrıca dikkat çekicidir. Sahte Yüzbaşı zengin Mu-



Ziya Şakir'in tutuklu kaldığı Tevkifhane (Fotoğraf işgal yıllarına ait)

sevilerle kumar masasına oturmakla kalmıyor, Çekirge kaplıcalarında gününü gün ediyor ve Bursa'nın en şık faytonunu kiralayarak gezinip duruyor. Kodaman dediğimiz şehir eşrafınca itibar görüyor. Sahte Yüzbaşı bütün bu davranışlarıyla tam bir film karakterini andırıyor. Tabii ki polis vaziyeti eşeleyince yüzbaşı kılığındaki kişinin bir sahtekâr olduğu, yolculuk sırasında trendeki bir yolcudan yürüttüğü paraları Bursa'da eğlenerek yediği anlaşılıyor. Onun foyasının ortaya çıkarılmasında polisle işbirliği yapan Şark Oteli görevlisi Boşnak Salih Efendi'nin rolü bulunuyor. İşte bütün bu hadiseler ve bütün bu ayrıntılar bize o dönemin Bursa sosyolojisine dair malzemedir. Hâtırat dışındaki edebî eserler (ve bilhassa hikâyelerle romanlar) da zaten bu türden sosyolojik malzemeler üzerinde inşa edilirler. Her edebî eserin sosyoloji biliminin çalışma sahası olmasının nedeni de budur.

Bir belge olarak Ziya Şakir'in hâtıralarından öğreniyoruz ki Ermenilerin, Kilise Caddesi'nde büyük evleri varmış. Bu dönemde tifüs şiddetle hüküm sürmekteymiş. Ziya Şakir de tifüse yakalanıyor ve hekim arkadaşlarının özenli tedavisiyle bu hastalığı on beş günde atlatıyor. Fakat hastalık sürecinde fevkalade sarsıldığını söylüyor. Hâtırat yoluyla o devirdeki koltuk meyhanelerinden ve gizlice kumar oynatılan kahvehanelerden haber alıyoruz.

Püskülsüz İsmail ile Ziya Şakir'in hırsız-polis şeklinde kaçma ve kovalamacayla başlayan hasımlıkları peyderpey dostluğa ve oradan da işgal yıllarında vatanın istiklâli için beraber çalışmaya dönüşecektir. Birbirlerini yeni tanıdıkları dönemde Püskülsüz İsmail, dolaylı yoldan Ziya Şakir'i tehdit eder. Püskülsüz'ün dolaylı tehdidi şöyledir: "-Vallahi ağabey... Elin itlerine belli olmaz. Belki bir kancıklık yaparlar." Buradaki itler aslında Püskülsüz İsmail'in adamlarıdır. Gözü kara Ziya Şakir ise bu örtülü tehdide şu karşılığı veriyor: "-Anladım İsmail. Yani karanlıkta bir kurşun sıkarlar demek istiyorsun. Eh, cepheye gitsem ne olacaktı?" Ziya Şakir görevi uğruna ölümü göze almış olduğunu pek de öyle dolaylı bir şekilde söylemiyor. Hâtırattaki satır aralarına ve alt-metne dikkat edilirse karşılıklı cesaret nedeniyle ikisinin birbirlerine saygı ve hayranlık besledikleri okunabiliyor. Kaldı ki Ziya Şakir'in esas hedefi de rakibini bertaraf etmekten ziyade Püskülsüz İsmail'i (bugünkü söylemle) topluma ve vatana kazandırmaktır. Çünkü yontulup da hizaya getirildiği takdirde Püskülsüz'ün vatana ve millete fayda sağlayabileceğini Ziya Şakir kendi tecrübeleriyle öngörmektedir. Yolun (hâtıratın) sonlarına gelindiğinde bir vatansever olması itibarıyla Ziya Şakir işgal kuvvetleri iradesiyle tutuklanacaktır ve Püskülsüz İsmail'in tıkıldığı hapishaneye kapatılacaktır. Sonrası Türkiye'nin yeni bir zaferidir.



Bursa Cezaevi



Ziya Şakir ve kardeşi Kazım, Balkan Savaşı'na katılan Bursa Bölüğü'nde iken

Mevlüt Çam / VGM Kültür ve Tescil Dairesi Başkanı



Bursa ruhaniyeti ve vakıflar

Tamamen vakıf eserleri ile şehirleşme serüvenini tamamlamış olan Bursa, geçmişte olduğu gibi hem maddi yönüyle hem de manevi tesiriyle günümüzde de önemini korumaktadır.

Şehir kelimesi lügatlerde; nüfusunun çoğu, ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent olarak tarif edilmektedir. Zahir anlamıyla bu mânâda kullanılmasında bir olumsuzluk göze çarpmamaktadır. Ancak İslam medeniyetinde bazı şehirler topluma yukarıda izah edilen hizmetleri sundukları gibi, insanların manevi ve ruhi hallerine de tesir etmektedir.





Muradiye Camii, Bursa

Maddi anlamda şöhret bulmuş şehirler genel olarak bir medeniyete başkentlik yapmış yahut bir emirlik veya hanedanlığın bir müddet hüküm sürdüğü yerlerdir. Bu tür şehirlerde geçmiş medeniyetlerin zamanın en üstün teknolojik imkânları ve insan gücünün kullanarak inşa ettikleri şatolar, kiliseler, arenalar, tiyatro ve spor alanları, limanlar, su yolları ve sair yapıları görürüz. Bu yapılar şüphesiz medeniyetlerin izlerini takip etmek için ve devletlerin ulaştıkları mimari seviye hakkında ayrıntılı bilgi verir.

Şehirlerin diğer bir önemli özelliği ise; dinlerin ve tarihin onlara yüklediği manevi değerlerdir. Bu mânâda ele alacak olursak Mekke, Medine gibi İslam'ın kutsal şehirleri; Kudüs gibi üç dinin kutsalı olan şehir; Buhara, Semerkant, Tebriz, Isfahan, Bağdat, Tunus, Şam, Halep, Konya, Sivas, Kayseri, Tokat, Mardin, Diyarbakır, İstanbul, Bursa, Edirne, Saraybosna, Üsküp, Filibe gibi İslam medeniyetinin meydana getirdikleri şehirleri örnek gösterebiliriz.

Genel olarak İslam medeniyetinde iz bırakan şehirlere bir göz attığımızda bu şehirlerin; sanatı, mimarisi, estetiği, üslubu ile zirve eserlere ev sahipliği yaptıklarını ve muazzam hizmetler sunmalarının yanı sıra tarihî süreçte de manevi veya ruhi anlamda cazibe merkezi olduklarını müşahede ederiz.

Bir kutsalı merkeze alarak inşa edilen İslam şehirlerinin temelinde vakıf kültür ve medeniyeti vardır. Vakıflar; hayır ve hasenat fikrinden hareketle İslam şehirlerinin oluşumunda ve gelişiminde büyük rol oynamıştır. Zira iyilik ve yardımlaşma düşüncesinin temelini oluşturan hayır, güzellik ve estetik kaygısının taşınmasına vesile olan hayrat ve hasenat kavramlarından doğan vakıf, bu iki kavramdan hareketle şehirleri inşa ve imar etmiştir. Özellikle bir vakıf medeniyeti olan Selçuklu ve Osmanlı'da, şehirlerin oluşumu ve gelişiminde birinci derecede vakıf müessesesinin rol oynadığını görürüz.

Şehirlerin vakıf külliyesi etrafında şekillendiğini belirten Ömer Lütfi Barkan; "Osmanlı imparatorluğunda tipik bir şekilde Türk ve Müslüman olan şehirlerin oluşumunda ve gelişiminde genellikle memleketin sosyal ve iktisadi hayatında vakıf yoluyla kurulup idare edilmekte olan ve imaret sistemi adı altında tetkiki mümkün bulunan muayyen bir tesisler manzumesinin (külliyesinin) büyük bir rol oynadığını" belirtmektedir.

Fatih Sultan Mehmed Vakfiyesi'nde yer alan bir beyitte; "Hüner bir şehr bünyâd eylemekdür / Reaya kalbin âbâd eylemekdür." diyerek yaşanılası şehirler inşa edip ahalinin kalbini abad etmenin önemi vurgulanmaktadır. Gerek Fatih'in bu beytinden gerekse vakfiyelerdeki diğer ifadelerden, başta padişahlar ve hanım sultanlar olmak üzere bütün vakıf kurucularının zihinlerinde "yaşanılası şehirler" imar etmek fikrinin bulunduğunu söylemek mümkündür. İşte bu vakıf şehirlerden birisi de Osmanlı Devleti'nin ilk payitahtı olan Bursa şehridir.

Ferrot, Bursa'nın Türklerin eline geçmesinden bahsederken; "Bursa'nın zaptıyla Türkler kuvvetlerini hissettiler. Kabile millete, reis imparator mevkiine çıktı." diyerek tarihî bir gerçeği vurgular. Zira Bursa'nın Sultan Orhan Gazi tarafından fethi, altı yüzyıldan fazla devam edecek büyük bir medeniyetin başlangıç noktasıdır. Bursa'nın fethedildiği sırada ölüm döşeğinde bulunan Sultan Osman, buranın yeni devletin merkezi olma-

sını ve kendisinin de buraya defnedilmesini vasiyet etmesi, Türkler tarafından Bursa'ya verilen kıymet ve ehemmiyeti ortaya koyar.

Osmanlı tarihinde altı tane padişahın ebedî istirahatgâhına çekildiği mekân olan Bursa, Türk mimari abidelerinin en yoğun olduğu kadim şehirlerden birisidir. Bu eserler inşai maharetler ve nefis tezyinatların ortaya konulduğu teessüs ve tekâmül etmiş millî bir mimarlık usulünün mahsülüdür. Eserler iyice incelenir ve irdelenirse; Türklerin duvarcılık, taş kesme, oymacılık, çinicilik, doğramacılık, demircilik işleri ile boya ve kalem işçilikleri gibi meslek alanlarında nasıl bir meleke kesbettikleri ve hangi marifetlere sahip oldukları rahatlıkla görülecektir.

Yeşil Külliyesi, Muradiye Külliyesi, Ulu Camii ve hatları ile diğer eserler incelendiğinde Türk sanatının ulaştığı boyutları görmek mümkün olabilecektir.

Edirne'nin ve fetihten sonra İstanbul'un payitaht olması dahi maarif, sanayi, ziraat ve sanat bakımından Bursa'yı geri plana atmamıştır. Osman Gazi'nin halefleri Sultan Orhan Gazi ile başlayan süreçteki sultanlar kurdukları vakıflarla Bursa'da İran ve Arap üsluplarıyla karışık zarif ve sanatkârâne camiler, muhteşem türbeler, medreseler, saray, kervansaray ve çeşmeler inşa ederek Bursa'yı Türklerin kutlu ve millî şehri hâline çevirdiler.

Bursa tam mânâsıyla olmasa da İstanbul gibi tepelere kurulmuş bir şehirdir. Batıdaki birinci tepede Muradiye Camii ve türbeleri, ortadaki tepede Sultan Osman ve Sultan Orhan merkatleri, ileride düz kısımda Yıldırım Bayezid'in Ulu Cami'si, daha ileride Çelebi Sultan Mehmed'in Yeşil Cami'si, Yeşil Cami'nin biraz ilerisinde, küçük bir tepecikte yer alan Bursa'nın irfan mekrezlerinden Emir Sultan Camii ve Türbesi ile bunlardan biraz uzakta bir tepenin başında ise Yıldırım Külliyesi yer almaktadır. Bu hâliyle Osmanlı'nın kutlu ve tarihî bir şehri olan Bursa, aynı zamanda nefis bir sanat beldesidir.



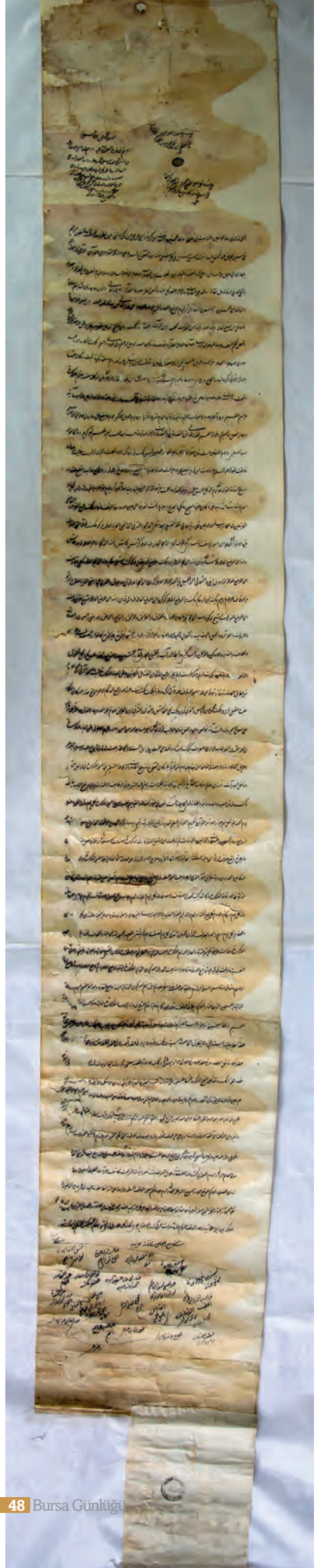
Yıldırım Camii ve çevresi, Bursa



Ulu Camii, Bursa



Çelebi Mehmed'in Yeşil Külliyesi Vakfiyesi (VGM Arşivi)



Şerafeddin Paşa Vakfiyesi (VGM Arşivi)



Yeşil Camii, Bursa

Muradiye, Yeşil, Emir Sultan, Yıldırım külliyeleri, Ulu Camii, Hüdavendigâr Camii, Sultan Orhan Camii ve daha yüzlerce cami ile her sokak başında ve her mahallede bulunan yapı olarak küçük ancak ruh ve huşu olarak büyük yüzlerce mescidi ile her vakitte kıyam ve secdenin daim olduğu bir şehirdir Bursa.

Muazzam ve abidevi camilerinin yanı sıra Bursa'nın başka şehirlerden farklı olduğu diğer bir konu ise mektep ve medreseleridir. Devletin teşkilinde Osmanlı medreselerine atanan kimseler ilimde zamanın en vasıflı kişileri idi. Sultan Orhan'ın İznik'teki mektebine müderris olarak atanan Molla Davud-ı Kayseri, müderris iken Bursa'ya kadı olarak atanan Taceddin Kerderî, Vikâye şârihi Molla Kara Halil, Fahreddin Razi ahfadından Molla Cemaleddin, Kamus sahibi Ebu Tahir Mehmed eş-Şirâzî, Bergamalı Molla Bayezid, Molla Yusuf Bali, Molla Ali Tûsî Bursa medreselerinde görev yapan büyük âlimlerdi. Bu ekolün yetiştirdiği Fenarîler, Molla Hüsrevler, Hayalîler, Hocazâdeler ve daha birçok ulema fetihten sonra İstanbul'a giderek payitahtın ilmî hayatına yön vermişlerdir. Bu mânâda Bursa, İstanbul medreselerini besleyen eğitim kuruluşları olup, vakıfları oldukça fazla olan İstanbul medreseleri, Bursa medreseleri ile aynı usulü tatbik etmiştir.

İznik'te Sultan Orhan Medresesi, Bursa'da Muradiye Medresesi, Eyne-

bey Medresesi, Yeşil Medrese, Gökdere Medresesi, Lala Şahin Medresesi, Alla Paşa, Molla Yegan, Yıldırım, Haraççıoğlu Hüseyin Ağa Medresi ve sayıları yüz civarındaki medreseleriyle yüzlerce mektep, darulkurra, sıbyan mektebi ve kütüphane gibi vakıf eğitim kurumlarıyla Bursa tam bir ilim ve ulema merkezidir.

Bursa'nın ruhaniyetini yükselten en önemli vakıf kurumlarından birisi de tekke ve zaviyelerdir. İnsan terbiyesi ve nefis tezkiyesinde oldukça önemli bir rol üstlenen tekkelerin ana fonksiyonu; akılları ve gönülleri dingin, adab ve usul bilir, ilim ve takva sahibi insanlar yetiştirmektir. Bu mânâda Bursa, ilk dönemden itibaren çok sayıda irfan merkezinin kurulduğu bir şehirdir. Bursa hemen bütün kollara ait tekkelerin bulunduğu önemli merkezlerden birisidir. Bursa bu alanda da gerek İstanbul gerekse diğer şehirlere kaynaklı eden bir şehirdir.

Emir Sultan, Özbekiyye, Şeyh İlahi, Ramazan Baba, Açıkbaş Mahmud Efendi ve Cizyedarzade Hüseyin Efendi Nakşibendi tekkeleri; Abdal Murad ve Geyikli Baba Bektaşi tekkeleri; Numaniye Eşrefiyye Tekkesi, Mevlevihane, Niyazi Mısri Tekkesi, İsmail Hakkı, Seyyid Usul Celvetiyye tekkeleri; Seyyid Baba Halvetiyye Tekkesi Bursa'nın en önemli tekkelerindendir. Farklı kolları mensup bu tekkeler tarihî süreçte Bursa'ya ulvi ruh katan mânâ ve irfan merkezleridir.

Bursa'ya değer katan diğer önemli vakıf kültür varlıkları da çeşmeler, şadırvanlar, hamamlar, su yolları, kaplıcalar, çarşılar, bedestenler ve hanlardır. Bursa çarşıları, ahilik kurallarının uygulandığı en önemli ticaret merkezlerinden birisidir. Tarihin önemli kaynaklarından vakfiyeler, vakıf belgeleri, ferman, berat ve şeriyye sicil belgeleri Bursa'daki iktisadi hayat ve ticaret ahlakı ile ilgili önemli veriler aktarmaktadır.

Vakıf ve Bursa ruhaniyeti ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen her bir konunun müstakil olarak çalışılması bir zarurettir. Özellikle Bursa'nın manevi cazibe merkezi olan tekkelerinin, İstanbul başta olmak üzere diğer yerleşim yerlerine tesirleri ve gidilen yerlerde sundukları hizmetleri tafsilatlı bir şekilde ortaya konulmalıdır. Zira Selçuklu ve Osmanlı döneminde şehirler arasında maddi irtibatın yanı sıra çok önemli manevi irtibatlar bulunmaktadır. Vakıf kayıtları ve arşivler iyi tetkik edilirse, bu irtibatlar ortaya çıktığı gibi, ecdadımızın hayallerinde ve uygulamalarındaki şehir modeli de ortaya çıkacaktır.



Muradiye Külliyesi, Bursa

Tamamen vakıf eserleri ile şehirleşme serüvenini tamamlamış olan Bursa, geçmişte olduğu gibi hem maddi yönüyle hem de manevi tesiriyle günümüzde de önemini korumaktadır. Ayrıca vakıf belgeleri, Farabi'nin ifadesiyle nasıl "erdemli şehir" oluşturulduğunun temel göstergeleridir. Eğer bir şehrin tarihini incelemek hedefleniyorsa en önemli belgeler vakfiyeler ve vakıf belgeleridir.

Sonuç

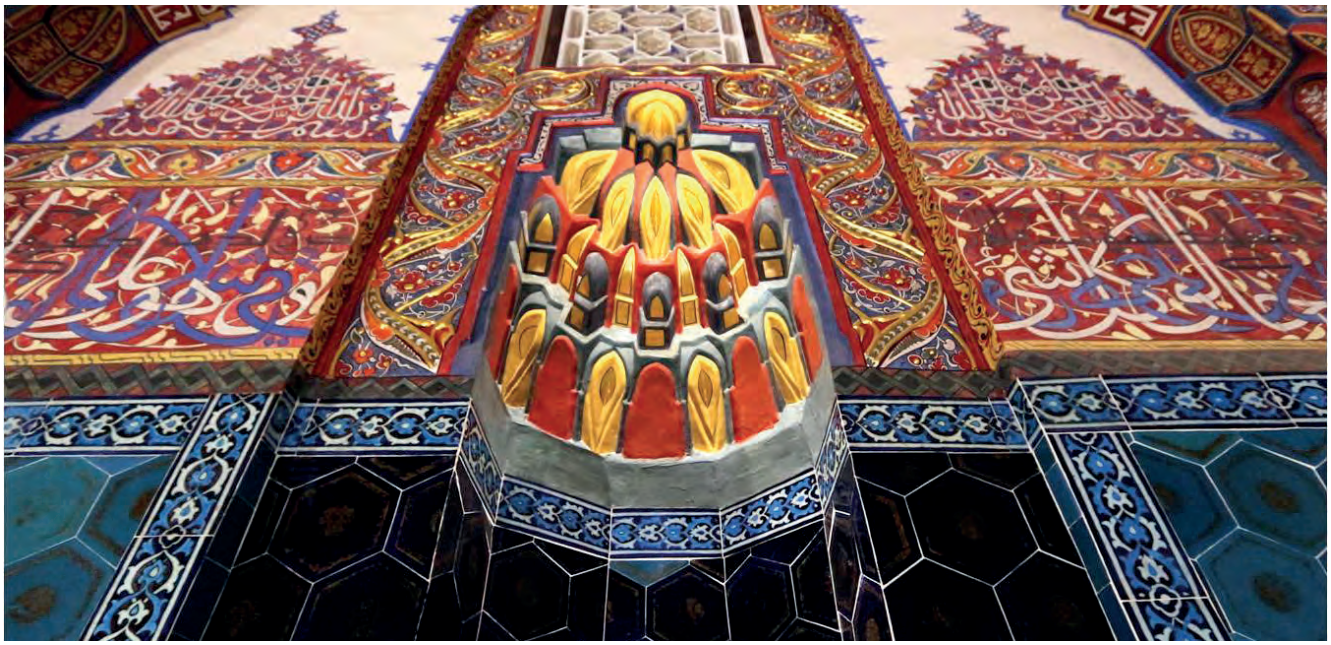
Osmanlılarda olduğu gibi günümüzde de toplum tarafından sevilen şehirlerden birisi de hiç şüphesiz Bursa'dır. Zira Osmanlı'nın en dirayetli padişahlarından birisi olan Sultan Orhan tarafından Osmanlılara hediye edilen şehir, bütün Türklerinin kalplerinde kudsî bir şahsiyetle yaşar. Anadolu coğrafyasının en güzel beldelerinden birisi olan yeşil Bursa, aynı zamanda bir bahçe, iki yüz elli sekiz cami, mescit ve türbesi, onlarca tekkesi, yüzlerce çeşmesi/şadırvanı, köprüsü, insanların hem gözüne hem gönlüne hitap eden çarşıları/bedestanları/hanları, hamamları, kaplıcaları ile mazinin ihtişamını ortaya koyan bir açık hava müzesi olduğu gibi, devrinde sanayi, tarım ve üretim alanında gösterdiği terakkiyle de geleceğe yön veren şehirlerdendir.

Kurulan vakıf eserlerle şehirleşme serüvenini tamamlayan Bursa'ya günümüzde dahi her giren mukaddes ve ilâhi bir şehre giriyormuş hissine kapılır. Bu hissin en önemli sebebi de hiç şüphesiz günümüze kadar ulaşan, şehrin maddi-manevi ve akli-ruhi açıdan nefes almasını sağlayan vakıf eserleridir. Bir an için Bursa'da mevcut bulunan vakıf eserlerinin olmadığını hayal edelim. Bursa'dan geriye dağın yamacında bir beton yığını mezbelelikten öte bir şey kalmaz zannımca.

Bu sebeple şehirlerimizin maddi-manevi ruhunu kaybetmemek ve tarihteki kutlu yerini devam ettirmek istiyorsak; eski eserlerimize, millî kültürümüzün seçkin örneklerine sahip çıkmak için gerekli önlemleri almak durumundayız. Aksi hâlde gelecek nesillere ruhsuz, kimliksiz ve şahsiyetsiz şehirleri miras olarak bırakırız.

Hâsıl-ı kelam, Bursa'nın her tarafı bir tarihtir, maziden bir yapraktır, havasında hep ecdadın ruhu gezinir, mukaddestir; hâlâ irfan ehli kelamlarını söylemeye, anlatmaya devam eder, hislidir; nice sultanları, evliyayı, ulemayı, şühedayı yüreğinin ortasında barındırır. Havasının, suyunun ve toprağının tesiriyle zariftir. Çarşıları, pazarları ve sanayisiyle hâlâ üretmeye devam eder.

Goncagül Hancıoğlu



Çini sanatının Anadolu'ya gelişi

-Muradiye Külliyesi çinileri-

Geleneksel Türk sanatlarının önemli bir parçası olan çini, Türk kültürünün estetik duyarlılığının bir ifadesi olarak uzun dönemler boyunca kullanılmış, özellikle mimarinin vazgeçilmez süsleme unsurlarından biri olmuştur. Tarihi Uygurlara kadar uzanan Türk çini sanatı, Gazneliler ve Abbasiler döneminde de mimariye bağlı olarak gelişimini sürdürmüş ve Anadolu'ya Selçuklular tarafından getirilmiştir.

11. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya hâkim olmasıyla birlikte Selçuklu yönetimine bağlı beylikler kurulmuş, bu beylikler Selçuklu üslubuna bağlı olmak kaydıyla kuruldukları bölgelerde yeni yapılar inşa etmişlerdir. Orta Asya ve İran geleneklerini beraberinde getiren Selçuklular, ticari ve siyasi ilişkileri neticesinde Roma, Yunan, Bizans ve Akdeniz kültürleri ile tanışarak kozmopolit bir kültür yapısına sahip olmuşlardır. Bu kültür birikimiyle; cami, mescit, medrese, türbe, köşk, saray gibi anıtsal nitelikte birçok yapı inşa etmişlerdir. Yapılarda iç ve dış süsleme unsuru olarak yoğunlukla çini kullanılmış, bu çiniler; tek renkli sır, mozaik, kabartma ve yaldız tekniğinde üretilmiştir. Çinilerde; kozmolojik ve figüratif birçok öğenin bir araya getirildiği grift kompozisyonlar oluşturulmuştur. Konya Alâeddin Camii (H. 616-17/M. 1219-20), Eski Malatya Ulu Camii (H. 621/M. 1224), Konya Sırçalı Medrese (H. 640/M. 1243), Konya Karatay Medresesi (H. 649/M. 1251), Sivas Gök Medrese (1271) çinilerin görüldüğü önemli yapılardır. Minai ve perdah tekniği ise, Selçuklu saraylarından Konya 2. Kılıçarslan Köşkü (1156-92), Kayseri Keykubadiye Sarayı (1224-26) ve Konya Kubad Abad Sarayı'nda (1226-36) görülmektedir.

14. ve 15. yüzyıllar Batı Anadolu'da yeni beyliklerin ortaya çıktığı, mimaride ve diğer sanatlarda yeni denemelerin ve üslup arayışlarının görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde, yeni kültür etkileşimlerine paralel olarak İslami perspektif güçlenmeye başlamıştır. Ekonomiye bağlı olarak daha küçük ölçekli inşa edilen yapılarda çini süslemeye daha az yer verilmiştir. Birgi Ulu Camii (H. 712/M. 1312), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (H. 696-99/M. 1296-99), Selçuk İsa Bey Camii (H. 776/M. 1375), Manisa Ulu Camii (H. 768/M. 1366) çini süslemenin görüldüğü yapılardan bazılarıdır.

1326'da Orhan Bey'in fethiyle; yönetimin, kültürün ve sanatın merkezi Bursa olmuştur. 13. yüzyıla kadar bir Bizans kenti olma özelliğini sürdüren Bursa'nın, kent fizyonomisinin değişerek bir Türk kenti hâlini alması için imar faaliyetlerine başlanmış ve çeşitli fonksiyonlarda yapılar inşa edilmiştir. İnşa edilen yapılarda, diğer dönemlerde olduğu gibi, iç ve dış süsleme unsuru olarak genellikle çini tercih edilmiştir. Buna bağlı olarak, çini üretim merkezi de Konya'dan sonra 15. ve 17. yüzyıllar arasında İznik olmuştur.

Osmanlı döneminde, kaynağını tevhid anlayışından alarak üretilen geleneksel sanatların yanında mimariye bağlı olarak gelişen çini sanatı, imparatorluğun politik gücünün bir ifadesi ve sanat anlayışının göstergesi olarak her dönemde kullanılmıştır.

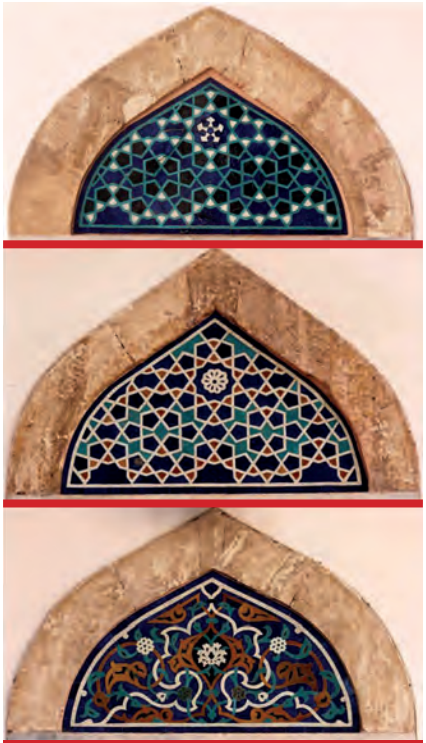
Bu dönemde figüratif öğeler yerini bitkisel ve natüralist kompozisyonlara bırakmış, uygulanan eski tekniklere ek olarak yeni teknik ve üslup arayışlarına girilmiştir. Sanatçıların estetik anlayışı, tabiatta görünen bir-

çok farklı motifin bir araya gelmesiyle oluşan ilahi düzeni ortaya çıkarmak üzerine kuruludur.

Mozaik tekniği, Anadolu Selçuklu'ya kıyasla Erken Osmanlı döneminde daha az kullanılmıştır. Mozaik çiniler bu dönemde daha mat renkli üretilmiş ve Erken Osmanlı'ya özgü olarak tuğla ile birleştirilerek uygulanmıştır. İznik Yeşil Camii (H. 780-94/M. 1378-79-1392), İznik Nilüfer Hatun İmareti (H. 790/M. 1388), Bursa Yeşil Külliye (H. 817-822/M. 1414-19), Bursa Muradiye Camii (H. 828-30/M. 1425-26) gibi önemli eserlerin yüzeylerinde çini mozaik örneklerine rastlanmaktadır. Bu çinilerde çokgen, yıldız, altıgen şeklinde geometrik motiflerle birlikte rumi, hatayi ve palmetlerden oluşan bitkisel motifler kullanılarak natüralist ve zengin kompozisyonlar oluşturulmuştur. Çini mozaik tekniğinin son uygulamaları, İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın bir parçası olan Çinili Köşk'te (H. 877/M. 1472-73) ve Eminönü'nde bulunan Mahmud Paşa Türbesi'nde (1473) görülmektedir.

Selçuklu ve Beylikler döneminde gördüğümüz diğer tekniklerden biri olan tek renk sır tekniği Erken Osmanlı döneminde de yoğun olarak uygulanmıştır. Çiniler genellikle yapıların içinde kullanılmıştır. Bursa Yeşil Camii, Yeşil Türbe (Çelebi Mehmed'in sandukası hariç diğer dört sanduka), Yeşil Medrese, Muradiye Camii, Muradiye Medresesi, Cem Sultan Türbesi, Şehzade Mahmud Türbesi ve Şehzade Ahmed Türbesi'nde tek renk sır tekniğinde yapılmış lacivert, yeşil, siyah, mor, firuze renklerde çiniler görülmektedir. Aynı zamanda Bursa Yeşil Camii, Cem Sultan Türbesi ve Şehzade Mahmud Türbesi'nde olduğu gibi üzeri yaldız boyayla süslenmiş çini örneklerine de rastlanmaktadır.

Erken Osmanlı döneminde çini sanatındaki en büyük yenilik, renkli sır (cuerda seca/kuru iplik) tekniğinin oluşturulmasıdır. İslam sanatında ilk olarak 11. ve 13. yüzyıllarda Kuzey Afrika'da ve İspanya'da görülen renkli sır tekniğinde çiniler daha sonra Timurlu devrinde Semerkand'da inşa edilen anıtsal eserlerde ve İran Safevi mimarisinde kullanılmıştır. Renkli sır tekniğinde çiniler, Anadolu'da ilk olarak 14. yüzyılda Bursa'da daha sonra Edirne'de görülmüştür. Son olarak 16. yüzyılın başında İstanbul'da uygulanan renkli sır tekniği, 16. yüzyılın ortasından sonra yerini sıraltı tekniğine bırakmıştır.



Muradiye Camii son cemaat yeri pencere alınlıkları



Muradiye Camii giriş eyvanı



Muradiye Camii son cemaat yeri cephe çinileri

Renkli sır tekniğinde çinilerde motifler kolay uygulanabildiğinden realist ve girift kompozisyonlar oluşturulmuştur. Palmet, rumi, şakayık, sarmaşık gibi bitkisel motiflerin yanında kitabe kuşaklarında sülüs yazı kullanılmıştır. Renkli sır tekniğinde çiniler Lâmiî Çelebi'nin dedesi Nakkaş Ali lakaplı Ali bin İlyas ve beraberinde Anadolu'ya gelen Tebrizli ustalar tarafından üretildiğinden dolayı bu çinilerde teknik ve görünüş açısından İran etkileri görülmektedir. Bursa Yeşil Camii, Yeşil Türbe, Edirne Muradiye Camii, İstanbul Yavuz Sultan Selim Camii ve Türbesi, Karaman İbrahim Bey İmareti mihrabı renkli sır tekniğinde çinilerin görüldüğü önemli örneklerdir.

Bu tekniklere ek olarak, daha önce Anadolu Selçuklu'da farklı bir uygulaması görülen ve bu dönemde ''mavi-beyaz'' olarak adlandırılan çiniler de dönemin önemli yeniliklerindendir. Mavi-beyaz çinilerin ilk merkezinin İznik olduğu Prof. Dr. Oktay Aslanapa tarafından bölgede yapılan kazılarda kesinleşmiştir. Sert ve beyaz hamurdan üretilen bu çiniler, altıgen ya da dikdörtgen formlu bordür çinisi olarak kullanılmıştır. Genelde beyaz zemin üzerine mavi renkli ya da mavi zemin üzerine beyaz renkli motifler işlenmiştir. Mavi-beyaz çinilerde, 14. ve 15. yüzyılda Çin porselenlerinde görülen lotus, ejder figürü, çin bulutu motifleri ile palmet, rumi gibi İslami motifler görülmektedir. Mavi-beyaz sıraltı teknikli çiniler; Bursa Yeşil Türbe'de bulunan Sitti Hatun sandukası, Edirne Muradiye Camii, Bursa Muradiye Külliyesi'nde bulunan Cem Sultan Türbesi, Şehzade Mahmud Türbesi ve Şehzade Ahmed Türbesi'nde görülmektedir.

Klasik Osmanlı döneminde devletin siyasi ve ekonomik olarak kazandığı ivme, mimariye ve sanat faaliyetlerine de yansımış, buna bağlı olarak en yetenekli sanatçılara sahip saray nakkaşhanesinde birbirinden başarılı eserler üretilmiştir. Çini, Klasik Osmanlı döneminin en önemli anıtsal eserlerini inşa eden Mimar Sinan'ın yapılarında mimariye bağlı olarak en orantılı ve doğru şekilde kullanılmıştır. Çoğunlukla sultanlar, hanedan mensupları ve devlet erkânı için inşa edilen yapılarda görülen çiniler, saray için çalışan çini ustaları tarafından İznik ve Kütahya atölyelerinde üretilmiştir. İmge dünyalarını İslamî unsurlarla özdeşleştiren sanatçıların bu dönemde ürettikleri çinilerin malzeme kalitesi kadar motif ve renk zenginliği de son derece gelişmiştir. Sıraltı tekniğinde üretilen çinilerde; dönemin



Muradiye Camii son cemaat yeri cephe çinileri

karakteristiği olarak hafif kabartmalı parlak kırmızı, mavi, firuze, yeşil renkler kullanılarak, nar çiçeği, gonca, şakayık, bulut motifi, kıvrık dallar, vazolar ve selvi ağaçlarından oluşan kompozisyonlar oluşturulmuştur.

Sıraltı tekniği, Bursa'da yalnızca Şehzade Mustafa Türbesi'nde kullanılmıştır. Bu dönemde inşa edilmiş olan Süleymaniye Camii (H. 957-64/M. 1550-57), Hürrem Sultan Türbesi (H. 965/M. 1558), Kanuni Sultan Süleyman Türbesi (H. 974/M. 1566), Rüstem Paşa Camii (H. 968/M. 1561), Kadırga Sokollu Mehmet Paşa Camii (H. 979/M. 1571), Piyale Paşa Camii (H. 981/M. 1573), Edirne Selimiye Camii (H. 976-982/M. 1568-1574), Ayasofya haziresinde bulunan 2. Selim Türbesi (H. 981-84/M. 1573-1577), Üsküdar Valide-i Atik Camii (H. 981/M. 1570-79) sıraltı tekniğinde çini örneklerinin görüldüğü önemli yapılardır.

17. yüzyılda üretimi devam eden çinilerin en güzel örneklerine; Sultan Ahmed Cami'nde (H. 1018-1029/M. 1609-1620), Topkapı Sarayı'nın içinde bulunan Revan Köşkü'nde (1635) ve Bağdat Köşkü'nde (1639) rastlanmaktadır. 17. yüzyılın ortalarından itibaren üretilen çinilerde ise teknikte, renk ve motif kurgusunda bozulmalar yaşandığı görülmektedir.

17. yüzyıl sonunda 1718 yılında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda bir çini üretim atölyesi kurulmuştur. Burada düşük kalitede üretilmiş olan sıraltı teknikli çinilerde, İznik ve Kütahya çinilerinden farklı olarak barok etkili bitkisel motifler uygulanmıştır. Ayrıca, bu dönemde çoğu sipariş üzerine üretilen Kâbe tasvirli çiniler de teknik olarak ayrı bir grubu



Muradiye Camii harim çinileri





Muradiye Camii harim çinileri

oluşturmaktadır. İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii (H. 1147/M. 1734-35), Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camii (H. 921/M. 1515), 3. Ahmed Çeşmesi (H. 1141/M. 1728-29) ve Ayasofya Müzesi 1. Mahmud Kütüphanesi'nde (H. 1153/M. 1740) Tekfur Sarayı çinilerinin örnekleri görülmektedir. Tekfur Sarayı'ndaki üretim 1730 Patrona Halil İsyanı'nda Damat İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve 3. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle sona ermiştir.

Osmanlı sanatında Batı etkisinin tam anlamıyla tezahür etmeye başladığı 18. ve 19. yüzyıllarda, taklit denilebilecek çinilerin yanında Avrupa çinileri de üretilmiştir. Üretim, bu dönemde İznik atölyelerinde tamamen durmuş, çalışmalar Kütahya atölyelerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde tekniğin, renk canlılığının ve motif kurgusunun niteliğini yitirmeye başladığı görülmektedir. Üsküdar Yeni Valide Camii (H. 1120- 23/M. 1708-11), Beylerbeyi Camii (1777-78), Rüstem Paşa Camii ve Hekimoğlu Ali Paşa Camii Kütahya çinilerinin görüldüğü bazı örneklerdir.

20. yüzyılda inşa edilmiş bazı eserlerde de başarılı Kütahya çinilerine rastlamak mümkündür. 1903'te 2. Abdülhamid tarafından onarımı yaptırılan Bursa Ulu Camii güneyindeki çeşme ve Eyüp'te 5. Sultan Mehmed Reşad Türbesi (H. 1332/M. 1914) Kütahya çinilerinin görüldüğü yapılardır.

Muradiye Külliyesi mimari özellikleri

Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı önemli çalışmalar ve restorasyonlar neticesinde, 2014 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmış olan Muradiye Külliyesi, (H. 828-30/M. 1426-28) yılında 2. Murad tarafından inşa ettirilmiştir. Kazım Baykal'ın Muradiye Bloku olarak tanımladığı bölgede bulunan külliye, Bursa'nın son sultan külliyesidir. Cami, medrese, hamam, imaret, çeşme ve içinde 2. Murad'ın, birçok şehzadenin ve diğer

hanedan üyelerinin de bulunduğu türbeler topluluğundan oluşmaktadır.

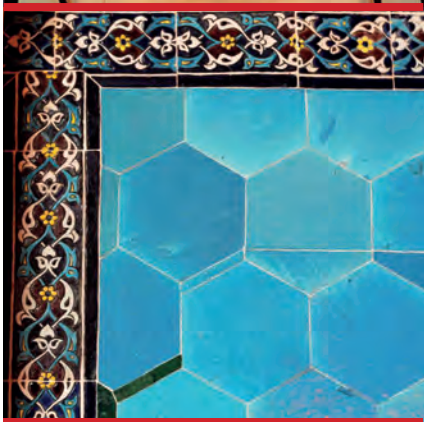
Muradiye Camii, Erken Osmanlı mimarisinin tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Yapı, Bursa'da ortaya çıkmış olan Bursa tipi cami de denilen zaviyeli/tabhaneli camiler grubuna dâhildir. Plan olarak Bursa Orhan Cami'ne benzemektedir. Beş gözlü son cemaat yeri bulunan yapıda örtü sistemi olarak, harim bölümünde ve tabhanelerde kubbe, son cemaat yerinde kubbe ve çapraz tonoz kullanılmıştır. Camide; Roma, Bizans ve Erken Osmanlı mimarisinde sıkça görülen almaşık örgü sistemi uygulanmıştır. Bursa kemerli bir giriş eyvanı bulunan yapıya, üzerinde kitabesi bulunan basık kemerli cümle kapısından giriş yapılmaktadır. Cümle kapısının kündekâri tekniğinde yapılmış ahşap kapı kanatları bulunmaktadır. Caminin iki adet tuğladan yapılmış minaresi vardır. 1855 depreminde hasar gören tarihi yapıların onarımı için dönemin Valisi Ahmet Vefik Paşa tarafından görevlendirilen Fransız mimar Leon Parville Muradiye Cami'nin onarımını da gerçekleştirmiştir. Bu onarım sırasında hasar gören batı minaresi yenilenmiş, tabhaneleri harimden ayıran duvarlar kaldırılmış, mihrabı dönemin sanat anlayışına uygun olarak rokoko üslubunda süslenmiştir. Caminin içinde Hattat Ömer Vasfi Efendi ve Şeyh Sırrı Efendi'ye ait celi sülüs ve celi ta'likle yazılmış ayetler bulunmaktadır.

Medrese, caminin batısında yer almaktadır. Erken Osmanlı medrese plan tipine uygun revaklı, açık avlulu olarak inşa edilmiştir. Yapının inşasında camide olduğu gibi almaşık örgü sistemi uygulanmıştır. İleri seviyede eğitim verildiği bilinen medresede, her birinde birer ocak bulunan on dört hücre, bir ana eyvan, iki ara eyvan ve bir dershane odası bulunmaktadır. Örtü sistemi olarak kubbe ve tonoz kullanılmıştır. Avlusunda mermer bir havuzu vardır. Sicil kayıtları incelendiğinde medresenin ilk onarımının 1603'te yapıldığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde ilk kez 1951 yılında onarım geçiren yapı, Verem Savaş Dispanseri ve Kanser Erken Tanı Merkezi olarak kullanılmıştır. Medresede son olarak 2014 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından kapsamlı bir restorasyon çalışması yapılmış, 2018 yılında Muradiye Kur'an ve Yazma Eserler Müzesi olarak hizmet vermeye başlamıştır.



Muradiye Medresesi dershane eyvanı





Muradiye Medresesi dershane eyvanı çinileri

Eski dönemlerde Bekçiyan (Bekçiler) Hamamı olarak anılan Muradiye Hamamı, külliyenin en batısında yer almaktadır. İmaret, caminin güneybatısındadır ve restorasyondan sonra kullanılabilir hâle getirilmiştir. Sıbyan mektebinin yerinde ise günümüzde Muradiye İlkokulu bulunmaktadır.

Birçok hanedan üyesi ve saray mensubunun mezarlarının bulunduğu toplam on üç türbeden oluşan hazire külliyenin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. 2. Murad'ın eşi ve Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hatuniye (Hüma Hatun) Türbesi, 2. Bayezid'in eşlerinden Gülruh Hatun Türbesi ve Şirin Hatun Türbesi, Fatih Sultan Mehmed'in eşlerinden Mükrime Hatun Türbesi ve Gülşah Hatun Türbesi, 2. Murad'ın oğlu Şehzade Alâeddin Türbesi, Fatih Sultan Mehmed'in oğulları Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi, 2. Bayezid'in oğullarından Şehzade Mahmud Türbesi ve Şehzade Ahmed Türbesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa (Mustafa-i Cedid) Türbesi, Gülbahar Hatun (Ebe Hatun) Türbesi ve Saraylılar Türbesi hazirede bulunan türbelerdir. Farklı dönemlerde inşa edilmiş olan türbelerde; çini, ahşap ve kalem işinden oluşan karma süsleme programları görülmektedir.

1451 yılında inşa edilen 2. Murad Türbesi kare planlıdır ve Osmanlı mimarlığında örneği görülmeyen bir biçimde inşa edilmiştir. 2. Murad'ın 1446 yılında hazırlattığı vasiyeti üzerine diğer sultan türbelerinden farklı olarak sultanın naaşı direkt olarak toprağa gömülmüş, mezarın üstü yağmur yağması için açık bırakılmış ve etrafı galeri ile çevrelenmiştir.

Külliyede bir de Mezar Taşları Müzesi bulunmaktadır. Cami ve medresenin arasında bulunan bu hazirede 2. Murad döneminde görev yapmış devlet adamlarının, müderris, müezzin, molla gibi önemli görevlerde bulunmuş kişilerin mezar taşları bulunmaktadır. Envanterleri oluşturulan mezar taşları 15. yüzyıl başından 20. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Tipolojik olarak lahit tipi, şahideli ve sanduka tipi şeklinde gruplandırılan mezar taşlarının arasında günümüzde olmayan yapıların kitabelerine de ulaşılmıştır.

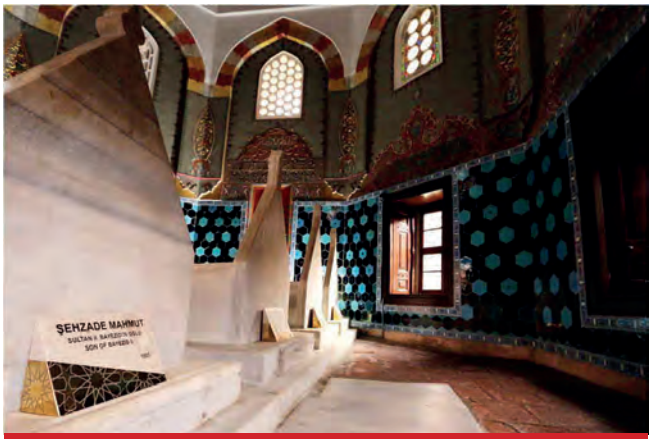
Muradiye Külliyesi çinileri

Muradiye Külliyesi'nde; alçı, taş, ahşap, kalem işi, süslemenin yanında çini kullanılmıştır. Külliyede bulunan camide, medresede ve farklı dönemlerde inşa edilmiş türbelerin bazılarında çini mozaik tekniğinde, tek renk sır tekniğinde, mavi-beyaz tekniğinde ve sıraltı tekniğinde çiniler kullanılmıştır.

Külliyenin en büyük yapısı olan camide, Erken Dönem özellikleri gösteren çiniler kullanılmıştır. Yapının iç ve dış yüzeylerinde görülen çiniler; harim eyvanında, yapının son cemaat yeri revak cephesinde ve pencere alınlıklarında, giriş eyvanının kapı kemerinde ve eyvanın tavan iç duvarlarında görülmektedir. Son cemaat yeri revak cephesinde firuze renkli mozaik tuğla ile geometrik motiflerin oluşturulduğu bir bordür görülmektedir. Aynı uygulama revakın batı cephesi saçak silmesinde görülmektedir. Burada geometrik motifli, firuze renkli sırlı

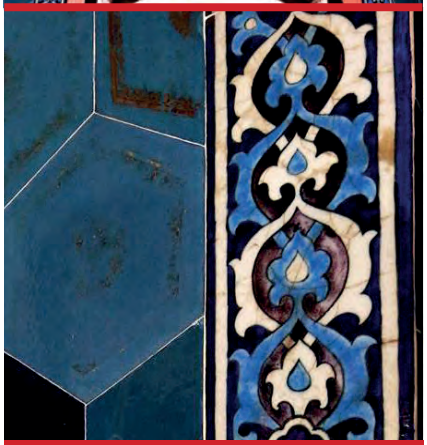


Cem Sultan Türbesi



Şehzade Mahmud Türbesi





Cem Sultan Türbesi





Şehzade Mahmud Türbesi

tuğlalar dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır.

Son cemaat yeri pencere alınlıklarında mozaik tekniğinde geometrik ve bitkisel kompozisyonlardan oluşan yeşil, mavi, koyu sarı ve beyaz renkte çiniler görülmektedir. Bir pencere alınlığında yelpaze şeklinde bir palmetin içini dolduran hatayi, rumi ve rozetle bitkisel bir kompozisyon oluşturulmuştur. Diğer pencere alınlıklarında ise geometrik motiflerin birbirine geçmesiyle oluşturulmuş farklı kompozisyonlar görülmektedir. Bir pencere alınlığının ise çinileri yoktur ve yalnızca motifleri sıva ile belirginleştirilmiştir.

Bursa kemerli giriş eyvanının köşe dolgularında yeşil, mavi, koyu sarı ve beyaz renkte mozaik çiniler kullanılmıştır. Burada da yelpaze şeklindeki bir palmetin içi hayati ve rumi motiflerle doldurulmuş, eyvanının tavan iç duvarları da bitkisel ve geometrik motifli çinilerle çevrelenmiştir.

Çini süsleme iç mekânda yoğun olarak kullanılmış, girişin sağ ve solundaki duvarlar firuze renkte altıgen çinilerle kaplanmıştır. Aynı şekilde harim bölümünün duvarları da altıgen formda, firuze, yeşil, beyaz ve mavi renkte sırlı çini panolarla kaplanmıştır. Çini panolar daha önce Yeşil Cami'de de görülen mavi, firuze ve beyaz renkte palmet motifli bordürlerle sınırlandırılmıştır.

Günümüzde Kur'an ve Yazma Eserler Müzesi olarak kullanılan medresede çini uygulaması yalnızca dershane eyvanında görülmektedir. Bir kısmı yok olan tek renk sır çiniler pencere üst sövelerine kadar panolar oluşturacak şekilde kaplanmıştır. Dershanenin aynı zamanda bir mescit olarak kullanıldığını gösteren bir de mihrabı bulunmaktadır. Mihrap nişinde firuze ve lacivert renkli çiniler uygulanmıştır. Caminin harim bölümünde olduğu gibi burada da çiniler palmet motifli bordürlerle sınırlandırılmıştır.

Muradiye türbeler topluluğunda bulunan Cem Sultan Türbesi; kalem işi, ahşap ve çini süslemenin son derece özenle uygulandığı bir yapıdır. Yapı ilk olarak 1479'da Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa için inşa edilmiştir daha sonra 1495'te İtalya'da ölen Cem Sultan da 1499'da yurda getirilerek bu türbeye defnedilmiştir. Türbe iç duvarları pencere üst sövelerine kadar altıgen formda, firuze ve lacivert renkli, üzerleri yaldız motifleriyle süslenmiş çinilerle kaplanmıştır. Çini panolar, palmet motiflerinden oluşan bir bordürle sınırlandırılmıştır. Türbenin pencere alınlıkları ve mihrap nişi de aynı form ve renklerde çinilerle kaplanmıştır.

Türbeler topluluğundaki diğer bir yapı, Yakub Şah b. Sultan Şah tarafından (H. 913/ M. 1507) yılında inşa edilen Şehzade Mahmud Türbesi'dir. Türbede; kalem işi, ahşap ve çini süsleme yoğun olarak kullanılmıştır. Türbenin içi, pencere sövelerinin üstüne kadar altıgen formda tek renk sır çinilerle kaplanmıştır. Mihrap nişinde de kavsaraya kadar aynı uygulama görülmektedir. Mihrap nişi haricinde türbede bulunan lacivert ve firuze renkteki çinilerin üzerleri yaldız motiflerle süslenmiştir. Çini panolar,



Şehzade Ahmed Türbesi



Şehzade Mustafa (Mustafa-i Cedid) Türbesi çinileri

mavi zemin üstüne beyaz renkte bitkisel motifli bordürle çevrelenmiştir.

Çini örneklerinin görüldüğü diğer türbelerden olan Şehzade Ahmed Türbesi, Yavuz Sultan Selim tarafından (H. 919/M. 1513) yılında Mimar Alâeddin'e inşa ettirilmiştir. Türbede tek renk sır ve mavi-beyaz çiniler kullanılmıştır. Türbenin iç duvarlarını çevreleyen ve pencere sövelerinin üstüne kadar uzanan tek renk sır çiniler altıgen formda, mavi ve firuze renktedir. Mihrap nişi de diğer türbelerde görüldüğü gibi kavsaraya kadar çinilerle kaplanmıştır. Duvarları çevreleyen çini panolar, bordür şeklinde mavi- beyaz çinilerle çevrelenmiştir. Bordürlerde beyaz zemin üzerine mavi renkte çin bulutu motifleri görülmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa (Mustafa-i Cedid) Türbesi, 2. Selim tarafından (H. 981/ M. 1573) yılında inşa ettirilmiştir. Türbenin içi, inşa edildiği döneme özgü sıraltı çinilerle kaplanmıştır. 16. yüzyıl özelliği gösteren çinilerde, natüralist motifler ve canlı renkler kullanılmıştır. Türbe iç duvarlarını saran ve pencere sövelerinin üst kısmına kadar uzanan çiniler, kitabe kuşağı ve bu kuşağı çevreleyen palmet motifli bordürle sınırlandırılmıştır. Açık mavi, beyaz, kırmızı, eflatun, lacivert, yeşil renklerin kullanıldığı çinilerle; hatayi, penç, gonca, lale, sümbül, karanfil ve kıvrık dallardan oluşan bitkisel kompozisyonlar oluşturulmuştur. Çini panoların bittiği yerde mavi zemin üzerine beyaz renkte sülüs ile yazılmış Âyetü'l-kürsî, Haşr suresinden bazı bölümler ve Esmâ-i Hüsnâ yer almaktadır. Kitabe kuşağının araları bitkisel motiflerle hareketlendirilmiştir ve efatun, yeşil, kırmızı renklerin kullanıldığı palmet motifleri ile sınırlandırılmıştır.

Sonuç

Tarih boyunca muhtelif medeniyetler tarafından farklı tekniklerde üretilmiş olan çininin asıl gelişim aşaması ve özellikle mimariyle uyumu Türk-İslam döneminde olmuştur. Bu bağlamda, yapılan saha çalışmasında fotoğraflandırılan eserler ve literatür taraması yapılarak ulaşılan temel kaynaklar üzerinden genel hatlarıyla değerlendirdiğimiz Türk çini sanatının gelişim çizgisinin, özellikle Osmanlı döneminde ivme kazandığı görülmektedir. Sanatçılar, motif ve kompozisyonları daima tabiatta görünen varlıkların ardındaki mahiyete ulaşma gayesiyle oluşturmuşlardır. Yine aynı dönemde siyasi ve ekonomik sebeplere bağlı olarak çini üretimi durma noktasına gelmiş, elde edilen kalite düşüşe geçmiştir. Bu düşüşe rağmen, eserler üzerinde bulunan orijinal çinilerde Türk çini sanatının gelişim aşamalarını analiz etmek mümkündür.

Konumuz olan Muradiye Külliyesi'ndeki yapılarda kullanılan ve farklı dönem özellikleri gösteren çiniler, Osmanlı çini sanatının gelişimini ve dönemin estetik algısını yansıtan önemli örneklerdir. İncelenen bu çinilerden yola çıkılarak denilebilir ki, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar çeşitli uygarlıklarla etkileşimi sayesinde birçok kültürü bünyesinde barındıran Türk sanatı kadim bir geçmişe sahiptir. Bu perspektifte gelişen geleneksel sanatlarımızdan biri olan çini de teknik, renk, motif ve kompozisyon çeşitliliği açısından son derece zengin bir kültür birikiminin neticesidir.

Not: Fotoğraflar Goncagül Hancıoğlu arşivine aittir.

Kaynakça

Altun, A., 1998, Osmanlı'da Çini Seramik Öyküsü, Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul.

Aslanapa, O., 1965, Anadolu'da Türk Çini ve Keramik Sanatı,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Aslanapa, O., 1949, Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Ayverdi, E. H., 1966, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402), İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, İstanbul.

Baykal, K., 1950, Bursa ve Anıtları, Aysan Matbaası, Bursa.

Cantay, G., 2002, Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Dağlı, Y., Kahraman, S., A., 2005, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2. Cilt, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Demiriz, Y., 1979, Osmanlı Mimarisinde Süsleme Erken Devir I (1300-1453), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Gürhan, Gök, S., 2007, ''Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler'', Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, ed. Gönül Öney, Zehra Çobanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Öney, G., Çobanlı, Z., 2007, Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul

Öney, G. 1987, İslam Mimarisinde Çini, Ada Yayınları, İstanbul.

Yetkin, Ş., 1972, Anadolu'da Türk Çini Sanatı'nın Gelişmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Yavaş, D., 2006, Muradiye Külliyesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

Samet Altıntaş / Yazar ve editör



Dedemin Bavulu: Gölyazı'nda bir Rumeli türküsü

> Size Selanik'ten Gölyazı'na gelen Salih Biçer'in bavulunu anlatacağım. Genellikle yolculuklarda kullanılan ve bir yerine ruhumuzu da sıkıştırdığımız büyük çantanın içinden çıkanları yani.

Salih dede, ailemizin büyük babası, babası dedemin... Beni *Bursa* diye bir şehrin varlığından haberdar eden, gezdirdiği, gösterdiği, anlattığı yerlerle zihnimde görklü dünyalar açan dedem Hüseyin Biçer'i anayım önce. Annemin babası, 1935 Gölyazı doğumlu. Pekâlâ o da Enis Batur gibi, "Apolyont benim ilk gölümdü." sözüne omuz verebilir bu yüzden. Hüseyin dedem, *Yeşil Bursa*'yı gören son fanilerden. Tanpınar, 1941 yılında, defterine *Bursa'da Zaman*'ı kaydettiğinde altı, 1950'de Nâzım'la hapis yattığı demlerde on dört yaşındaymış. Bugün *Zafer Plaza*'nın köşeciğinde bulunan Apolyont Han'a at arabalarıyla çok gelmiş gitmiş, şehrin merkezinde *tecime elverişli* ufak tefek işler yapmış. Sonra babası, yani Salih dede, Bursa'ya taşınmaya karar vermiş. Önce Çekirge'de zengin bir eşrafın konağına yerleşmişler, ev sahibinin 'ayak işler'ini yapmışlar maaile. Ardından Hamza Bey mahallesinde bir ev satın alıp, oraya taşınmışlar ki annem, dayım, teyzemler hep bu cumbalı evde doğmuşlar.





Yüzüme bir Rumeli hüznü çarptı

İşte dedem, hep bu zamanlardan kalma ve yıllarca açılmayan bir bavuldan bahsederdi. Nedense torunları içinde yalnızca bana, bilhassa evrak-ı metruke konusunda, ayrı bir teveccühü vardı. Neredeyse temelini attığı, taslağını çizdiği şehir tarihi kitabımı ona imzalarken; kederli bir gurur vardı gözlerinde. Bana şehirle ilgili anlattığı hemen her hikâyenin iki kapak arasına girmesi mi; yoksa çocukluk ülkesini bir daha göremeyecek olması mı duygulandırmıştı onu bilemeyeceğim. Sormadım çünkü...

Dünyada fazla kalan yaş'lanırmış. E, bize de sirayet etti bu hâl. Derken dedem, bir gün beni çağırdı yanına. Hemen her vakit gitmeye gayret ettiği Nilüfer Cami'nden (Aynı isimli nehre yakın olduğundan caminin orijinal adını şehri mayalayan kadının ismiyle değiştirmişti.) geldikten sonra, odasına geçtik ve sözü hiç uzatmadan "Hadi, aç bavulu." dedi. Ne yalan söyleyeyim, o lahza, 'yekpâre geniş bir ânın parçalanmaz akışı'nı durduracak gibi hissettim kendimi. Dedemin *sesinde ev dağınıklığı* vardı, elleri de *garip rüya rengi*ndeydi.

Bavulun etrafında bir ileri bir geri gittim, ilkin. Siz hep içinizde veya yanınızda sanırsınız, ama yalnızlık karşınıza birdenbire bir hatırayla çıkagelir, ruh gıcırtıları da bu zamanlarda duyulur. Tam olarak öyle oldu. Dedemin ikinci ikazıyla bavulun kapağını kaldırdım. İnanın, yüzüme bir Rumeli hüznü çarptı. Yalnızlığın uzun tarihinden payına düşeni yaşamış bir adamın ağırlığı kapladı odayı. Dedem daha önce kapağını kaldırmış mıydı bu eprimeye başlayan bavulun bilmiyorum; fakat gözündeki yaşlar yanaklarına akmaya başlamıştı, babasının kokusu burnuna değdiğinde.

İçinden ne mi çıktı? Bir adet pipo, cam şişe içine koyulmuş *vatan toprağı*, mübadil olduklarını tayin



eden belge, karısı Raziye'nin duvağından bir parça, küçük bir defterin kenarına, eski yazıyla yazılmış notlar ve tarihler. Görece başka büyük bir defterde ise göl, kuş ve balık resimleri, altına yine imza yerine atılmış Osmanlıca *Prespa* yazısı vardı. Prespa, Selanik'in Florina'sına bağlı bir balıkçı kasabası. 1924'teki Nüfus Mübadelesi kapsamında Balkanlardaki Türklerin yeniden 'eski ev'lerine geldikleri demlerde, hükümet yetkilileri Salih dedeyi de evvela Yeşil Türbe'nin oradaki bir mahalleye yerleştirmiş. Fakat "Bizim köyümüzde su vardı, balıklar vardı, sandal vardı." diye itiraz edince Apolyont'a yollanmışlar.

Bursa-Balkan bumerangı

Ivo Andriç'in *Drina Köprüsü*'nde de anlattığı gibi Vişegradlı Müslümanlar, Bursa'yı görmemelerine rağmen tanırlar, bilirler. Çünkü *İmparatorluğun o güzel ve zengin Bursa şehri* sayıklamayı andıran bir düş tekrarıdır. İşte Salih dede de 24 yaşında genç karısıyla daha önce hiç görmediği ama hemen her Balkanlı gibi adını duyduğu Bursa'ya gelir.

Türkler, 6 Nisan 1326 tarihinde Bursa'yı aldıklarında sahnedeki dekor değişmişti. İlk olarak buraya konuşlanan devlet aklı, bütün bir İmparatorluğu kurguladı. Osmanlı, bir *Balkan İmparatorluğu* olarak doğdu. Bursa'nın, devamında Edirne ve İstanbul'un nefesini, Rumeli'ndeki ahaliye, Osmanlı haşmeti işte hep bu küçük başkentten yadigâr kaldı. Balkanların hafızasında munis izler bırakıp, onların ruhuna tılsımlı dokunuşlarda bulunmanın tarihi Orhan Gazi'nin şehri almasıyla başladı. Bu yüzden tozlanmış seslerin üstünü üflediğimizde dağların, ovaların, suların ve köprülerin çizgili yüzleri aynı türküyü söyler. Zaten ileride literatüre *Pax Ottomana* olarak geçecek terkip, Rumeli'ne düşülen seslerdir. 1453 İstanbul Fethi'nden çok önce, Selanik, Filibe, Üsküp, Kosova gibi memleketler Türk'tür.



Osmanlı için anavatan Rumeli, Bursa'ysa Balkanların imgesiydi. Hâliyle bu eski ve uzun yurdun terk edilmesi kalplerde giderilmeyecek acılar, hasretler meydana getirdi. 14. yüzyılda oralara giden Müslümanların torunları gizli bir tesadüf sonucu yeniden Bursa'ya gelmişlerdi işte. *Suyu Arayan Adam*, bu kadim hikâyenin süregelen hissiyatını şu cümlelerle tütsülemez mi: "Bu perişan kafileler, eski istila ordularının Balkanlar'da, Tuna'da ve daha ötede yerleşip, köy, şehir, kale kuran eski fatihlerin geri dönen çocukları, kalıntılarıydı. Şahin atlar üstünde Avrupa'ya giden ataların bu çocukları, şimdi her tarafından torbalar, bakraçlar sarkan bu gıcırtılı arabalarla, yüzyıllarca süren bir egemenliğin ellerinde kalan bu hazin artıklarını geriye doğru taşıyorlardı."

Kopmayacak bir bağ, kapanmayacak bir mesafe

İşte, bu büyük anlatının ortasında Salih dedenin sararmaya yüz tutmuş fotoğrafı bana bakıyor. Şapkasıyla gizlemeye çalıştığı, saklamaya çalıştığı çizgilerde, mesafelerin insanı terbiye eden masumiyeti var. Çünkü onun kalbinde *Prespa* ile *Apolyont* arasında hem hiç kopmayacak bir bağ hem de kapanmayacak bir mesafe açılmıştı. Ondan bana kalan bu tek kareye baktıkça pencereden hiç ayrılmayan adamın yüzünü görüyorum. Akşamların koklanıp yeniden iplere asıldığı demlerde mi yoksa çocukluğunu düş/ündüğü sabahlarda mı çizerdi defterine göl resimlerini, bunu düşünüyorum.

İlk gezisini Bursa'ya yapan Evliyâ Çelebi *Abelyond Kalesi'nin özelliklerini* anlattıktan sonra gölde turna, sazan ve kerevit olduğunu söyler. Gözüm Salih dedenin defterindeki türlü balık resimlerine takılıyor. Hangisi olduğunu kestiremediğim bu çizimlerden biri muhakkak Evliyâ'nın ismini zikrettiği balıklardandı, kendi gibi 'göçmen balık'lardan.

Gezginimiz, kelimeleriyle çektiği 17. yüzyıl fotoğrafında, Uluabat gölünün ortasındaki bu yarımadanın büyük kiliseleri, çarşı-pazarı, hanları, meyhaneleri, bağları ve bahçeleri olduğunu gösterir. Hesapsız olduğundan kırmızı üzüm şırasının çok beğenildiğini kaydeder. "Yılda bir kere yüz bin insan toplanıp büyük panayırı kurulup, bütün kıymetli eşyalar bol bol bulunup alış satışlar olur." diye de not düşer. Salih dede, bu tablonun boyalarının dökülmüş hâlini belki ucundan görmüştür. Çünkü mübadele olduğunda buradaki yerli Rumlar da göç etmek zorunda kalırlar. Evliyâ'nın son cümlesi başka bir üslupta kendini sürdürüyor aslında. Çünkü bugün *Aziz Panteleimon Kilisesi*'ne eski Apolyontluların torunları gelip; dedelerinin topraklarında ayin yapıyorlar.

Bu arada Antik Çağ Anadolu'sunda şiir tanrısı *Apollon* adına yapılmış dokuz kent bulunuyor. Dedemin doğduğu yer, Rhyndakos (Mustafakemalpaşa) çayı kenarında kurulduğu için *Apollonia ad Rhyndacum* diye tefrik edilen mahal. Gölyazı'nın civarında yerleşim olmasa da başka adalar da mevcut. Sadece suların değil, efsanelerin de çevrelediği ve Bizans döneminde manastıra çevrilen Kızadası örneğin. Buradaki eski tapınağın taşları, Haydarpaşa Limanı yapımında, başka bir ayrılığın istasyonunda kullanılmış.

Osmanoğulları'nın 'ilk deniz seferi'ni Orhan Gazi döneminde Gölyazı'na yaptığını öğrendiğimde şaşırmıştım. Rumeli'ne ilk geçişin Tanpınar'ın

‘bir buçuk asırlık bütün İmparatorluk için model’ diye tarif ettiği yine Orhan zamanında gerçekleşmesi ve Balkanlardaki Türklerin saatlerden habersiz sandalla geri gelmeleri, zamanın döngüselliğine işaret etmiyor mu sizce de?

İmparatorluğun 15. yüzyılında saray için balık tutmakla yükümlü tek köyü Apolyont’muş. Salih dedenin kendi saltanatı için olta (volta?) attığını hayal ediyorum şimdi. Sonra Derviş Zaim’in Gölyazı’nda çektiği *Balık* filmindeki o sahneyle uyanıyorum: “Rüyamda dedemi gördüm!”

Kuşlar, dünyamıza açılan rüyalardır

Hüzün çoğu zaman kaybedilmiş bir evdir. Bu yüzden *Göl Saatleri*’nin aherli zamanları yanık bir Rumeli türküsünde eriyip gider muhtemelen. Sandalın geçeceği suyu tarif eden bir kimsesizlik, Salih dedeyi yeniden doğuran şehrin kederine ya da kaderine uyak düşüyordu muhtemelen. Bilirsiniz, rüyaları uyurken değil, yaşarken de seyrederiz. Hiç ummadığınız bir ânda bir düş takılır dudağınıza. Geçmiş günlerinizi an’arken mesela misaller verirsiniz. Salih Dede de bazı akşamlar yemeğe oturmazdan evvel çocukluğunun şen; fakat bir o kadar da acı sahnelerini yinelermiş. Çünkü insanın rüyası, dilinin ucundadır.

Sonra sonbahar sabahlarında dökülen yaprakları toplarmış, sökülen yerlerini örtmek için mi acaba? Onun gölgeli kelimeleri neydi bilmiyorum; ama Gölyazı’na her gittiğimde önce martıların seslerini duyuyorum. Çünkü kuşlar diyorum kendime, *dünyamıza açılmış rüyalardır*.

Ve evet, acı daima mevcuttur. Yazgı (yargı?); bize en umarsız taraflarıyla hükmeder, çünkü ruhumuz durmak isterken; ayaklarımız bir idam mahkûmunun sessizliği ya da kabullenişi gibi atar adımlarını. Salih dedenin ‘bir gün döneriz elbet/acısız ve adsız’ umuduyla beklediği *büyük saat* 1973’te durur. O, bugün Pınarbaşı’nda, yani şehrin en eski kabristanında, son uykusunu uyuyor. Mavi bir rüya serinliğine dalarken gözlerim, kulağımda *Hep O Şarkı* duruyor: “Sonradan öğreniyor insan, hepimiz küçük çocuklarız gerçekte, yaşlı kimseler yok yalnızca daha yaşlı acılar var.”

Şimdi *Prespa*’yla *Gölyazı*’nı birleştiren o ufuk çizgisine bakıyor ve bavuldan devşirdiğim hüzünle *yolların başlangıcı* için şunu fısıldıyorum:

Çünkü ben onun torunuyum, o benim oğlum…



Hakan Yılmaz / Araştırmacı-Yazar & Yeniçağ Tarihi Uzmanı

Çağdaş kaynaklardaki kronolojik verilere göre **Sultan Orhan'ın İznik Kuşatması ve Fethi**



İslâm tarihinde kale ve şehir fetihlerinde genellikle siyâsî, askerî ve ekonomik nedenlerin ya da hedeflenen kent ve kalelerin stratejik konumlarının yanı sıra; özellikle bâzı büyük ve meşhur beldelerin fethinde onlara eşdeğer seviyede, hatta çoğu kez daha baskın bir şekilde dinî ve mânevî sebeplerin de etkili olduğu dikkati çekmektedir. Osmanlı tarihinde: **"Gaybı bilen ancak O'dur, gaybına kimseyi muttalî kılmaz. Ancak beğenip seçtiği Resul (elçi) bundan müstesnâdır."**[1] Âyet'ine dayalı gaybî bir haber ve son derece açık ve kesin bir Peygamber müjdesi olarak geçekleşen İstanbul'un Fethi ile, yine henüz gerçekleşmeyip ileride mutlaka gerçekleşeceği pek çok Hadis'te haber verilen Roma'nın fethine yapılan teşviklerin temelinde, her iki büyük şehrin de Hıristiyanlığın iki büyük merkezi oluşu anlayışının yattığı şüphe götürmez bir gerçektir.

İstanbul'un fethi kadar öne çıkmakla birlikte, Osmanlı erken fetihleri arasında önemli bir aşama olarak tarihe geçen İznik'in fethi de aslında tıpkı kutlu şehir Kostantiniyye gibi Fâtih'ini Peygamber müjdesine eriştirecek büyük İslâm fetihleri arasında yer alıyordu.

Ka'b'dan rivâyet edildiğine göre Hazret-i Peygamber (s.a.v.) bir defâsında:

قال كعب : " تفتح عمورية قبل نيقية ونيقية قبل القسطنطينية ، والقسطنطينية قبل الرومية "

1 Kur'ân-ı Kerîm, Cin/72: 25-26.

"Amûriyye İznik'ten önce, İznik Kostantîniyye'den önce, Kostantîniyye ise Roma'dan önce mutlaka fethedilecektir." buyurmuştu[2].

Tarihî sürece bakıldığında Hadis'te bildirilen tüm bu fetihlerin hakikaten aynı kronolojik sıralamaya göre gerçekleştiği görülmekte ve böylece bu tarihî izlek, yukarıdaki Hadis'in gerçek bir Peygamber müjdesi olduğuna da açık bir biçimde tanıklık etmektedir. Nitekim bu şehirlerden ilki olan *"Amûriyye"* (Amorion)[3] 510/1116 yılında Selçuklular; ikincisi olan *"Nikita"* (Nicaea/İznik) önce Selçuklular ve sonra Osmanlılar; üçüncüsü olan *"Konstantîniyye"* (Konstantinopolis/İstanbul) ise 857/1453'te yine Osmanlı sultanlarından Fâtih Sultan Mehmed tarafından Müslüman Türk milletinin öncülüğünde fethedilmiş; daha önce Hıristiyanlığın en önemli dinî merkezleri konumunda bulunan bu şehirler fetihlerden sonra birer İslâm beldesi hâline gelmiştir.

Osmanlı tarihinde İstanbul'un Fethi müjdesi, sahihliğinde şüphe olmayan meşhur Fetih Hadisi'nin şöhreti nedeniyle öteden beri çok iyi bilinmekteyse de[4] Hadis'te onun öncüsü olarak gösterilen Nicaea/Nikita (İznik) fethinin de bir Peygamber müjdesi olduğu, Rum (Bizans) üzerine akınlar düzenleyip Anadolu'nun fethini gerçekleştiren ya da bu ideali devam ettiren Türk bey ve hükümdarlarının akınlar sırasında bu müjdeyi dinî bir amaç olarak göz önünde bulundurduğu yeterince fark edilememiştir. Oysa Kutalmış-oğlu Süleyman Şâh'ın 467/1075'te İznik'i fethettikten sonra Üsküdar ve Kadıköy yönünde ilerleyerek Konstantîniyye (İstanbul)'a doğru yönelme girişimi; onun yukarıdaki Nebevî Hadis'ten, içindeki



Osman Gâzî'den sonra İznik'i on iki yıl daha kuşatıp 2 Mart 1331'de fetheden ikinci Osmanlı sultânı Orhan Gâzî. Seyyid Lokman 'Aşûrî, *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ili'l-'Osmâniyye*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tarih, nr.: 1216, vr. 24b.

tüm fetih müjdelerinden ve bunların hangi sıralamaya göre gerçekleşeceğinden tamâmen haberdar olduğunu gösterir[5]. Ne var ki Süleyman Şah'ın İznik'te kurduğu Türk Beyliği 1097 Haçlı Kuşatması sırasında sona ererek şehir tekrar Bizans'ın hâkimiyeti altına girecek, Peygamber müjdesinin küçük bir ön hazırlığı niteliğindeki bu girişim ancak iki buçuk asra yakın bir süre sonra, Osmanlı sultânı Orhan'ın sert ve kararlı kuşatması sonucu kesin ve kalıcı bir fethe dönüşecektir.

Buraya kadar saydığımız dinî ve tarihî verilerin toplamı; tıpkı Süleyman Şah gibi, İznik'i son kez kuşatıp fethedecek olan Alp Osman ve oğlu Orhan'ın da fetihlerinde rastgele bir istikamet çizerek değil, geçmiş dinî ve siyâsî ritüellere odaklı büyük bir şuur doğrultusunda hareket ettiklerini[6] belge-

2 Nu'aym bin Hammâd, *Kitâbu'l-Fiten*, s. 340, Had. nr.: 1275.

3 Şimdi Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesine bağlı Hisarköy'de kalıntıları bulunan antik şehir.

4 Başta Buhârî ve Ahmed bin Hanbel olmak üzere, tüm Hadis kaynaklarında *"sahîh"* ve *"râvî zincirinin güvenilir"* olduğu belirtilen bu meşhur Fetih Hadisi'nin *"uydurma"* olduğunu dikte etmeye yönelik muhâlif bir iddianın tenkidi için, bk. Hakan Yılmaz, "'Bunu Herkes Bilir' mi?", *Şiraze Kitap Kültürü Dergisi*, Sy. I (Eylül-Ekim 2020), s. 88-89.

5 İznik'in Süleyman Şah tarafından fethi hakkında çağdaş İslâm ve Bizans kaynaklarında yer alan bilgilerin özeti için, bk. Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 99-103; Ali Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 26-30.

6 Merhum Halil İnalcık, İznik Kuşatması ve Bapheus Savaşı ile ilgili makalesinde; Süleyman Şah'ın ölümünden sonra

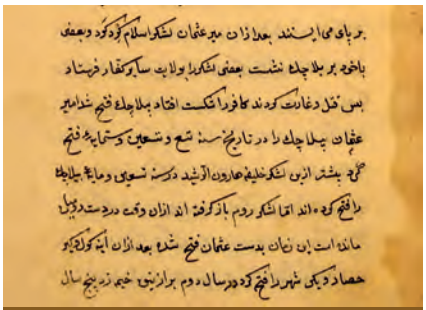


İznik surları ve İznik şehrinin 1493 yılında çizilmiş bir gravürü.
Hartman Schedel, "Konstantinopolis", Nüremberg Chronicle, 1493, f. XXIIIv.

lemekte; mantıken olması gerektiği şekilde Türk tarihinin gerçekten de 'devamlılık' ilkesi çerçevesinde şekillenip süregeldiğini gözler önüne sermektedir.

İbn Battuta'nın tanıklığı ışığında İznik Kuşatması'nın başlangıç ve bitiş târihleri

Osman Gâzî'nin oğlu Orhan'la ilk büyük fetihleri olan Bursa'nın alınışını tâkip etmekle birlikte, gerçekte kurucu hükümdârın iki yıl daha öncesinden hedeflediği ve nökerlerini ve akıncılarını özellikle teşvik ettiği 'İznik'in Fethi' ideâli, şehrin kuşatılmasını tâkiben meydana gelecek pek çok büyük çatışma ve savaşın da fitilini ateşlemişti. Öyle ki kuruluş devrinin en önemli olayları arasında sayılan 27 Temmuz 1302'deki *Dil/Bapheus Savaşı* ve 702 Şevvâl'i/1303 Haziran'ında Kite'de cereyân eden *Dinboz Savaşı*, hattâ imparatorun gönderdiği *Heteriark* (ordu komutanı) Sgouras'a yardım ederek bölgedeki dört yerel yöneticiyi Osman'a karşı örgütleyen tekfurunun saldırganlığı yüzünden,



Şükrullâh Çelebi'nin eski bir kronikten naklen, Osman Gâzî'nin 699/1300'de Bilecik ve çevresini fethedip, 700/1301'de gâzîlerle İznik önünde çadırlarını kurduklarını açıkladığı satırlar. *Behcetü't-Tevârîh*, Manisa İl Halk Ktp., Yzm. nr.: 6382, vr. 271a, st. 8-15.

1303 Temmuz'unda Bursa'nın muhâsara altına alınması bile İznik Kuşatması'nı izleyen olaylar dizisinin birer parçası olarak meydana gelmişti[7].

İznik Kuşatması'nın başlangıç ve fetihle tamamlanış aşamalarına ışık tutan en önemli kaynak ünlü Berberî seyyah İbn Battuta'nın (ö. 770/1368) şehrin fethinden sadece bir yıl sonra *Seyâhat-nâme*'sine düştüğü çağdaş kayıtlardır. Bursa ve İznik'in uzun süre *Orhan*'ın babası *Sultân 'Osmân-cuk* tarafından kuşatma altında tutulduğuna işaret eden müellif, Bursa'nın henüz hayatta iken onun eliyle Rumlar'dan fethedildiğine, ne var ki İznik'i yirmi yıl kadar kuşatmasına rağmen fethini göremeden öldüğüne işaret ederek şöyle der:

ووالده الذي استفتح مدينة برصا من أيدي الروم وقبره بمسجدها وكان مسجدها كنيسة للنصارى . ويذكر أنه حاصر مدينة يزنيك نحو عشرين سنة ومات قبل فتحها ، فحاصرها ولده هذا الذي هو ذكرناه اثني عشرة سنة وافتحها ...

"Onun (Orhan'ın) babası Rûm'un elinden Bursa şehrini fethetmiş. Kabri oradaki bir mesciddedir. Oranın mescidi önceleri hıristiyanların kilisesi imiş. Söylendiğine göre; o Yeznîk (İznik) şehrini de yirmi sene kadar kuşatmış, ancak fethini göremeden ölmüş; zikrettiğimiz bu oğlu (Orhan) on iki sene daha kuşattıktan sonra nihâyet onu fethetmiş."[8]

İznik'in Fethi'nden bir yıl sonra Osmanlı coğrafyasına gelen, hattâ Orhan Gâzî'yi de bizzat İznik'te ziyaret eden İbn Battuta'nın burada verdiği süre ve zaman aralıklarının doğruluğu, çağdaş tarihî takvimler ve onları esas alan kroniklerdeki veriler ışığında çözümlenebilir.

Bu noktada eski bir kaynağın güvenilir bir takvimle desteklenmiş sentezini içeren Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevârîh*'indeki şu rivâyet, İznik kuşatmasının başlangıç tarihine yegâne bir tarzda ışık tutarak, fetih sürecini gerçekten de tam olarak İbn Battûta'nın belirttiği zaman aralığına yerleştirecek özgün bir kronolojik perspektif sunar:

میر عثمان لشکر اسلام کرد گرد وبعضی با خود بر بلاچك نشست بعضی لشکر را بولایت سایر کفار فرستاد بس قتل وغارت کردند کافر را شکست افتاد بیلاچك فتح شد ، امیر عثمان بیلاچك را در تاریخ سنه تسع وتسعین وستمایهٔ فتح کرد ... بعد ازان اینه گول وکپر حصار ویکی شهر را فتح کرد . در سال دوم بر ازنیق خیمه زد ... پیوست اکثر لشکر مسلمانان بسوی عثمان غازی شدند .

"Emîr 'Osmân leşker cem' eyledi, ba'zı-

Türk hâkimiyetinden çıkan İznik'i tekrar fethetme idealinin uç Türkmenleri arasında uzun süre rağbet bulduğunu, hattâ bu anlayışın Süleyman Şâh'ı *"Osman Gazi'nin atası"* yapan rivâyetin ortaya çıkmasının ana sebeplerinden biri olduğunu isâbetle belirtir. Bk. H. İnalcık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği*, ed.: Elizabeth A. Zachariadou, s. 78, dipnot: 1.

7 Ünlü İslâm seyyahı İbn Battûta Bursa'ya geldiğinde, Kaplıca civârında *"Türkmen hükümdarlarından birinin yaptırdığı bir zâviye"* gördüğünden söz ederek, İznik'in Süleyman Şah zamânında fethi sırasında, o tarihlerde antik İznik kenti civârında küçük bir yerleşke olan Bursa'nın da fethedildiğine ilişkin önemli bir ayrıntıya yer verir. Bk. İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fi* Garâ'ibü'l-Emsâr *ve'l-Acâ'ibü'l-Esfâr*, Beyrut, ts., s. 307-308.

8 İbn Battuta, *a.g.e.*, s. 308, st. 22; s. 309, st. 1-4.

ları kendüsiyle Bilâcük'de oturdılar ve ba'zıların sâ'ir küffâr-ı hâkisâr vilâyetine gönderdiler, çok katl [ü] gâyret idüb kâfirleri bozdılar. Ba'de-hû, bi-'avni'llâhi'l-Meliki'l-Mennân Bilâcük'i altı yüz toksan tokuz târîhinde feth u zabt itdiler. ...'Osmân Bilâcük'i feth u zabt eyledi ve ba'de-hû vardı İnegöl'i ve Köpri-hisâr'ı ve Yeñi-şehr'i feth u zabt itdiler ve ikinci yılda İznîk havâlîsinde gelüb çadırların kurdılar. ...Ve ekser leşker-i ehl-i İslâm vardılar, Emîr 'Osmân Gâzî yanına cem' oldılar."[9]

Eski bir kronikten derlenen bu rivayette belirtildiği üzere; Osman Gâzî'nin sancağı altına akın eden Kayır Hân'lı Türkmen kitlelerinin bir kısmı bizzat onun emri altına girerek 699/1299-1300'de Bilecik'in Fethi'ne destek vermişler, bir kısmı da yine onun buyruğuyla İnegöl, Köprühisar ve Yenişehir üzerine gönderilerek aynı yıl içinde buraları da fethetmişlerdi. Şükru'llâh'ın ertesi yıl, yâni 700/1301'de aynı gâzîlerin *"İznîk havâlîsinde gelüb çadırların kur"* duklarını söylemesi dikkate değerdir[10]. Çünkü bu Osmanlı rivâyetini doğrulayacak şekilde, çağdaş Bizans târihçisi Pachymeres de İznik'in Bapheus Savaşı'ndan önce kuşatılarak Heteriark Mouzalon'un ordusunun *Atmanes* (Osman) ve berâberindeki "*yüz kişi*" tarafından dağıtıldığı daha önceki bir akından söz edip, ardından ikinci aşamada *Maeander* (Menderes) Irmağı çevresinden bâzı Türkmenler'in gelerek *Atmanes*'in birliklerine katıldığını açıkça belirtir ki[11] Şükrullâh'ın gösterdiği üzere, bu ilk askerî hareketlilik doğrudan 700/1300-1301 târihine yerleşmektedir. Bu süreçte Osman Gâzî *"Yeñi-şehr'den yaña olan tağ dıvârında bir havâle kal'a yap-*



700/1300-1301'de İznik'i kuşatıp 719/1319'a kadar yirmi yıla yakın bir süre abluka altında tutan kurucu hükümdar Osman Gâzî'yi nökerleriyle bir arada gösteren bir minyatür. Hoca Sa'deddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, İÜ Ktp. TY, nr.: 5970, vr. 14a.



İznik surlarının İstanbul yönüne açılan kapısının 19. yüzyıl sonlarında çekilmiş bir fotoğrafı. Guillaume Berggren, 1870.



İznik surları üzerinde yer alan Yenişehir Kapısı'nın 19. yüzyılın ikinci çeyreğindeki durumunu gösteren bir gravür. Charles Texier, *Description de l'Asia Minor*, Paris 1839, lv. VII.

*tı"*rarak, muhâfazasına atadığı *"Tâz (Dırâz) Ali"* adlı dilâvere nisbetle *"ol hisârcuğa Tâz 'Alî hisârı"* adını verecek; bundan sonra İznik Rum halkı çok uzun bir süre şiddetli baskı ve abluka altına girecektir[12]. Osman'a katılarak 700-701/1301-1302 aralığında ilk İznik kuşatması ve Bapheus Savaşı'nı gerçekleştiren bu birliklerin Kayır-Hânlılar topluluğu olduğu çağdaş kaynaklar ve arşiv kayıtlarından tespit edilebilmektedir[13].

Nitekim 16. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Küçük Nişâncı Mehmed Paşa, yine eski orijinal bir kaynağa

9 Şükrullâh Çelebi, *Behcetü't-Tevârîh*, Manisa İl Halk Ktp., Yzm. nr.: 6382, vr. 271[a], st. 8-15 / vr. 271[b], st. 3; Nuruosmaniye Ktp., nr.: 3059, vr. 159[b], st. 5-9, 11-12; a.mlf., *Behcetü't-Tevârîh Tercemesi*, trc.: Mustafa Fârisî, Süleymâniye Ktp., Hafîd Efendi, nr.: 222, vr. 232[b], st. 27 / vr. 233[a], st. 1-7; 10-11.

10 Şükrullâh Çelebi, *a.g.e.*, Manisa İl Halk Ktp. nsh., vr. 271[a], st. 15; Nuruosmaniye Ktp. nsh., vr. 159[b], st. 8-9; *Terceme*, vr. 233[a], st. 7.

11 Georges Pachymérès, *Relations Historiques*, IV. Livres, X/25, édition, traduction Française et notes: par Albert Failler, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris 1999, p. 365.

12 F. Giese'nin neşrettiği Anonim kroniklerde yer alan bu bilgi, Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî'nin Çelebi Mehmed'in cülûsu ve Karaman Seferi'ni müteakip 816/1414'da yazdığı özgün *Tevârîh* metninden gelmektedir. Krş. Friedrich Giese, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken*, Breslau 1922, s. 8, st. 2-6.

13 Bu tarihî kayıtlar, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*'nde yayımlanan "Yeni Tarihî Bulgularda Osmanlı Ataları" başlıklı yazı dizimizin Osman Gâzî ile ilgili son bölümünde neşredilecektir.

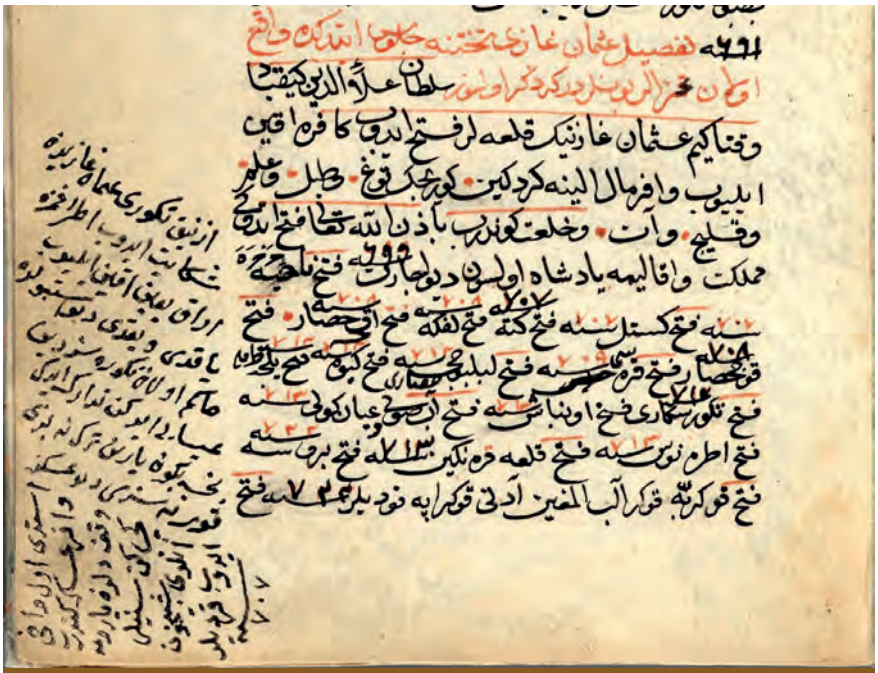


İznik Surları'nın XIX. yüzyıl sonlarındaki görünümü. Guillaume Berggren, 1870.

dayandığı aşikâr olan rivâyetinde tıpkı Şükrullah gibi Dil (Bapheus) Savaşı'nı devletin "kuruluş"undan hemen sonraya getirerek, İznik Kuşatması'nın tetiklediği bu büyük savaşı "'Osmân Gâzî tahta cülûs itdükde vâkı' olan gazâdur" başlığı altında özetlemiş ve diğer Osmanlı kroniklerinde rastlanmayan, Pachymeres'in kronolojisine eşdeğer çizgideki şu olaylar sıralamasına yer vermiştir:

"Sultân 'Alâ'e'd-dîn Keyḳubâd vaḳtâ kim 'Osmân Gâzî'nüñ ki kal'alar feth idüp ve kâfire akın eyleyüp vâfir mâl u ganîmet eline girdügin işidicek, tuğ ve tabl ve 'alem ve kılıç ve at ve hil'at gönderüp, feth itdügi İznîk tekûrı 'Osmân Gâzî'den tamâm şikâyet idüp: 'Etrâfımuzı ırâk u yakîn akın ile yakdı-yıkdı!' diyü; İstanbûl'a tekrâr 'askerle yetişüp, ol-dâhı vâfir 'asker gönderüp Dil'den geçürdiler, anları şebihûn idüp kırdılar."[14]

Osman Gâzî'nin ilk İznik Kuşatması'nı yanlış olarak bir *"fetih"* şeklinde yansıtmakla birlikte, Küçük Nişâncı Mehmed Paşa burada Pachymeres'in çağdaş kayıtlarına doğrudan alternatif sayılacak ve bunları Osmanlı rivâyetleri ile birleştirip tüm olayları kronolojik bir düzleme oturtmamızı sağlayacak önemli ayrıntılara yer vermiştir. Kroniğin farklı nüshalarında târih kısmı sürekli değişime uğrasa da olayların doğru sıralamasından kuruluş yıllarına kadar indiği açıkça anlaşılan bu rivâyet, Pachymeres'in de belirttiği gibi büyük savaş öncesi öncül bir akından söz eder ki rivâyette verilen ayrıntıya göre işte bu akın İznik tekfurunun Osman Gâzî'den şikâyetine sebebiyet vermiştir. Rivâyet, daha sonra imparatorun gönderdiği ikinci bir ordunun Hersek Dili'nden geçmeye çalıştığı sırada Osman Gâzî tarafından tekrar bozguna uğ-



Küçük Nişâncı Mehmed Paşa'nın Osman Gâzî'nin Bapheus Savaşı'ndan önceki ilk İznik kuşatması ve savaşına işaret eden satırları. *Târîh-i Müntehab li'l-Fehmi'l-Akreb / Menâḳıb-ı Selâtîn-i Âl-i 'Osmân ve Gazavât u Hayrât-ı Îşân*, Harvard University Library, MS Turk, nr.: 8, vr. 37a.

14 Küçük Nişâncı Mehmed Paşa, *Târîh-i Müntehab li'l-Fehmi'l-Akreb / Menâḳıb-ı Selâtîn-i Âl-i 'Osmân ve Gazavât u Hayrât-ı Îşân*, Harvard University Library, MS Turk, nr.: 8, vr. 37[a], st. 11-15 + Sol derkenar.

ratılacağı 27 Temmuz 1302 Dil/Bapheus Savaşı'nı ise İznik Kuşatması'nın ikinci aşaması olarak göstermekte; ilk savaşın Osman Gâzî'nin cülûsundan hemen sonra meydana geldiğini, bu zaferi müteâkip Selçuklu Sultânı'nın Osman Gâzî'ye bağımsızlık alâmetleri gönderdiğini, bundan sonra ise iki savaş arasında İznik tekfurunun onu *"tekrâr"* İmparator 2. Andronikos'a şikâyet etme vak'asının gerçekleştiğini haber vermektedir.

Kuruluş devrine ait tarihî bir *Takvim*'den hazırlanmış bir Cülûs listesi[15] ve yine bu *Takvim*'i kullanan İbn Kemâl'in kroniğinin ilk *Defter*'inde verdiği ortak bilgilere göre[16]; nikris hastalığından muzdarip olan Osman, 719/1319 yılı sonlarında tahtını oğlu Orhan'a terk edip Söğüt tarafına çekilmiş ve 720/1320 başlarında hem devletin nizam ve intizâmı hem de yarım kalan İznik ve Bursa kuşatmaları işini oğlu Orhan'a havâle etmişti[17].

İlk Osmanlı takvimleri, onları kaynak edinen *Silsile-nâme*'ler ve kısa Bizans Takvim metinlerinde doğru olarak 731/1331'de fethedildiği bildirilen İznik'in Osman Gâzî tarafından yirmi yıla yakın bir süre kuşatıldığı, ancak daha sonra kuşatmanın Orhan'a devredildiği, onun ise şehri on iki yıl daha kuşattıktan sonra fethettiği bilgisi, İbn Battuta'nın yukarıda verdiği çağdaş betimlemeler ekseninde Osmanlı kroniklerindeki bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini daha da netleştirip pekiştirir. Şükrullah'ın 700/1301'de başladığını açıkça belirttiği İznik Kuşatması'nı, Osman'ın henüz yirmi yıl tamamlanmadan 719/1319 sonlarında oğlu Orhan'a devrettiği yukarıdaki takvim ve kronik kayıtlarından bilinmekte, bu tarihten İznik'in düşeceği 731/1331 yılına kadar aradan "*on iki yıl*" daha



Orhan Gâzî'yi durdurmak için Pelekanon (Gebze/Eskihisar) bölgesine gelerek ordusuyla ağır bir yenilgiye uğrayan Bizans imparatoru 3. Andronikos Palaiologos'ın 14. yüzyılda çizilmiş bir minyatürü. Stuttgart Württembergische Landesbibliothek, Cod. Hist. 2° 601, fol. 4r.

geçtiği aynı rivâyetlerden kolaylıkla tespit edilebilmekte; böylece kuşatmanın başlatıldığı 700/1301 yılı üzerinden hesaplandığında her iki sürenin de toplamı (19 + 12 = 31) İznik Fethi'nin gerçekleştiği yıl olan 731/1331 târihini vermektedir.

Orhan'ın tahta geçişinden sonra gerçekleşen İznik Kuşatma ve Fethi'nin kronolojisindeki çelişkili noktaların çözümü

Orhan Gâzî'nin babasından devraldığı ikinci büyük kuşatma olan İznik muhâsarasının tamamlanış ve fetihle sonuçlanış tarihi hakkında, erken Osmanlı ve Bizans *Târihî Takvimleri* ile onlardan kroniklere ve Osmanlı *Silsile-nâme*'lerine intikâl eden tarihlerin çoğu doğru olarak 731/6839 (m. 1331) yılına[18] işaret etmekle birlikte, kimi zaman aralarında birkaç yıl, kimi zaman ise on yıla kadar varan uzun zaman farkları da bulunduğu dikkati çekmektedir. Başlangıçta bir çelişki ya da istinsah hatâsı gibi algılanan, ancak ilginç bir şekilde çoğu kez Osmanlı kaynakları ile Bizans takvim ve kroniklerini aynı noktada buluşturan bu târihlerin, aslında Orhan Gâzî'nin kuşatmayı üstlendiği tarihten başlayıp fetihten hemen sonrasına kadar uzanan İznik Fethi'ne odaklı diğer olaylarla doğrudan alâkalı olduğu; bir karışıklık sonucu İznik Fethi'ne bağlanmakla birlikte bu farklı verilerin aslında gerçek tarihî birer alt yapısının bulunduğu kolaylıkla tespit edilebilir.

İznik'in Fethi'ni on yıl daha erken gerçekleşmiş gösteren bir Bizans takvimindeki şu kayıt, bu tarihlerin en ilginç ve en çarpıcı örneklerinden birini teşkil etmektedir:

μαρτίῳ α', ἰνδικτιῶνος ιδ', τοῦ ,ςωλθ' ἔτους, παρέλαβον τὴν Νίκαιαν οἱ Μουσουλμάνοι, ἄρχοντος ὄντος τοῦ Ὀρκανι.

"6829/1321 yılı, 1 Mart, 14. İndiksiyon'da, Orkani (Orhan)*'ın idaresi altında olan Müslümanlar* (Mousoulmanoi/Türkler) *Nikaia* (İznik) *kentini ele geçirdiler."*[19]

İznik Kuşatması'ndan iki yıl sonra başlayıp onunla bir arada yürütülen Bursa Kuşatması ve Fethi hakkında, Neşrî'nin *Cihân-nümâ*'sında kullandığı çağdaş rivâyeti *Seyâhat-nâme*'sinin

15 Bk. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, Yz. nr.: 862, vr. 175[b].

16 İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, nşr.: Şerafettin Turan, TTK Yayınları, Ankara 1970, s. 190, 194.

17 Bu konuda Yıldırım Bâyezîd döneminde yazılmış eski bir kaynakta yer alan orijinal bilgiler için, bk. Hakan Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nin Bürokratik Anlamda Asıl Kurucusu: Orhan Gâzî", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu/V,* I, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2019, s. 375-376.

18 Biri Almanya'nın Sttutgart kentinde, üçü Topkapı Sarayı Müze Kitaplığı'nda bulunan, ortak eski bir takvimi şablon alan dört *Silsile-nâme* nüshası ve yine aynı takvimi esas tutan bir *Zübdetü't-Tevârîh* nüshasında: *"Ba'de-hû İznîk-hisâr'ı feth eyledi, üş-bu târîhde, sene: 731* (= 1331)" denilerek, İznik'in gerçek fetih târihi orijinal şekliyle kayda geçirilmiştir: Bk. *Silsile-nâme,* Stuttgart Linden Museum, Inv. nr.: VI. A1155, s. 4; TSMA, Hazine, nr.: 1324, vr. 28[b]; nr.: 1591, vr. 28[b]; nr.: 1624, vr. 13[b]; Seyyid Lokman 'Aşûrî, *Zübdetü't-Tevārīḫ,* Karlsruhe Badische Landesbibliothek, Hs. Rastatt 201, f. 14[b].

19 Peter Schreiner, *Die Byzantinischen Kleinchroniken,* I-III (CFHB, XII), Wien 1975-1979, I, Kronik VIII/II-24, p. 79; Şahin Kılıç, *Bizans Kısa Kronikleri (Chronica Byzantina Breviora),* İstanbul 2013, s. 69.



Matrakçı Nasuh'un fırçasından İznik'in 16. yüzyıldaki genel görünümü. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i 'Irâkeyn*, İÜ Ktp. TY, nr.: 5964, vr. 14b.

1. cildinde kaynağından daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde aktaran Evliyâ Çelebi, kuşatmanın son anlarından söz ederken: *"Keferelere kaht [u] galâ müstevlî olup, âhir küffâr bir sene muhâsaradan soñra vire ile, bâsulh kal'ayı Orhân Gâzî'ye sene 722 târîhinde teslîm itdiler."* diyerek[20],

719/1319'da babasına vekâlete tahta geçen Orhan'ın ondan devraldığı İznik ve Bursa kuşatmalarını, yine babasının emriyle 720/1320'de halka, ticâret erbâbına ve saray teşrifâtına yönelik ilk *Osmanlı Kânûn-nâmeleri*'ni çıkardıktan sonra[21], ancak 721/1321'in ilk aylarında başlatmış olduğuna dair önemli bir ipucu vermiştir.

Küçük Nişâncı Paşa'nın Osman Gâzî'nin 700/1301'deki ilk İznik akınını yanlış anlayıp eserine bir "fetih" şeklinde kaydettiğini görmüştük. İşte yukarıdaki Bizans takviminin derleyicisi de, İznik ve Bursa kuşatmalarının Şehzâde *"Orkani/Orhan'ın idaresi altında"* daha bir şiddetle yeniden başlatıldığı bu 6829/1321 yılını İznik'in "fetih yılı" şeklinde anlamış ve takvim metnine de o şekilde yansıtmıştır.

Seyyid Hacı Kâsım el-Bağdâdî *Seyâhat-nâme*'si, 723/1323 tarihli Asparuça Hâtûn Vakfiyesi ve Orhan'ın ölümünü takiben yazılan *Menâkıb-ı Orhânî* adlı çağdaş kronikle, tarihî ve nümizmatik daha pek çok bulgunun kesinleştirdiği üzere[22], Sultan Orhan'ın kuşatmayı yeniden başlatmasından bir yıl sonra 18 Rebî'u'l-evvel 722/6 Nisan 1322'de *"İç-kale"*nin düşmesiyle başlayan ve 724/1324 yılı başlarına kadar çevre kazâların da ele geçirilişiyle tamamlanan[23] Bursa'nın fetih süreci, İbn

20 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, II, vr. 222[b]. Bursa'nın çağdaş kaynaklardaki gerçek fetih târihi olan 722/1322 yılını, Evliyâ Çelebi'nin sâbit bir bilgi olarak benimseyip *Seyâhat-nâme*'sinin farklı noktalarında tekrar ettiği dikkati çeker. Örneğin onun "Irgandı Köprüsü"nün etimolojisi ve yapılış hikâyesine giriş yaptığı yerdeki şu ifâdeleri bunun açık bir örneğini teşkil eder: *"Sene 722 (m. 1322) târîhinde Orhân Gâzî Burûsa'yı feth idüp, bir mücâhid fî-sebîli'llâh, 'âşık-ı cân vakt-ı şâfî'îde hammâma giderken bu cisr mahallinde bir sadâ zâhir olup: 'Çıkayum mı? Varayum mı?' diyü feryâd ider. Ol gâzî dahı dâl-kılıç olup: 'Çık hey anasını fülân itdigüm!' deyüp, sadâ gelen mahalle bir satur urunca hemân-dem ol mahallden güldürredek kenz-i 'azîm cereyân idüp, zemîn ırgalanup sarsılur..."* (Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, II, vr. 229[a]).

21 Orhan Gâzî'nin çıkardığı ilk *Osmanlı Kanunları*'nın tasnifini doğru bir şekilde aktaran bu bilgiler de Yıldırım Bâyezîd döneminde yazılmış olan, Kuruluş Dönemi kaynakları arasında yer aldığını belirttiğimiz kısa kroniğe dayanmaktadır: krş. H. Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nin Bürokratik Anlamda...", *a.g.e.*, s. 359-366. Orhan'ın tedvîn ettiği bu *Kanun-nâme*'lerden sadece ilk Osmanlı ticârî kanunu olan 21 maddelik *İhtisab Kanun-nâmesi*'nin bir sûreti günümüze ulaşmış olup, dört yıl önce tarafımızdan bilim dünyasına tanıtılmıştır: bk. H. Yılmaz, "Osmanlılar'da İhtisab Kurumunun Menşei, Gelişimi ve Orhan Gâzî'nin Bursa'da Çıkardığı İlk 'İhtisâb Kânûn-nâmesi'", *TUBA/JTS*, Vol. XLIII (December 2015, s. 201-236.

22 Bu yeni çağdaş bulgular için, bk. Hakan Yılmaz, "Yeni Târihî Bulgular Işığında Bursa'nın Fethi Süreci: Bursa ve Çevresi Ne Zaman Fethedildi?", Bursa Günlüğü, sy.: VIII (Aralık 2019/Ocak-Şubat 2020), s. 14-32.

23 Bu noktada Osmanlı kroniklerinin çoğunda tekrarlanan, Osman Gâzî'yi Bursa'nın fethini göremeden ölmüş ve oğlu Orhan'ı onun ölümünden kısa bir süre sonra şehri fethetmiş gösteren ri-



Orhan Gâzî'nin fetihten sonra camiiye çevirttiği İznik Ayasofya'sının 19. yüzyıl sonlarındaki durumu. Guillaume Berggren, 1870.

Battuta'nın isâbetle bildirdiği üzere Osman Gâzî'nin 723/1323 sonlarında ölümünden önce tamamlanmış; İznik ise Orhan'ın nezâreti altında "On iki yıl" daha kuşatma altında kalmıştı.

6811/1303 yazı (Zî'l-hicce 702)'den beri on dokuz yıla yakın bir süre kuşatma altında bulunan Bursa'nın 18 Rebî'u'l-evvel 722/6 Nisan 1322'de düşüşünden sonra, tam yirmi bir yıldır abluka altında kalan İznik'in de her an düşmesinden endişe eden imparator 3. Andronikos Palaiologos, Ioannes Kantakuzenos'un belirttiğine göre 6836/1328'de Karesi Beylik Yöneticisi Temirhan (Demür Hân) ile bir anlaşma yapıp, *Mesothynia (Kocaeli)* Valisi Kontofre'nin desteğiyle iki bin kişilik bir orduyla *Dakibyza*/Gebze yakınlarındaki *Pelekanon* (şimdiki *"Eski-hisâr"*) mevkiine doğru hareket etmiş; Orhan'ın bölgedeki kararlı



Orhan Gâzî'nin 2 Mart 1331 günü ordusuyla İznik surlarından içeriye girişi. Yılmaz Gurbetçi, İznik, 2010.

ilerleyişini kesin olarak durdurmaya karar vermişti. Orhan'ın kardeşi Pazarlu Beg'in de katıldığı, 1 Haziran 6837/1329 günü başlayan bu savaşta Orhan, üç yüz kişilik küçük öncü bir kuvveti ileri sürüp ordusunun önemli bir kısmını tepelerin ardına saklamış; Sahte ric'at/Turan taktiği ile çapraz ok saldırısına mâruz bırakılan Bizans ordusu 10 Haziran günü tamamen dağıtılarak pek çok Bizans arhontu ortadan kaldırılmış ve imparator da bacağına isâbet eden bir okla yaralanıp Filokren'e kaçarak canını güçlükle kurtarmıştı[24].

vâyetin de; aslında 723/1323 sonunda vefât eden Sultan Osman'ın, Orhan'ın 724/1324 yılı başında çevre fetihleri tamamlayışını göremeden ölmesinin yanlış anlaşılmasından doğduğu düşünülebilir.

24 Krş. Johannes Kantakuzenos, *Geschichte*, II, Übersetzt und erläutert von Georgios Fatouros und Tilman Krischer, III Bände, Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart 1982-2011, 20 vd.



İznik Ayasofya Câmii'nin dış cepheden görünüşü. İznik, Bursa.

Daha çok Kantakuzenos'un ayrıntılı tasvirleri sayesinde bilinen bu çatışma, nâdir bir Bizans Takvimi'ne aynen şu ifâdelerle yansımıştır:

μαΐῳ κη', ἰνδικτιῶνος ιβ', τοῦ ,ϛωλζ' ἔτους, ἦλθεν ὁ βασιλεὺς ἀπὸ τὸ Δυμότειχον εἰς τὴν Πόλιν. καὶ τῇ α' τοῦ ἰουνίου ἐπέρασεν εἰς τὴν Μεσοθηνίαν κατὰ τοῦ Ὄρκανι. καὶ τῇ ι' τοῦ αὐτοῦ ἐκρότησε πόλεμον μετὰ τῶν Μουσουλμάνων εἰς τὸν Πελεκάνον λεγόμενον. καὶ ἔπεσον ἐκ τῶν ἀρχόντων τινές. ἐβουξεύθη καὶ ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν πόδα εἰς τὴν κλείδωσιν τοῦ γόνατος. οὐδὲν δὲ ἐβλάβη ἀπὸ τούτου. ἐπέρασε δὲ τῇ ια' εἰς τὴν Πόλιν, καὶ οὕτως κατελύθη τὸ φοσσάτον ὅλον. καὶ τῇ ηʹ τοῦ ἰουλίου ἐξῆλθε καὶ ἀπῆγε εἰς τὸ Δυμότειχον.

"6837 (1329) yılı, 28 Mayıs, 12. İndiksiyon'da, İmparator III. Andronikos Palaiologos) Didymoteichos/Dimetoka'dan şehre geldi ve 1 Haziran'da o Mesothenia'ya doğru Orkani (Orhan Gâzî)'ye karşı yürüdü. Ve aynı ayın 10'unda 'Pelekanon' adındaki yerde Mousoulmanoi (Müslüman Türkler)'e karşı bir muharebeye girişti ve arhontlardan bazıları yere serildi. İmparator da bir ok atışıyla bacağından, diz mafsalından isabet aldı, fakat o bundan hiçbir zarar görmedi. Ardından ayın 11'inde o (İmparator) şehre geçti ve böylece bütün orduyu terhis etti."[25]

İmparatorun bu girişimini bertaraf eden Orhan, hâkimiyet sahasını iyice genişleterek beyliğinin sınırlarını Üsküdar sahillerine kadar ulaştırmış ve İznik üzerine uyguladığı baskı ve ablukayı daha da arttırmıştı.

Osmanlı Sultânı Orhan'ın İznik'in Fethi'ni gerçekleştirmesine zemin hazırlayan en önemli aşama sayılan ve sonunda İznik'in kesin olarak düşüşüyle sonuçlanan, Pelekanon'dan bir yıl sonrasına, yâni 1330 (730/6838) yılına tekabül eden bu şiddetli abluka girişimi de gerek Osmanlı gerekse Bizans takvimlerinde düz bir mantıkla yine *"İznik'in fetih târihi"* şeklinde yorumlanmıştır.

Sultan 2. Murad'a sunulan 843/1440 tarihli bir Takvim'de: "*İznîk feth oldı, yüz on üç yıldur*."[26] denilerek şehrin fethi 730/1330 yılına odaklandırıldığı gibi[27]; bir Bizans takvimine de fethin tarihi yine bu kayda paralel olarak:

καὶ τῷ ,ϛωλθ' ἔτει παρεδόθη καὶ ἡ πόλις Νίκαια τοῖς Ἀγαρηνοῖς.

"Aynı şekilde Nikaia (İznik) 6838/1330 yılında [alındı]." şeklinde yansıtılmıştır[28].

Yalnız Osmanlı takvimlerine değil, Bizans tarihî takvimlerine de aynı çizgide yansıyan bu 1330 (730/6838) târihinin de diğerlerine benzer şekilde; fethin gerçekleşme safhalarından biri ve en son aşaması olan, Pelekanon Savaşı'ndan hemen sonra kuşatma ve ablukanın daha da şiddetlendirildiği yıla işaret ettiği şüphesizdir. Küçük Nişancı örneğinde görüldüğü üzere, şehrin düşmesinde önemli birer dönüm noktası olan bu aşama da hem Osmanlı hem Bizans takvimlerine "fetih" şeklinde geçmiştir.

İbn Battûta'nın, Şükrullah Çelebi'nin kayıtları ve İbn Kemâl'in de kullandığı bir takvimle aynı bilgi etrafında birleşen kronolojik tasvirine uygun olarak, başka takvimlerde zamanla bozulan ya da karıştırılan diğer tarihlerin aksine, Orhan dönemine inen satırların korunduğu en erken târihli Osmanlı Takvimi ve ona paralel Bizans takvimlerine İznik'in gerçek fetih tarihi olan 731/1331 yılı net olarak kaydedilmiş ve bu bilgi daha sonra Âşık Paşa-zâde ve İdris-i Bitlisî

25 P. Schreiner, *a.g.e.*, Kronik VIII/II-21, p. 78; Ş. Kılıç, *a.g.e.*, s. 68-69.

26 Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr.: 1297, vr. 2[b], sütun: V-VI, st. 23-25; H. N. Atsız, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler,* Küçükaydın Matbaası, İstanbul 1961, s. 100-101.

27 Neşrî'nin bu kategoriye giren takvimlerden birini kullandığında şüphe yoktur. Krş. Krş. Neşrî, Ğıhânnümâ: Die Altosmanische Chronik des Mevlānā Meḥemmed Neschrī, Band I, T. Menzel nsh., nşr. F. Taeschner, Leipzig, 1951, p. 46.

28 P. Schreiner, *a.g.e.*, Kronik VII/II-7 (A), p. 64; Ş. Kılıç, *a.g.e.*, s. 59.



İznik Ayasofya Câmii'nin iç cepheden görünüşü. İznik, Bursa.

gibi birkaç müverrihin kroniklerinde verdikleri doğru târihin[29] temelini teşkil etmiştir.

Selçuklu inşâ geleneğini takiben Farsça yazılmış ve 824/1324'te Çelebi Sultan Mehmed'e sunulmuş olan mevcut en eski târihli Osmanlı Takvim'inde, İznik'in Fethi'nin takvim düzenlendikten doksan üç yıl önce, yani 731/1331 yılında fethedildiği açıkça belirtilerek şöyle denilmiştir:

از کاه فتح ازنیق نود وسه سالست

"İznîk feth olalıdan beri doksan üç yıldır."[30]

Bu târih bu orijinal kayda eşdeğer şekilde, iki Bizans takviminden birine yalnız yılı zikredilerek, diğerine ise günü ve ayı hakkında da ayrıntı verilerek aynen kaydedilmiş; Nikaia/İznik'in Fethi'nin tam tarihinin 2 Mart 6839/1331 olduğu açıkça ifade edilmiştir:

ὁμοίως τὴν Νίκαιαν τῷ ,ϛωλθ' ἔτει.

"Ve Nikaia (İznik) kenti de 6839/1331 yılında Agarenler (Türkler)'e teslim edildi."[31]

μηνὶ μαρτίῳ β', ἰνδικτιῶνος ιδ', ἡμέρᾳ σαββάτου, ἐπαρθεύρευσεν ἡ μεγαλόπολις Νίκαια παρὰ τῶν Μουσουλμάνων, ἔτους ,ϛωλθ'.

"2 Mart 14. İndiksiyon'da, Cumartesi günü büyük şehir Nikaia (İznik) Müslümanlar (Mousoulmanoi/Türkler) tarafından alındı, 6839 yılı."[32]

Osmanlı tarih yazımında Sultan Orhan ve 3. Andronikos döneminden beri câri olduğu anlaşılan bu *Tarihî Takvimler*'deki orijinal kayıtlar, bu takvimi kullandığında şüphe olmayan kimi çağdaş ya da geç dönem kronik yazarları tarafından aynen tekrarlanırken, bunları çözemeyecek durumdaki diğer kronik yazarları, İznik Fethi'nin aşamaları ya da onunla bağlantılı olaylarla karışan diğer takvimlerdeki verileri bunlara muhâlif farklı birer veri imiş gibi "fetih tarihi" kabul ederek eserlerine almışlardır.

Yukarıdaki tüm Takvim kayıtlarından farklı olarak, 835/1335 yılında düzenlenmiş erken târihli bir başka Takvim'de: *"İznîk feth oldı, yüz iki yıldurur."* denilerek "İznik'in fetih yılı" şeklinde kaydedilen 733/1333 tarihi ise[33]; İznik Fethi'nin bir sonucu olarak Zî'l-hicce 733/1333 Ağustos'unda gerçekleşen İznikmid/İzmit'in *(Eis-Nikomedia)* haraçla itaat altına alınması vak'asının fetihle karıştırılmasından ibârettir. Bu târihin ortaya çıkışında, birbirini tâkip eden olaylar dizisinden kaynaklı bir karışıklık söz konusu olabileceği gibi; bir başka ihtimâl olarak fiziksel anlamda *Takvim* metnindeki bir sıra kaymasının da etkili olduğu düşünülebilir.

Bu tespitlerimizden çıkan sonuca göre; İznik kurucu ata Osman Gâzî tarafından 700-719/1300-1319 aralığında on dokuz yıl süreyle kuşatılmış; bu târihten sonra kuşatmayı babasına vekâleten tahta geçen Orhan devralmış ve 721/1321 Mart'ında ablukayı şiddetlendirip muhâsarayı hızlandırmış; 10 Haziran 1329'da Pelekanon'da kazanılan zafer sonrası 730/1330'da tamâmen şiddetlenen kuşatma, nihâyet 2 Mart 1331'de İznik'in kesin olarak fethiyle sonuçlanmıştır.

29 Friedrich Giese, *Die Altosmanische Chronik des ʿĀšiḳ Paşazāde,* Leipzig: Otto Harrasowitz, 1929, s. 39; İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*, II. Ketîbe, Süleymaniye Ktp. Hamîdiye, nr.: 928, vr. 117ª, st. 9-10.

30 Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr.: 1297, vr. 33ª, sütun: III, st. 2-3; Atsız neşri, s. 24-25.

31 P. Schreiner, *a.g.e.*, Kronik VII/II-7 (V), p. 64; Ş. Kılıç, *a.g.e.*, s. 59.

32 P. Schreiner, *a.g.e.*, Kronik CI/II-3, p. 654; Ş. Kılıç, s. 269.

33 Mükrimin Halil Yınanç'ın şahsî kütüphanesinde bulunan bir takvimden naklen, bk. H. N. Atsız, *a.g.e.*, s. 68-69.

R. Ruveyda Okumuş

Ahmed Münir Paşa'nın Bursa Valiliği yılları (1891-1897)



Hüdavendigar vilayetinde Münir Paşa'nın onardığı pek çok abide ve inşa edip vakfettiği hayır eserleri bulunmaktadır.

Sultan 2. Abdülhamid döneminin devlet adamlarından Ahmed Münir Paşa (1828-1897) Maliye ve Dahiliye nazırlıklarında bulunduktan sonra hayatının son devrinde iki defa Hüdavendigar Vilayeti Valisi olarak görev almıştır. Münir Paşa'nın Hüdavendigar Valiliği ve bu dönemde yaptığı faaliyetler bu yazının konusu teşkil etmektedir.

Münir Paşa 1828 (1244) senesinde İstanbul'da doğdu. Babası Yeniçeri zabitlerinden Hacı Ahmed Ağa, annesi Sultan 2. Mahmud'un hazinedarlarından Bezmi Safa Kadın'dır. Hacı Ahmed Ağa, Sultan 2. Mahmud'un itimat ve teveccühünü kazanmış, Yeniçerilerin hükümet aleyhindeki hareketlerini gözetlemeye memur edilmiş, ocağın ilgası esnasında başına kötü bir hâl gelmemesi için Mısır'a gönderilmiştir.[1]

Ahmed Münir Bey sıbyan mektebinde ve Mekteb-i Maarif-i Adliye'de eğitim aldı. 1843 senesinde, henüz on beş yaşında iken Maliye Kalemi'ne girdi. Ardından Zecriye Gümrüğü Kitabeti'ne oradan da Rusumat Meclisi Azalığı'na getirildi. 1868'de Dersaadet Emtia Gümrüğü Nezareti'ne nakledildi. 1871'de de İzmir Rusumat Nezareti'ne ve yine aynı sene yükselerek "ûlâ evveli" rütbesi uhdesine verildi. 1876'da Orman Maadin Meclisi reisi olarak atandı. İki sene sonra 1878'de Orman ve Maadin Müdürü oldu. Bir süre sonra bu görevden ayrılarak Aşar ve Ağnam Emaneti'ne getirildi.[2]

1 Necip Aksop, "Bursa'ya Gelen Valiler: Ahmed Münir Paşa", *Uludağ Bursa Halkevi Dergisi*, Bursa, 1944, s. 40.
2 BOA. DH. SAİD. d. 3-136.

Münir Bey, 25 Temmuz 1881'de Maliye Nazırı oldu.[3] Yaklaşık bir yıl sonra da 16 Ekim 1882'de kendisine Vezaret rütbesi verildi.[4] Kasım 1882'de Maliye Nazırlığı'ndan azledildi ise de 5 Aralık 1882'de tekrar Maliye Nazırlığı'na getirildi.[5] 26 Ağustos 1885'de Maliye Nazırlığı'ndan istifa etti. Eylül 1885'de Dâhiliye Nazırı oldu.[6] Eylül 1891'e kadar Dâhiliye Nazırı olarak kaldı.

Münir Paşa Eylül 1884'de Murassa Osmani Nişanı ile taltif edildi.[7] Ekim 1883'de Gümüş İmtiyaz, Temmuz 1884'de Altın İmtiyaz Madalyası aldı. 1890 senesinin başında da Münir Paşa Girit Altın Madalyası sahibi oldu. Temmuz 1887'de Dâhiliye Nazırı iken Münir Paşa'ya İran Devleti tarafından Şir ü Hurşit Nişanı verildi.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan sicil dosyasında Münir Paşa'nın memuriyetleri esnasında herhangi bir soruşturma ve mahkeme geçirmediği belirtilmiş ayrıca Fransızcaya vâkıf, dirayetli, becerikli, hüsn-i idare sahibi mümtaz bir zat olduğu kaydedilmiştir.[8]

Bursa'da gayretli bir Vali: Ahmed Münir Paşa

Münir Paşa, 15 Eylül 1891'de on yedi bin kuruş maaşla Mahmud Celaleddin Paşa'nın yerine[9] Hüdavendigar Vilayeti Valisi olarak atandı.[10] Münir Paşa'nın tek taşra memuriyeti bu Bursa Valiliği'dir.[11] Hüdavendigar vilayetinde Münir Paşa'nın onardığı pek çok abide ve inşa edip vakfettiği hayır eserleri bulunmaktadır.



Şehadet Cami'nin onarım görmeden önceki harap hâli
(2. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, İ.Ü.)

Münir Paşa, Eylül 1891 ve Kasım 1893 yılları arasında Hüdavendigar vilayetinde bulunan camii, türbe, mektep, imaret ve çeşme gibi muhtelif yapıların tamir ve inşası hakkında bilgileri bir deftere kaydettirmiştir.[12] Bu defterden hareketle Münir Paşa'nın Bursa'da ihya ve inşa ettirdiği yapılar şu şekildedir:

Camiler

1. Murad Hüdavendigar'ın inşa ettirdiği Hisar semtindeki Şehadet Camii, büyük Bursa depreminde (1855) zarar görmesi üzerine Sultan 2. Abdülhamid'in iradesi ile tamirine başlanmıştır. Caminin eski kubbeleri yıkılarak cami; kubbe, minare, minber gibi pek çok unsuruyla yeniden inşa ettirilmiştir. Şehadet Cami'nin inşası tamamlanınca açılışı da Münir Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kâgir yapıya sahip Emir Sultan Cami'nin son cemaat yeri ile caminin türbeye kadar olan çevresi tamiratı yapılıp mermer taş ile döşenmiştir. Bu tamirat için gerekli masraf Sultan 2. Abdülhamid'in değişik vakıflarından elde edilen gelir ile sağlanmıştır.

Ulu Camii (Cami-i Kebir), Yeşil Camii, Hüdavendigar Camii, Molla Fenari Camii, Üftade Camii, Yıldırım Camii, Ertuğrul Camii, Muradiye Camii, Ebu İshak Camii, Başçı İbrahim Bey Camii, Hamza Bey Camii vakıflarından sağlanan gelirlerle tamir ettirilmiştir.

Bursa'ya bağlı Hamidler köyündeki Hamidler Cami'nin yapımına halkın yardımlarıyla başlanmıştır. Ahmed Bey köyündeki Ahmed Bey Camii ise yine yöre insanın verdiği destekle tamamlanarak açılmıştır.

Türbe ve Dergâhlar

Osman Gazi Türbesi, Hüdavendigar Gazi Türbesi, Üftade Türbesi masrafları hususi vakıflarından sağlanmak suretiyle tamir ettirilmiştir.

Numâniye Dergâh-ı Şerifi ve İsmail Hakkı Dergâhı 2. Abdülhamid tarafından masrafları karşılanarak tamir ettirilmiştir.

Sultan'ın maddi desteği ile Mahmud Celaleddin Paşa zamanında başlanmış olan Bursa Mevlevihanesi'nin tamirat işi tamamlanmıştır. Ekim 1891'de Bursa Mevlevihanesi'nin semahâne kısmının inşasından ötürü Şeyh Şemseddin Efendi'nin Münir Paşa vasıtasıyla padişaha teşekkür ettiğini görüyoruz.[13]

3 BOA. İ. DH. 832/66984 26 Şaban 1298.
4 BOA. İ. DH. 866/69282 2 Zilhicce 1299.
5 BOA. Y. PRK. BŞK. 7/11 23 Muharrem 1300.
6 BOA. İ. DUİT. 190/53 15 Zilhicce 1302.
7 BOA. İ. DH. 929/73639 7 Zilhicce 1301.
8 BOA. DH. SAİD. d. 3-136.
9 Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922),* İSİS yay, İstanbul, 2003, s. 33.
10 BOA. İ. DH. 1242/97283 10 Safer 1309.
11 Münir Paşa Dâhiliye ve Maliye nazırlıklarında bulunduktan sonra yaşı epey ilerlemişken Bursa Valiliği'ne atanması, onun siyasi rakipleri veya hasımları tarafından başkentten uzaklaştırılmak istendiğini düşündürmektedir. Nitekim Reşid Mümtaz Paşa'nın oğlu Semih Mümtaz hatıralarında bu ihtimali açıkça dile getirmektedir. Bkz. Semih Mümtaz, *Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı*, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, 2008, s. 109.
12 Mefail Hızlı, "Hüdâvendigar Vilâyeti İmar Faaliyetleri Defteri (1307-1309/1891-1893)", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi dergisi,* sayı: 5, c. 5, Bursa, 1993, s. 233-254.
13 BEO. Y. PRK. UM. 23/32 22 Rebiülevvel 1309.



Bursa Askeri İdadi Mektebi'nin açılış merasimi, 10 Haziran 1892
(2. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, İ.Ü.)

Medrese ve İmaretler

Çelebi Sultan Mehmed Medresesi Sultan'ın iradesiyle ve masrafları evkafından sağlanmak suretiyle tamir ettirilmiştir. Vaiziye Medresesi de Sultan'ın ihsanı ile ihya edilmiştir.

Hüdavendigâr Gazi Medresesi, Muradiye İmareti, Emir Sultan İmareti ve Fetvahâne vakıflarından sağlanan akarlarla onarılmıştır.

Harap bir vaziyette olan Mehmed Şemseddin Fenâri Medresesi ise hayırseverlerin yardımları ile matbak (mutfak), çamaşırhane ve üç göz oda eklenerek tamir edilmiştir. Medresenin açılışı da Münir Paşa tarafından yapılmıştır.

Mektepler

Bursa'nın Işıklar mevkiinde kâgir olarak inşasına başlanmış olan Askerî İdadî Mektebi'nin yapımı ve içinin tefrişatı tamamlanmıştır. Mektebin inşası için gerekli masraflar Hazine tarafından karşılanmıştır. İdadî Mektebi'nin açılışı 10 Haziran 1892 Cuma günü gerçekleştirilmiştir.[14]

Masraflarını Maarif-i Hassa'nın karşıladığı Mülki İdadî Mektebi'nin inşaat, tezyinat ve tefrişatı tamamlanmış ve hizmete açılmıştır.

İpekçiliğin geliştirilmesi maksadıyla Temenna[15] mevkiinde İpekçilik Mektebi (Harir Dâr'üt-tâlimi) inşasına başlanmış ve binanın inşa faaliyeti bittikten sonra da açılışı yapılacağı beyan edilmiştir. İpekçilik Mektebi 1894 senesinde tamamlanıp eğitime açılmıştır.

İdadi Mülki mektebi olarak hizmet veren yapı daha sonraları İnas (Kız) Rüştiyesi'ne çevrilmiş ve hayır sahipleri tarafından tamirat masrafları karşılanarak açılışı yapılmıştır.

Sular ve Çeşmeler

Bursa'da pek çok camii, şadırvan ve evin ihtiyacını karşılayan Pınarbaşı suyunun maksemi temizlenip bakımı yapılmış ve demir parmaklıklar içine alınmıştır. Su yollarının da tamiratı yapılmıştır. Bursa'ya gelen tatlı suların en ünlüsü olan Kavak suyunun da bozulan su yolları Belediye Dairesi marifetiyle tamirattan geçirilerek ahalinin kullanımı sağlanmıştır.

Ayrıca Hamza Bey Camii şadırvanı, Yıldırım Camii şadırvanı ve Çınarönü şadırvanı onarılmıştır.

Bursa vilayetinde kaldırımlar ve şoseler yenilenmiş, köprülerden harap olanları da tamir ettirilmiştir.[16]

Münir Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz Bursa'da gerçekleştirdiği bu imar faaliyetlerinin yanı sıra belki de en dikkat çeken hayratı Ulu Camii avlusunun doğu ve kuzey tarafında yer alan çeşmeleridir. Bu çeşmeleri 1895 senesinde inşa ettirmiştir. Çeşmelerin kitabelerinde hayratın Münir Paşa'ya ait olduğu açıkça zikredilmektedir.

Münir Paşa'nın Ulu Camii avlusunda yaptırdığı çeşmeler ve şehre su getirmesi meselesi Servet-i Fünun gazetesinin 26 Mayıs 1896 gününe ait nüshasında şöyle bir haberle okuyucularına anlatılıyordu:

"Geçende Bursa'ya gitmiştim. Hava bozuldu, Lodos'a tahavvül etti....Havanın şu tahavvülünden bir yere çıkamadım. Birkaç gün sonra güneş açtı, etrafa bir letafet saçtı. Ben de sevindim. İlk ziyaret edişim Yıldırım tabeserahu Hazretlerinin hayrı olan Ulu Cami-i Şerif oldu. Bir de ne göreyim? Avluda cari iki şadırvanın arasında Arap fenn-i mimarisinden gayet güzel bir çeşmeden ma-i hayat gibi bir ab-ı safi revan ve içinde de bir fıskiye zülal-feşandı. Nazar-ı dikkatime çarpan bu çeşme-i dilara cephesinde:

14 *Bursa* Gazetesi, no: 80, 14 Haziran 1892, s. 1-2.

15 Bu mahallenin adı kaynaklarda Temenye veya Temennâ olarak geçmektedir. Günümüzde ise Yıldırım ilçesine bağlı Temenyeri olarak anılmaktadır. Yılmaz Akkılıç (Haz.), "Temenyeri", *Bursa Ansiklopedisi*, c. 4, Bursa, 2002, s. 1599.

16 Hızlı, *a.g.m.*, s. 233-241.

Hazret-i Abdülhamid'e celp için hayr-ı dua / Ulu Camii avlusunda tarhına ettim kıyam / Hasbeten lillah münir bu çeşmenin tarihi / Geldiler Kırklar dediler kân-ı misk-ül-hitam 1313

kıta-i tarihiyesini gördüm, bu eser-i hayrın vali-i âliyyü-l vilayet devletlü Münir Paşa Hazretlerinin olduğunu anladım.

Sağında: "Bu çeşme suyunun daimiyü-l cereyan olması arzusuyla sahib-i hayr tarafından ittihaz kılınan tedbir ledel-iktiza müracaat olunmak üzere Bursa mahkeme-i şeriyesine tebcil edilmiştir.", solunda: "Hüdavendigâr valisi Münir Paşa'nın hayratıdır." ibarelerini okudum. Müşarunileyh hazretleri ile teşerrüf ettiğimde şehri şöyle güzel bir eserle tezyin ettiklerine teşekkür ettim. Nasıl olup da yapıldığını anladığım zaman sevincim dübalâ oldu.

Bursa'ya cari sulardan bu suya karib [yakın] bir mevkide iyi su olduğunu suyolcu gelip ihbar eder, Vali Paşa Hazretleri de yedi masra kadar olan bu suyun diğer suya ilavesine ve evvelce ara sıra ilave edilen birçok masra kireçli suyun ayrılmasına himmet buyururlar ve şehirde ayrıca dört çeşme yaparlar. Bu sudan bir lülesini şimendifere verirler ki evvelce Pınarbaşı suyunu istimal eden ve bu kireçli su sebebiyle kazanları kireç tutup yanarak yolda kalan trenin bundan sonra bu gibi arızalara düçar olmayacağı ve Mayıs'ta Bursa'ya gidenlerin kemal-i safa ve rahat ile gidip gelebileceği de temin kılınmıştır.

Hükümet Konağı

Münir Paşa'nın gayretleri ile yaklaşık altmış yıldır hemen hemen hiç onarım görmemiş olan Bursa Hükümet Konağı yenilenmiştir. Münir Paşa, 1894 senesinde Dersaadet'e hükümet konağının tamire muhtaç olduğunu beyan etmiş ve uzun süren yazışmalar neticesinde hükümet konağının tamiratı için izin çıkmıştır. 1895 senesinde de yenilenen hükümet konağı hizmete girmiştir.[17]

17 Hüseyin Gürsel Bilmiş, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 85-87.



Bursa'ya giden ilk katar (Servet-i Fünûn gazetesi, 26 Mayıs 1892)



Bursa-Mudanya demir yolunun açılış töreni (Servet-i Fünûn gazetesi, 21 Temmuz 1892)

Bursa-Mudanya Demiryolu

1874 senesinde Bursa-Mudanya demiryolu tamamlandı. İnşası bitmesine rağmen bu hat devlet tarafından işletilemediği için uzun süre âtıl kaldı. Daha sonra işletme imtiyazı yabancı bir sermayedara verildi. 17 Haziran 1892'de Bursa-Mudanya demiryolu hattı, yapılan törenle hizmete açıldı.[18] Törende Hüdavendigar Valisi Münir Paşa başta olmak üzere vilayetteki ileri gelen zevat ve sefirler ile İstanbul'dan gelen Ticaret ve Nafia Nazırı Tevfik Paşa, Erkan-ı Harbiye Şeriki Şakir Paşa yer almıştır.[19] Açılışa katılan davetliler için bir akşam yemeği de tertip edilmiştir.[20]

Hüdavendigar Valiliği esnasında Münir Paşa'ya Sultan 2. Abdülhamid tarafından 20 Eylül 1891'de Murassa Mecidi Nişanı ihsan edilmiştir.[21] 1892 senesinde Bursa'yı ziyaret eden Prens Bernard Duke Maningen de Bursa Valisi Münir Paşa'ya verdiği birinci rütbeden Dö Saks Nişanı ile memnuniyetini ifade etmiştir.[22]

Münir Paşa Bursa'ya vali olarak geldiğinden beri sağlık sorunları ve çeşitli sebeplerle taşra memuriyetine alışamamış ve Mart 1894'te Sultan'a tekrar halini arz etmek suretiyle Bursa Valiliği'nden affını talep etmiştir.[23] Ancak kendisi 1896 senesine kadar Bursa Valisi olarak kalmıştır. Şubat 1896'da düçar olduğu mide rahatsızlığı (usret-i hazm) sebebiyle baygınlık geçirmiş ve evinde tedavi edilmiştir.

18 Vahdettin Engin-Ahmed Uçar-Osman Doğan (ed.), *Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu*, İstanbul, 2012, s. 291.

19 Mustafa Yazıcı, *Mudanya-Bursa Demiryolunun Yapımı ve İşletilmesi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 75-76.

20 BOA. Y.PRK. SRN. 3/42. 23 Zilkade 1390.

21 BOA. İ. DH. 1244/97453 15 Safer 1309.

22 BOA. İ. HR. 326/21098 3 Zilhicce 1309.

23 BOA. Y. PRK. UM. 29/53 26 Şubat 1309.

Ayrıca on beş gün süre ile hava değişikliği ve tedavi için İstanbul'a gitmesi Bursa'daki hekimler tarafından tavsiye edilmiştir.[24] Bunun üzerine Münir Paşa'ya izin çıkmış ve bir müddet İstanbul'a gelmiştir.[25]

Münir Paşa, 17 Haziran 1896'da sağlık sorunları nedeniyle Hüdavendigâr Vilayeti Valiliği'nden azledildi ve kendisine maaş bağlandı.[26] Yerine vali olarak Mustafa Zihni Paşa[27] getirildi. Mustafa Zihni Paşa'nın Bursa Valiliği dönemi Haziran 1896'dan Ocak 1897'ye kadar yaklaşık yedi ay gibi kısa bir süre devam etmiştir.[28]

11 Ocak 1897 günü Münir Paşa ikinci defa Bursa Valiliği'ne getirildi.[29] Bu defaki valiliği vefatına kadar yaklaşık altı ay devam etmiştir. Servet-i Fünûn'da Münir Paşa'nın tekrar Bursa Valiliği'ne atanması aşağıdaki satırlarla ilan ediliyordu: "Bu kere defa-i saniye olarak Hüdavendigâr vilayeti valiliğine tayin buyurulan devletlü Münir Paşa Hazretleri eazım-ı vüzera-yı saltanat-ı seniyyedendir. Münir Paşa Hazretleri bidayeten Rüsumat İdaresi hidematında bulunarak cemiyet-i rüsumiyenin hin-i teşekkülünde azalığını ifa etmişler, daha sonra Maliye Nezaret-i Celilesi Aşar Emanetine tayin kılınmışlar, oradan dahi uhde-i kifayetlerine Maliye Nezaret-i Celilesi ihsan buyrularak Maliye ve bade Dâhiliye Nezaretlerini on sene müddet ifa ettikten sonra 1307 senesinde ilk defa olarak Hüdavendigâr vilayeti valiliğine tayin buyrulmuşlar ve bu sene infisal etmişlerdi. Şimdi müşarünileyhaya tekrar tayin kılındılar."[30]



Bursa Harir Darüttalimi (2. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, İ.Ü.)



Ahmed Münir Paşa
(2. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, İ.Ü.)

2. Abdülhamid devri ricalinden Reşid Mümtaz Paşa'nın oğlu Semih Mümtaz hatıralarında babasının Münir Paşa ile olan dostluğundan, sık sık gidip geldikleri Münir Paşa'nın Fatih Horhor'daki konağından ve Münir Paşa'nın Bursa'ya vali olması gibi hususlardan bahsetmektedir.

"Selamlıkta yemek yiyorduk. Babam bana: 'Yemekten sonra kaçma. Beraber Münir Paşa'ya gideceğiz; aile dostudur. Bursa'dan geldi. Bizi çok sever. Hem de konağını görürsün. Zavallı bin dikkatle yaptırdığı konakta oturamamıştı. Kâmil Paşa'yı sadrazamlıktan azlettiren jurnal hadisesinde Dâhiliye Nazırlığı'ndan azledildi; Bursa valisi oldu. Şimdi ona gideceğiz.' dedi ve feneri hazırlaması için ayvaza haber yolladı.

Yola çıktık. Beyazıt'ta oturduğumuz konaktan Saraçhanebaşı'na doğru yürümeye başladık. İç yollar bugünkü gibi çok bozuktu. Güç halle seke seke yürüyorduk. Nihayet konağın bahçe kapısına yetiştik. Biraz sonra merdivenlerinden çıkmaya başlamıştık. Karşımıza paşanın Dâhiliye Nazırı iken mühürdarlığında bulunan Ramiz Bey'in oğlu Neyyir Bey çıktı. (Bu Neyyir Bey dünyanın en namuslu adamlarından biriydi) ve bizi doğruca Münir Paşa'nın odasına götürdü. Koyu renkli bir kostüm giyimli ve siyahça fesli ve beyaz sakallı, boysuzca bir zat yerinden kalkmış olarak bize doğru yürüyordu. Babam daha hızlı yürüdü, paşanın elini öptü. Paşa da onu öptü. Beni kendisine prezante eden babamdan sonra ben de aynı şeyi yaptım.

Onlar baba oğul gibi konuşmaya başladılar. Beni de bir tarafa oturttular.

Münir Paşa yaptırdığı ve fakat ikmalinden evvel Bursa'ya gittiği için içinde bir gün olsun oturamadığı konağına kavuşmaktan dolayı çok memnun olduğunu söylüyor ve artık ihtiyarlığından ömrünün sonuna kadar evinde kalarak memlekete dua edeceğinden bahsediyor ve yazlar için Kuzguncuk üstündeki köşkünün de fena olmadığını ilave ediyordu. Bir, bir buçuk saat sonra yine aynı teşrifat ile ev sahibinden ayrılırken paşa da

24 BOA. Y. PRK. UM. 34/47 3 Şubat 1311.

25 Münir Paşa'nın Dâhiliye Nazırı olarak görev yaptığı esnada Mart 1883'te Sultan'a yazdığı bir maruzatta hastalıkları sebebiyle doktorların tavsiyesi üzerine geçen sene olduğu gibi on beş gün müddetle Bursa kaplıcalarına gitmek istediğini ifade etmektedir. Bu durum bize o esnada 55 yaşında olan Münir Paşa'nın daha Bursa'ya vali olarak gelmeden bazı sağlık sorunları yaşadığını göstermektedir. Bkz. BOA. Y. PRK. TKM. 6/6 8 Mart 1299.

26 BOA. DH. SAİD. d. 3-136.

27 Mustafa Zihni Paşa, 1838-1912 yılları arasında yaşamıştır. Evkâf, Maliye ve Ticaret Nazırlıklarında bulunmuş, Selanik, Halep ve Hüdavendigar vilayeti valilikleri yapmıştır. Bkz. Kuneralp, *a.g.e.,* s. 112.

28 Kuneralp, *a.g.e.,* s. 112.

29 BOA. İ. DH. 1343/31 7 Şaban 1314.

30 *Servet-i Fünûn* Gazetesi, 28 Ocak 1897, sayı: 307, s. 326-327.

bizimle beraber sofaya çıkmıştı. Önümüze düşerek konağın selamlığını, salonları, misafir odalarını, yemek odalarını birer birer bize gösterdi.

Birkaç gün sonra Münir Paşa'nın pederime iade-i ziyaret ettiğini, bizi evde bulamadığı için teessüf ettiğini söylediler. O akşam yemeğinde Münir Paşa'dan bahis olundu. Babam kendisini eskiden beri tanıyordu. Dâhiliye Müsteşarlığı›na tayin olunduğu zaman paşa Dâhiliye Nazırlığı'nda idi. Daima sırası düştükçe Münir Paşa'nın çok kibar ve kibarlığa çok düşkün bir zat olduğunu söylerdi. Münir Paşa konağının intizamı da meşhurdu. Uşakların en iyisi bu konakta toplanırdı. Ağaların terbiyelileri Münir Paşa'da bulunurdu ki, bunların hepsine mühürdarı Neyyir Bey bakardı. Münir Paşa'nın bir hayli fukarası vardı. Bunlara aylıklar verir, yemekler yedirirdi…

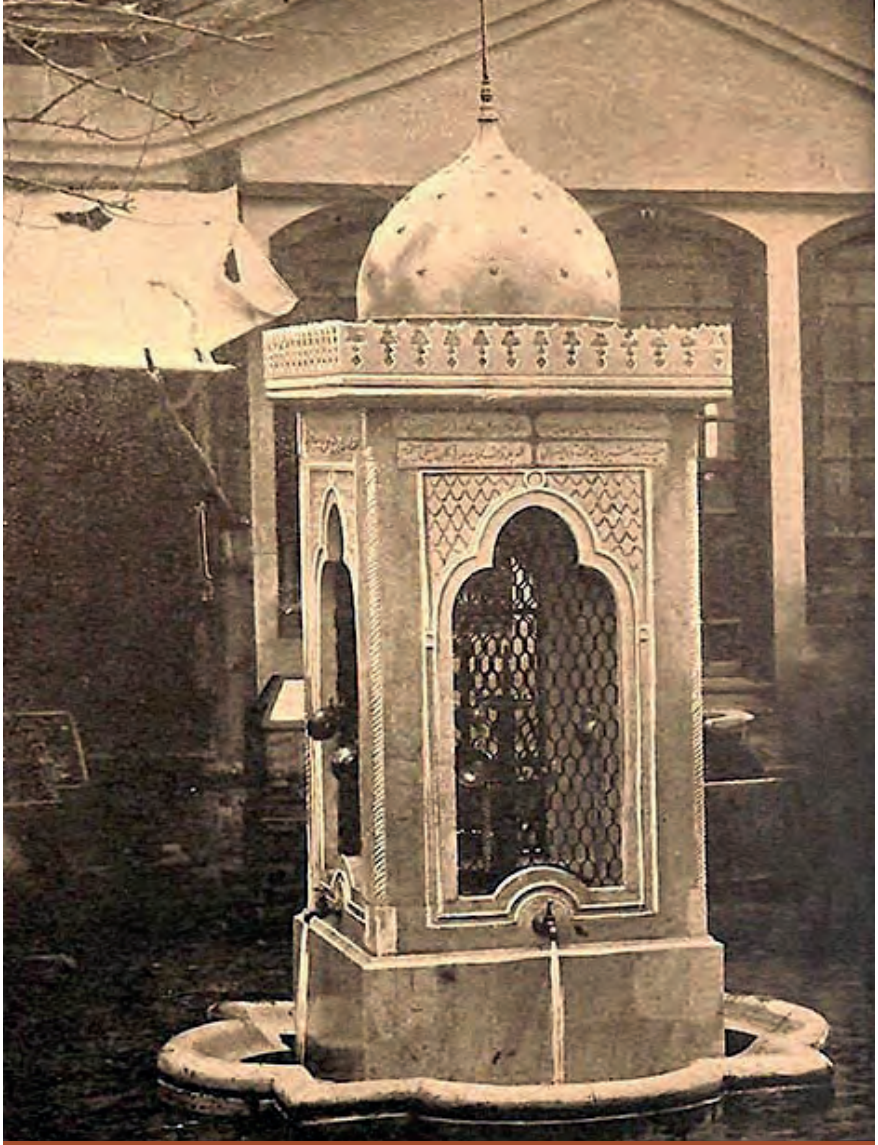
Münir Paşa babamla kendisini ziyaretimizden on, on beş gün sonra yine Bursa'ya vali olmaz mı? Biçare adam hasta hasta yine konağından ayrılır, Bursa'ya gider. Bir müddet sonra da orada ölür. Allah rahmet eyleye.

Otuz beş sene sonra l944'te Saraçhanebaşı'nda Horhor'da yanarak kül olan Hayriye Lisesi işte dillere destan olan bu konaktı."[31]

Münir Paşa'nın vefatı

Münir Paşa 28 Haziran 1897 Salı günü evinde abdest aldığı esnada kalp krizi geçirerek vefat etmiştir.[32] Münir Paşa, Emir Sultan haziresine kendisinden önce 8 Şubat 1892'de vefat eyleyen kızı Hatice Takiyye Hanım ile 23 Şubat 1892'de vefat eden diğer kızı Sıdıka Vefiyye Hanım'ın yanına defnedilir. Vefatında altmış dokuz yaşında bulunan Münir Paşa'nın mezar taşında şu ifadeler yer almaktadır:

"Sümmiye Ahmed-i Mürsel Münir Paşa / Ki olmuştu iki defa Bursa şehrine vali-i bî-hemtâ / İkincide ederken iştigal-i emr-i hükümetle / Alub emreyledi azm-i huzuru Hazret-i Mevlâ"[33]



Bursa Valisi Münir Paşa'nın Ulu Camii yanında inşa ettirdiği çeşme
(Servet-i Fünûn gazetesi, 26 Mart 1896)

8 Temmuz 1897 günkü Servet-i Fünûn nüshasında da merhum Münir Paşa'nın tercüme-i hali okuyuculara sunulmuştur.[34]

Kaynaklar

BOA. İ. DH.

BOA. İ. HR.

BOA. Y. PRK. BŞK.

BOA. Y. PRK. SRN.

BOA. Y. PRK. UM.

BOA. Y. PRK. TKM.

BAO. DH. SAİD. d.

Akkılıç Yılmaz (haz.), "Temenyeri", Bursa Ansiklopedisi, c. 4, Bursa, 2002.

Aksop Necip, "Bursa'ya Gelen Valiler: Ahmed Münir Paşa", Uludağ Bursa Halkevi Dergisi, Bursa, 1944.

Bilmiş Hüseyin Gürsel, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bursa'da Mimarlık Ortamı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.

Engin Vahdettin - Uçar Ahmed - Doğan Osman (ed.), Osmanlı'da Ulaşım Kara-Deniz-Demiryolu, İstanbul, 2012.

Hızlı Mefail, "Hüdâvendigâr Vilâyeti İmâr Faaliyetleri Defteri (1307-1309/1891-1893)", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi dergisi, sayı: 5, c. 5, Bursa, 1993.

Kuneralp Sinan, Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), İSİS yay, İstanbul, 2003.

Mümtaz Ahmed Semih, Eski İstanbul Konakları, haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, 2011.

Öcalan Hasan Basri - Mermutlu Bedri, Tarihi Bursa Mezar Taşları II Emir Sultan Mezarlığı, Bursa, 2012.

Servet-i Fünûn Gazetesi.

31 Ahmed Semih Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, 2011, s. 58-60.

32 Aksop, *a.g.m.*, s. 41.

33 Hasan Basri Öcalan - Bedri Mermutlu, *Tarihi Bursa Mezar Taşları II Emir Sultan Mezarlığı*, Bursa, 2012, s. 148-151.

34 *Servet-i Fünûn* Gazetesi, 8 Temmuz 1897, sayı: 330, s. 278-279.

Aziz Elbas



Bursa'nın depremleri

Bizlerin deprem gerçeğiyle yaşamayı öğrenmekten başka çıkar yolu yoktur. Bu da alınacak doğru tedbir ve eğitimlerden geçmektedir.

Bursa konunun tüm uzmanlarının raporlarında her daim 1. derece deprem bölgesinde yer alan bir şehir olarak ifade edilmiştir. Şehrin yüzde 75'i 1. derece, yüzde 25 ise 2. derece deprem bölgesinde bulunduğuna dikkat çekilir. Kısacası, deprem bu toprakların kaderidir. Bu sebeple deprem riskiyle yaşamayı öğrenmemiz gereken bir coğrafyadayız. İbni Haldun'un dediği gibi "Coğrafya kaderdir.", bizim de bu coğrafya kaderimizdir. Tabii ki bu kaderi sineye çekip tedbirsiz davranmak ise büsbütün ihmalkârlıktır. Bursa'nın deprem riskini işin uzmanlarına bırakıp, biz tarihte Bursa ve bölgesinde yaşanılan önemli depremlere bir göz atalım.

Antik Çağ'dan "Küçük Kıyamet"e kadar yaşanan depremler

M.S. 29: Merkezi Gemlik Körfezi olan deprem; Bursa, İznik ve İzmit'te şiddetli hissedilmiştir.

M.S. 33: İzmit merkezli yaşanılan deprem, Bursa bölgesinde şiddetli hissedilmiş, İznik'te birçok ev yıkılmıştır.

M.S. 69: Gemlik merkezli deprem İzmit başta olmak üzere, İznik ve Bursa bölgesinde hasar sebep olmuştur. Deprem sonrası İmparator Vespasianus, Roma bütçesinden para yardımı yapmıştır.

M.S. 120: Merkez üssü İzmit Körfezi olan 7 şiddetindeki deprem; İzmit, İznik ve Bursa bölgesinde oldukça

şiddetli hissedilmiş, İznik'te büyük tahribat olmuş, surlar yıkılmış, İzmit tamamen yerle bir olmuş, Bursa'da ise oldukça büyük hasara sebebiyet vermiştir. Roma İmparatoru Hadrianus (117-138) Doğu Seferi'ne çıkarken İznik'e uğrayıp yıkımı yerinde görmüş ve yardım yapmıştır.

M.S. 129: Merkez üssü Marmara Denizi olan ve çevreyi etkileyen büyük deprem yaşanmıştır.

M.S. 358: Oldukça geniş bir bölgeyi etkileyen depremde dönemin önemli şehirleri İznik ve İzmit başta olmak üzere Bursa bölgesinde büyük yıkımlar olmuş, deprem 'büyük felaket' olarak nitelendirilmiştir. Birçok yönetici ölmüş, yerde kaymalar ve yarıklar oluşmuş, tsunami meydana gelmiştir. Birkaç yıl sonra (M.S. 362 yılında) İmparator Julianos Apostata, Antakya'ya giderken İznik'e uğramış, perişan halka yardımda bulunmuştur.

M.S. 444: Orta şiddette bir deprem olmuştur.

M.S. 447: İzmit Körfezi merkezinde 8 şiddetindeki büyük bir deprem ortaya çıkmıştır.

M.S. 715: Gemlik Körfezi merkezli deprem, çevrede önemli hasarlara yol açmıştır.

M.S. 740: İzmit Körfezi merkezli deprem, çevre bölgelerde büyük hasarlara ver can kayıplarına sebep olmuştur. Deprem sonrası İznik başta olmak üzere Bursa ve diğer yerleşimler yerleri adeta yeniden inşa edilmiştir. Deprem sonrası yenilenen İznik, 787 yılında 2. Konsüle ev sahipliği yapmıştır.

M.S. 1064: 'Deprem fırtınası' olarak nitelendirilen deprem, 250 km'lik alanda etkili olmuş, yıkıcı özelliğiyle hafızalarda yer etmiştir. Tsunamilere yol açan depremin artçı şokları Bursa bölgesinde iki yıl devam etmiştir.

10 Eylül 1509: Bölge son beş asrın en büyük depremi ile sarsılmıştır. Merkez üssü Marmara Denizi olan deprem, bütün bölgeyi etkilemiş, Bursa'da da zarar ve ziyana yol açmıştır. Venedikli Marino Sonuto'ya göre bölgede 4.000-5.000 kişi hayatını yitirmiştir.

10 Mayıs 1556: Merkez üssü Marmara denizi olan deprem, Bursa ve İstanbul'da hasara yol açmıştır. (1556 tarihli kadı siciline göre Ertuğrul Cami'nin minaresinin yıkıldığı ifade edilmiştir.)

22 Eylül 1668: Meydana gelen deprem Tokat'tan Bursa'ya kadar oldukça geniş bir coğrafyada hasara yol açmıştır

8 Ağustos 1705: Şiddetli üç sarsıntı ardı ardına yaşanmış, bazı binalar haricinde fazla bir yıkıma yol açmamıştır

25 Mayıs 1719: Merkez üssü Marmara Denizi olan deprem, başta İzmit Körfezi çevresindeki yerleşimler olmak üzere Bursa'da da yıkımlara sebep olmuştur.

2 Eylül 1754: Başta İstanbul, Bursa ve İznik bölgesinde çokça hissedilmiş, can kaybı fazla olmasa da günlerce açık alanlardaki kamplarda kalınmıştır.

22 Mayıs 1766: Merkez üssü Marmara Denizi olan, oldukça yıkıcı bir deprem yaşanmış, Bursa'da başta Emir Sultan Camii olmak üzere birçok yapı ve ev hasar görmüştür.

5 Ağustos 1766: Yaşanan deprem Bursa'da hasara sebebiyet vermiştir.

30 Ocak ve 8 Şubat 1767: Şiddetli depremler yaklaşık 15 saniye sürmüş, şehirde yıkımlara ve paniğe yol açmıştır.

1855 "Büyük Bursa" depremi: "Küçük Kıyamet"

-Seyahatnâme ve raporlarda anlatılanlar-

Robert Koleji kurucusu ve misyoner Dr. Cyrus Hamlin, 1855 yılında yaşanan ilk depremden sonra yıkılan bir kilisenin yeniden inşası için yapılan çalışmaları denetlemek için Bursa'ya gelir. Yaşadıklarını ve duyduklarını sonradan kaleme aldığı rapor ve yazılarında dile getirir.

"Bursa Korkunç bir şekilde sallanmış, yüzlerce ton ağırlığında bir kaya parçası eski Bursa yamaçlarından parçalanıp bir "flatüre"nin (ipek sarma tesisi) üzerine düşmüş. Binanın içinde bulunan, aşağı yukarı otuz çalışanın bir kısmı ciddi olarak etkilenmiş. Şehir büyük bir dehşete düşmüş. Kilise onarımını görmeye gittiğimde binada ciddi sayılabilecek bir hasara rastlamadım."

Denetleme sonrası İstanbul'a giderken denizde 'Büyük Deprem'e yakalanan Hamlin'in, iki hafta sonra tekrar Bursa'ya gittiğinde gördüğü manzara ise şöyledir;

"Bursa'da kilise binası yıkılmıştı. Şehirde ilk ziyaret ettiğim ve gece kalmam için bana tahsis edilen ev de çökmüştü. Taş ve tuğla yapıların hepsi ya yıkılmış ya da hasar görmüştü. Ulu Cami'nin kubbeleri düşmüş, bir tane hariç şehirdeki tüm minarelerin baş kısımları kopmuştu. Çarşılar yıkılmış ve yanmıştı. İyi inşa edilmiş ahşap evlere elbette bir şey olmamıştı, fakat kerpiçten olanlar mahvolmuştu. Altı bin kişinin hayatını kaybettiği söylendi. Tüm halk geceyi korku içerisinde, soğuk havada geçirdi… Şehri terk etmeyenler çadırda kalıyordu. Yüzlerde korku ve keder hissediliyordu… Hafif olmakla birlikte hâlâ çok sık deprem oluyordu… Her yirmi dört saatte bir ya da iki sarsıntı oluyordu. Yıkılan kerpiç evler genellikle Yahudi mahallesinde idi. Buradaki evler dört bir yana savrulmuş, birbirlerinin üzerine yatmıştı. Karmakarışık bir görüntüydü. Çok azı sakinlerinin üzerine çökmüştü."

İlk olarak 1854 ve sonrasında 1859 yılında Bursa'ya gelen Alman Araştırmacı Andreas Mordtmann şu ifadeleri kullanır:

"Bursa'da pek çok tarihî anıt görülebilirdi. Zira burası Osmanlı'nın ilk başkentiydi. Gelgelelim, şu an bu anıtları anlatmamayı yeğliyorum. Bu tutumumun sebebi, kısmen böylesi bir anlatıma diğer eserlerde de rastlanabilir olması ve kısmen de 1855'in Şubat ayından Mayıs'ına dek süren depremin bu anıtların çoğunu yok etmiş olmasıdır."

1857 yılında Bursa'ya gelen Fransız seyyah Georges Perrot ise şu ifadeleri kullanır:

"… kentte neredeyse iki yüz minare varmış. Onların çoğu yere devrilmiş, bazıları şerefeleriyle zirvelerini yitirmiş. Sadece iki tanesi sağlam kalmış. O zaman öteki anıtların tahribatı anlaşılabilir. Felaketten sonra Bursa sadece enkaz idi. Şimdi bile başka bir şey değil. Fakat Bursa şu bakımdan şanslı idi. Nazım Paşa adında Bursa Valisi aktif ve zeki bir adam idi. Hükümetten neredeyse hiç yardım almadan ve sadece felaketin hırpaladığı kentin cılız kaynaklarına başvurarak sokakları enkazlardan temizlemeyi ve çarşı ile hanları tamir etmeyi başardı. Aslında, önceleri taştan yapılmış olan tüm çarşı, yangında dayanıklı sağlam ve geniş kubbelerle kaplı idi. Ahşaptan yeniden yapıldı."



1855 depreminde zarar gören Şehadet Camii, Bursa

"Neredeyse bütün evler depremden zarar görmüştü. Türklerin evleri de Hristiyanlarınki kadar felaketten nasibini almıştı ayrıca. Kötü görünümlerinden yeni evlerin çoğu aceleyle yeniden inşa edildiği anlaşılıyor. Şehirdeki tüm evler kerpiçten ve keresteden idi… En sefil durumdakiler ise çarşının batısında kalan Yahudi mahallesindeydi."

Ermeni tarihçi Avedis Berberyan (1798-1873) 1855 depremiyle ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

"Bursa'da müthiş depremde; camiler, türbeler, çarşılar ve hanlar gibi çok sayıda bina harap oldu. Yıkıntılardan çıkan yangın, ahşap binaları ve 3.000 kadar evi yaktı. Zarar ziyan 100.000 kese altın olarak tahmin edilmektedir. Harabeler altında 2.000'den fazla insan hayatını kaybetti. Tepecik köyü (Tepecik Köyü: Demirtaş'ın alt tarafında, ovada bir köy idi.) yerle yeksan oldu ve 48 kişi öldü."

1859 yılında Bursa'yı ziyaret eden İngiliz Emily Anne Beauford şu izlenimlerde bulunmuştur:

"Gelgelelim Broussa'nın esas güzelliği camilerinde... Ve şehir boyunca dolaşırken tam olarak her yirmi metrede bir camii ya da camii kalıntılarına rastlayabilmek mümkündür… Şehirde göze çarpan unsurlar ise aydınlık ve parlak boyalı evler, gösterişli çarşılar, hoş, güzel süslü camii ve hamamlarla birlikte, her adımda karşınıza çıkan viranelikler ve yıkıntı yığınları... Bu tek onarımın yapıldığı yer Ulu Camii idi..."

1878 yılında şehri ziyaret eden İngiliz seyyah Henry Barkley'in ifadeleri ise şöyledir:

"Buradaki camilerin güzelliğini duyup, öğleden sonra iki küçük eşek kiraladık. Rehber eşliğinde ve yardımcılarımızla birlikte bölgenin en güzel camisi olduğu söylenen yapıyı incelemeye başladık... 'Yeşil Cami'ye vardık... 1855 depreminde çok sarsılmıştı. Bugünse tüm duvarlarında geniş yarık ve çatlaklar göze çarpıyordu."

Depremden 30 yıl sonra, 1885 yılında gelen Mary T. Walker ise şöyle ifadeler kullanmıştır:

"Günümüz Broussa'sı onarılmış ve yenilenmiş bir şehir. Burayı daha önceki terkedilmiş hâliyle bilenler, sadece, ilin çalışkan valisi Ahmed Vefik Paşa sayesinde olanları takdir edebilir. 1855 yılında meydana gelen korkunç deprem Broussa'yı temellerine kadar sarsmıştı. Camii ve minarelerin yarısı yerinden fırlamış, büyük iplik imalathaneleri yok olmuş, akarsuların akışı bile bozulmuş, şehir yoksullaşmış ve harabe hâline gelmişti."

İngiliz Konsolos Mr. Sandison, 19 Haziran 1864 tarihli raporunda şu ifadeleri kullanır:

"Yeni binalar, zelzeleden tahrip olan eskilerinin yerlerini almakta, tarihî anıtların etrafı temizlenmektedir. Bunlar yapılırken, büyük ölçüde unutulmuş ve boşalmış olan şehrin bu kesimine yeniden hayat ve canlılık gelmektedir. Ulu Camii minareleri onarıldı, iç tezyinatı daha iç açıcı hale getirildi. Birinci Mehmet'in Camii (Yeşil Camii) ve türbesi de aynı şekilde onarıldı. Depremden çok zarar gören bu yapılar, Şark mimarisinin en zarif örnekleridir. Aynı felakette harap olan büyük han ya da kervansarayın da içi düzenlenerek, onları ayrı ayrı ticarethane ve dükkân olarak ipek ticaretiyle uğraşanlara kiraya verildi."

Hasan Hayrullah Efendi - Üç Bursa

Bursa'ya farklı tarihlerde üç defa gelen Hasan Hayrullah Efendi, bu seyahatlerini topladığı eserinde bizlere önemli bilgiler sunar.

İlk gelişindeki gördüğü Bursa'yı öven Hayrullah Efendi'nin, ikinci gelişi depremin akabinde olduğundan gözlemlerini şu şekilde dile getirir:

"Şehrin kal'ası cebel-i mezkûrun dâmenlerinde yüksekçe bir tepenin üzerinde olup kal'anın hâriç tarafı varoşları olmağla Selâtîn-i Osmâniyye'nin makarr-ı saltanatları olduğu zamanlarda her birinin imâr-ı memlekete dair bırakdıkları eserleri elyevm bâkîdir. Lâkin çend sene akdem birbirini müteâkıb vaki olan hareket-i arzda âsâr-ı kadîmenin ekserisi harâb olmuş, zâten şehrin sokakları dar ve gayr-i muntazam olduğundan, ma'mûriyyet ve zenginlik ile ma'rûf olan koca bir memleket heman virâneliğe dönmüş idi..."

"... İkinci def'aki azîmetimiz hareket-i arzın akîbinde olduğundan, ne kadar ebniye-i atîka var ise mecmuu hâke beraber olmuş, esvâkı taş ve toprak molozlarıyla dolmuş, Ulu Câmi'nin içine girilmez. Çelebi Sultan Mehmed'in câmii ve türbesi tarafına varılmaz, derûn-i şehr yanmış ve yıkılmış, birbiri üstüne yığılmış, cesîm bir vîrânelik hâline gelmiş olduğunu görünce hasb-elbeşeriyye mükedder ve mahzûn oldum..."

İkinci gidişinde sokakların molozlarla dolup taştığını, tarihî mekânların oldukça kötü bir görünümde olduğunu gözlemlemiştir.

Hayrullah Efendi, Nisan 1862'de Ahmet Vefik Paşa'nın müfettiş olarak görev yaptığı Bursa'da gördüğü manzara karşısında ise şaşkınlığını gizleyemez.

"... Geçen sene kaplıcalara girmek üzre gittiğimde şehrin vasatı makamında olan meşhur Câmi-i Kebîr'in müceddeden yapılmış ve mihrâb u minberi tanzîm olunmuş, etrafında gasb ile yapılmış olan salaş gibi dükkânlar kaldırılarak güzel bir meydan açılup hey'et-i kadîmesine irca' olunmuş, oradan Sânî-i selâtîn-i Âl-i Osman (Gâzi Orhan) merhûmunun câmi-i şerifi nisfina beraber moloz ile örtülmüş ve cemaate kapuları kapanmış bir hâlde



Mary Adelaide Walker, Bursa Tarih Albümü, BBB Yayını

iken tamir ettirilmiş ve bu iki câmilerin mâbeyni eşcâr ile tezyîn kılınup pazar mahallî tahsîs olunmuş, şehrin bir ucundan diğer ucuna dek on sekiz zirâ arzında gayet muntazam iki cesîm caddeler açılup gerek Gemlik, gerek Mudanya yollarından şehre takarrüp olundukda iki tarafları kârgîr dükkânlar önlerinde siravârî ağaç dikilmiş metin şose yolları görülünce büyük bir şehre girileceği malûm olmaktadır..."

"... Bânî-i bünyân-ı devlet olan Osman Gâzi merhumun türbe-i şerifesi birçok ufak ve harâb hâneciklerin arasında kalmış olup şimdi mezkûr hâneler sâhiblerinden iştirâ olunmuş ve Osmâniyye meydanı nâmiyle bir meydan olduğundan türbe-i şerife her ne kadar meydana çıkarılmış ise de bu havâlî mahsûlü olan elvan mermerler ile yeniden inşâ ve tevsî olunacağı işidilmiştir..."

"... Ahâlî-i şehr hisârın içinde dağlarca yığılmış kalmış olan molozları kaldırup gerek bânî-i bünyân-ı devlet ve gerek sânî-i selâtîn olan Orhan Gazilerin medfûn oldukları Davullu manastırın hudâd-ı kadîme-i sahîhasi beş zirâ toprakların altından meydana çıkarılmıştır."

"... Hudâvendigâr Gazi'nin Kosova muharebesine giderken ümerasiyle vedâ eylediği Şehâdet nâm câmii-şerif minâre ve kubbesiyle münhedim olduğundan Müfettiş Efendi (Ahmet Vefik Paşa) yeniden yaptırmış."

Hayrullah Efendi'nin en çok sevindiği çalışmalardan birisi de depremden sonra üzeri beyaz badana ile sıvanan Yeşil Camii ve Türbesi'ndeki çini ve mermerlerin uygun şekilde temizlenerek özgün hâline kavuşturulmasıdır.

"Hareket-i arzda tamîr-ü islâh kabul itmez mertebede rahne ve harâblığa uğrayan Yeşil Camii ile türbe hey'et-i asliyye ve kadîmesi tağyîr edilmiyerek tecdîd olunup bir takım nâ-ehl Evkaf müdirlerinin kadir-nâşinaslıkları ile nice zamanlardan berü beyaz badanaların altında mestuz kalan müzehheb çiniler ve mülevven ve lâtif mermerler üzerine zemîn ü zaman kûfî ve sülüs nakşolunmuş yazular şimdi meydana çıkmışdır."

"Hudâvendigâr türbesiyle camii de münhedim olmuş iken, İkinci Murad' la Sultan Cem vesair şehzadelerin türbeleriyle beraber müceddeden inşa yahut yeniden tamîr ü ihyâ olunmuştur."

Bursalı Vahram Başpiskopos Manguni'nin (1846-1920) çocuk yaşlarda bizzat yaşadığı 1855 depremiyle ilgili oldukça çarpıcı ve ayrıntılı bilgileri, daha sonraki yıllarda yazmış olduğu eserinden edinmek mümkündür:

"1885 yılı Şubat ayında, günlerden beri kesif bir sis tabakası ve hafif bir yağmur Bursa'yı kaplamıştı. Mezkûr ayın 16'sında, Çarşamba günü, 'Büyük orucun' ikinci haftasında, aynı durum devam ediyordu. Ve işte öğleden sonra, erkekler ve kadınlar kendi işleri ve ihtiyaçları ile meşgul iken, saat dokuzda (Ezanî saat uygulamasında güneş batışları 12.00 olarak kabul edilmekteydi.) yer sarsıntıları başladı ve güneyden kuzeye doğru birkaç saniye sürdü. Çeyrek saat sonra, deprem korkunç bir uğultu ile, gök gürültüsü gibi aksederek, yaklaşık on saniye devam etti ve muhtelif sarsıntılarla sona erdi. Aynı saatte çok şiddetli olarak, İstanbul'da dahi hissedilmiştir. Depremin korkunç sonuçları görülmekteydi. Gürültüler, ah u figanlar ve şehirdeki halkın paniğe kapılarak kaçışmaları...

Birinci sarsıntıdan sonra evlerine, dükkânlarına ve meşguliyetlerine dönenler, tahripkâr ikinci depremin başlamasıyla korku ve dehşete kapılarak, avlulara, bahçelere ve meydanlara doğru kaçışmaya başladılar. Büyük panik geçtikten sonra, titreyen birçok kimsenin gözlerinden yaşlar akmakta, ağlayıp sızlamakta ve Allah'tan yardım dilemek-



1855 depreminde zarar gören Hisar Camii, Bursa

teydiler. Ailelerine faydalı olmak için, erkekler koşarak evlerine dönmekteydiler. Evlâdlarını bulup kurtarmak için sokağa çıkmakta veya mekteplere yönelmekteydiler.

Her bir millet ve şehirli, derin eleme ve ruhî depresyona duçar olmuştu.

Depremin gürültüsünün akisleri meyanında, dağlardan kopan kayaların uğultusu, yıkılan evlerin, muazzam ve meşhur camilerin, kârgir binaların, hamamların, hanların, depoların, duvarların, minarelerin ve sair binaların korkunç gürültüsü işitilmekte idi.

(...)

Başka yerlerde ve bilhassa Hisar'ın dibindeki Rumların Balıkpazarı denen mahallesinde dahi, epeyce cesetler bulundu.

Zira, dağlık burundan muazzam bir kaya parçası, erkek işçilerle birlikte, otuzdan fazla kadın ve kızın da çalıştığı, ipek fabrikasının üzerine yuvarlandı. Kazanın patlaması sebebiyle bina tutuşarak ve harabeler altında sağ kalanlar da yanarak, hayatlarını kaybetmelerine neden oldu. Bunların haykırmaları ve figanleri arşa kadar yükselmekte idi. Bu korkunç felâketi ve ölüleri görenler veya işitenler, hıçkırıkla ağlamakta idiler. Kurbanların yardımına yetişmeye gayret sarf ediyorlardı, fakat hiçbiri muvaffak olamıyordu. Zira, dağlık burunda daha büyük bir kaya parçası kopmuş bulunduğundan, her an aşağı düşmek tehlikesi belirmişti. Hiçbir kimse onlara yaklaşmaya cesaret edemiyordu. Nihayet ateş binayı ve kurbanlarını yuttu ve çığlıklar da sona erdi. Yangın esnasında, fabrikanın ipek tellerinin deposunun penceresinden kendisini sokağa atan bir kadın kurtuldu. Keza, diğer bir kadın da herhangi bir sebeple işe erken gelip, erken ayrılmasından dolayı hayatını hıfzetti.

Türklere ve Rumlara nispeten, Ermenilerin zayiatı daha az oldu. Birçoklarını, küçük ve köhne evlerin ve sair binaların kalıntılarının altından çıkarıp kurtardılar. İkinci sarsıntıda tamamen yıkılan ünlü müesseseler veya binalar, diğerleri meyanında şunlardır: Davullu Camii, Hisar'daki Manastır, ki bir zamanlar Rum manastırı olmuştur ve Büyük Kayağan Camii vs.

Birkaç gün sonra, halk arasında korku ve endişe henüz tamamen zail olmamasına rağmen, meskenlerine dönerek, herkes evindeki, çarşıdaki ve fabrikalardaki şahsî işleriyle uğraşmaya başladı. Ve böylece kırk gün tamamlandı.

29 Mart gecesi ise, saat birde (akşam namazından bir saat sonra), bazıları müstesna, birçok kimseler çarşıdan ve işyerlerinden dönüp, yemekten sonra evlerinde istirahat ederlerken, tekrar şehirdeki bütün halk arasında, korku ve büyük endişe hüküm sürmeye başladı. Depremin ilk darbesi hafifti, fakat, ancak bir dakika kadar geçtikten sonra, çok şiddetli olarak tekrarlandı ve on saniyeden fazla sürerek, altından uğultular ve gürültüler işitilmekte idi. Sanki yer ve gök inleyip kükremekte idi. Topların korkunç gürültülerle, toprağın altını sarstığı intibaını uyandırmakta idi. İlk sarsıntılarda fena bir koku

da her tarafa yayıldı ise de, tedricen zail oldu.

Tekrar kalpleri ezen ve üzen, elim bir manzara zuhur etti. Herkes evlerinden, hanlardan ve kapalı çarşılardan dışarı kaçışıp, meydanlara ve bilhassa bahçelere toplanmaya başladı. Bulutlardan hafif yağmur inmekte ve insan çığlıklarıyla ah u figanları göğü inletmekte idi. Erkek ve kadın ve her bir millet, Allah'a yalvararak ve izleyerek hıçkırıkla ağlamakta idi. Ya çocuklara ne diyelim? Onların hazin ah u zarları dehşetle birleşerek, Mahşer gününü andırmakta idi.

Yangın birçok kollara ayrılarak ve yer yer şiddetlenerek, ateşten sütunlar gibi göğe yükselip, Bursalıları ikinci bir ümitsizliğe sevk etmekte idi. Zira bazı taraflarda yer çatlayıp hendekler açılmıştı. Yıkıntılar sokakları doldurarak, trafiği aksatmakta idi. Setbaşı Köprüsü tamamen yıkılıp, üst kenar ve Irgandı'nın dükkânları harap olmuştu. Bu sebeple, bilhassa Ermenilerin, Gökdere›nin bir tarafından diğer tarafına geçmesi imkânsız hale gelmişti.

Büyük Çarşı yangını ise, derenin sol tarafında idi. Bir yönden sarsıntıların devam etmesi ve yeraltı uğultuları, diğer yönden halkın çığlıkları, dehşeti ve ah u figanları, yangınların ve yıkılan binaların çatırtıları, ahaliyi korku ve ümitsizlik içinde bırakmıştı. Herkes canına sığınarak, önce hiçbir kimse bulunduğu yerden uzaklaşmaya cesaret edemiyordu. Bilhassa kadınlar ve çocuklar çığlıklar atarak, erkeklerin ve sevgililerinin başka yerlere gitmelerine müsaade etmiyorlardı. Diğer taraftan, çarşı yangını, Büyük Çarşı'nın bütün dükkânları ile birlikte, tüm şehri de tehdit ediyordu. Bu felâket, zanaatkârların ve dükkâncıların son nefesini, sanki daha da tüketiyordu. Bu meyanda, yıkılan büyük Kayağan Camii'nin Batı tarafında bulunan ve o gece yanan kahvehanenin sahibi olan, pederimin son nefesini de tüketmek üzere idi.

Fakat dükkâncıların ve zanaatkârların kalbi kaynayıp yanıyordu. Bu sebeple, yarı geceden sonra, sanki akıllarını kaybederek ve sarsıntılarla yıkıntıları bilmemezlikten gelerek, birçok kimseler yangın taraflarına ve bilhassa çarşıya doğru gittiler ve canla başla ateşi söndürmeye başladılar.

Diğer taraftan, yıkıntılar altında sağ kalan şahısları da çıkarıp, kurtarmaya gayret sarf ediyorlardı. Bunlar, "Bizi yangından ve ölümden kurtarın." diye haykırıyorlardı. Bazı yerlerde, artık yanacak bir şey kalmadığı veya yüksek duvarlara, kârgir hamamlara ve yarı yıkık hanlara rastladığı için, yangın kendiliğinden sönüyordu.

Şafak söktükten ve güneş doğduktan sonra, açık gözle yolları ve her şeyi görmek mümkün olduğu zaman, herkes yangın mahalline gitti. Yardımlar çoğalıp, ümitsiz gayretler sarf ederek, on sekiz saat süren tahribattan sonra, birçok yerlere yayılan ve büyük zararlara sebebiyet veren yangını güçlükle söndürmeyi başardılar.

Canlar bitkin, güçlü ve kuvvetli kollar ise, son derece yorgun ve takatsiz hâlde idiler. Buna rağmen, kendilerini üzen ve yıpratan cefalarını hiçe sayarak, tekrar harabeleri karıştırıp, yarı canlı kimseleri ve çok defa tanınmaz hâle gelen ve ezilmiş veya yarı yanmış cesedleri, şuuru yerinde olmaları ve olmayanları meydana çıkardılar.

Keza, çadırlar kurdular veya çadır bezlerini açık meydanlarda veyahut bahçelerde gererek, onların ailelerini barındırdılar. Bazen dört, altı veya sekiz aile birden dar bir yerde, bir tek çadır altına sığınmışlardı. Mahdut miktarda bazı kimseler, evlerinde oturmak cesaretini göstermişlerdi.

Haftalarca deprem devam etti ve sevgililerini kaybedenlerin yürekleri sızlatan ah u zârı sona ermedi.

Bu defa hanlar, minarelerin üst kısımları, camiler ve birçok hamamlar, Ulu Camii denilen büyük caminin bazı kemerleri ve kubbeleri, sayısız evler ve dükkânlar, yananlar hariç, yıkılıp harap oldular.

Bazı yerlerde yeni çeşmeler peyda oldu, bazı yerlerde çeşmeler ise kurudu.

Şubat ayında vuku bulan birinci depremden sonra, kurumuş olan Kükürtlü denen kaplıcanın ve erkeklerle kadınların kullandığı iki hamamın suyu yeniden ve daha bol akmaya başladı.

Kırlarda bile, korkunç görünümlü çatlaklıklar açılmıştı. Bazı cesim ve yaşlı ağaçlar devrilmişti.

Hapistekilerden bahsetmeyelim. Şayet deprem gece vuku bulsaydı, insan zayiatı iki veya üç misli daha fazla olacaktı.

İşbu felâket haberine muttali olan yerli Hükûmet, mühim ihtiyaçları derhâl temin ettiği gibi, Merkez-i Osmanlı Hükûmeti de, halkın merhametli pederi olan, Haşmetlû Sultan Mecid'in emri üzerine, kazazedelerin yardımına yetişmeye gecikmedi. Derhâl çadırlar, para, ilâç ve sair ihtiyaç maddeleri göndererek, hiçbir ayırım veya ihmâlcilik yapmadan, bütün milletlerin muhtaç ailelerine dağıttı. Ve Bursalıları teselli etmeye gayret sarf etti. Korku içinde olanları ve göç etmek isteyenleri, ücretsiz İstanbul'a nakletmek için, iki gemi tahsis etti. Birçok kimseler de civar şehirlere, Bandırma'ya, İstanbul'a ve sair yerlere hicret ettiler.

-İşbu felâket günlerinde, Bursa'da dolaşan asılsız şayialar, halk arasında yeni endişelere ve ümitsizliğe sebebiyet vermekte idi. Güya, jeolog âlimlerin kehanetlerine göre, Bursa şehri tamamen yerle bir olacaktı. Filhakika, günün birinde, mülkî idarenin münadilerinin telkini ile birçok kimseler sabah erken meydanlara, Büyük ve Küçük Teferic'e (teferrüc, gezinti) Büyük Mezarlığa, Çamlıca'ya (Ermeni Mezarlığı) Kurdoğlu Mezarlığı'na, Işıklar'a, Bademlik'e, Atıcılar'a, Acemler'e ve sair yerlere çıktılar ve Yunus gibi şehrin harap olmasını beklediler. Fakat akşamleyin, söylentilerin mesnetsiz olduğuna kanaat getirerek, karanlık bastıktan sonra, halkın bir kısmı evlerine, birçok kimseler de çadırlara ve kulübelere döndüler."

Ahmet Cevdet Paşa'nın Tezakir'inde İstanbul ve Bursa depremleri

"Mahmud Nedim Paşa'nın, (...) Sayda valisi olduğu gün garip rastlantılardan olarak bir deprem meydana geldi. Şöyle ki o gün Hariciye Dairesi'nden çıkıp Sadrazam'ın huzuruna giderken gayet şiddetli bir deprem meydana geldi. Kâtiplerin kimi kâğıt kalem, kimi makas veya kalem ellerinde olduğu hâlde Bâbıâlî Meydanı'na çıktılar. Davud Paşa Camii›nin son cemaat yerinde iki kubbesi indi, bir hayli kârgir binalar sakatlandı ve kârgir hanların bazılarında birçok odalar yıkıldı. Kale duvarlarının bazı yerleri ayrıldı. Herkes şaşkın ve hayran kaldı. Kırk elli dakika geçince ikinci defa ve ondan 15 dakika geçtiğinde üçüncü defa birer hafifçe deprem daha oldu. O günün gecesinde de ara sıra depremler olduğu gibi ertesi Per-

şembe günü de iki defa sarsıntı meydana geldi Bunlar gerçi hep hafifçe geçtiyse de tekrarı ve devam etmesi yüzünden halk büyük korku ve dehşete kapıldı.

Meğer felaketin büyüğü Bursa'da meydana gelmiş. Buradaki hareketler oradaki şiddetli sarsıntının serpintisi imiş.

Şöyle ki, Bursa›da o Çarşamba günü saat yedi buçuk kararlarında hava gayet berrak iken birden bulutlar çıkarak gökyüzü kararıp dört taraftan rüzgârlar eserek, şimşekler çakıp yağmur yağarak benzeri görülmedik fırtınalar ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte batı tarafından bir kara bulut belirip on dakika kadar o derece karanlık olmuş ki kâtipler yazı yazamaz olmuşlar. Bu arada öyle şiddetli bir yıldırım düşmüş ki ahali memleket batıyor sanmış. On dakika sonra yani saat dokuzu çeyrek geçe deprem başlayıp otuz saniye kadar sürmüş. O hâlde ahali bulundukları yerlerden çıkıp kaçmaya çabalamış ise de yürürken yokuş yukarı çıkıyor gibi bir hâle gelerek ne yapacaklarını ve nereye gideceklerini şaşırmışlar. Sultan Osman ve Sultan Orhan türbeleri takımıyla, Sultan 1. Murad ve Yıldırım Bayezid Han Cami-i şeriflerinin minareleri, Ulu Cami'nin yedi adet kubbesiyle iki minaresi ve diğer camilerin de minareleri hep yıkılmış. Sultan 1. Murad'ın yaptırdığı Urganlı Köprüsü›nün bazı yerleri sakatlanmış ve Subaşı Köprüsü üzerinden gelip geçiş mümkün olmayacak derece yarılmış. İpek fabrikaları yıkılmış ve nice hanümanlar harap olmuş. Kale'nin bir tarafındaki duvar göçüp altındaki Yahudi hanelerini bastırmakla hayli nüfus telef olmuş ve altında kalan yıkıntılardan gece yangın çıkmış, otuz kadar hane ve bir iki dükkân yanmış. Depremin arkası kesilmeyip kaplıcalardan bazıların suları çekilmiş ve bazılarının suları çoğalmış. Ahali çadırlara bahçelerde ve kırlarda ikamete mecbur olmuş. Receb'in yirmi üçüne kadar kesintisiz ara sıra yer sarsıntısı meydana gelmiştir. Gerçi öncekiler gibi şiddetli olmadığından ahali hanelerine dönmüş ve çarşı-pazara giderek işlerine devam eder olmuş iseler de sakat ve tehlikeli hanelere girmekten çekinirler imiş.

Receb'in yirmi üçüncü gününün akşamı yani yirmi dördüncü Perşembe gecesi saat biri on dakika geçerek (Akşam namazından 1 saat sonra) bir guherçile buharı çıkıp beş dakika sürmüş. Neden hâsıl olduğu ve olacağı bilinemeyip herkes korku ve dehşet üzere iken birdenbire şiddetli bir deprem meydana gelmiş. Memleket sanki şiddetli bir fırtınada iki büyük dalga arasında kalan gemi gibi sallanır ve binalar bir iki arşın ileri ve geri gidip gelir olmuş. Bu vechile yer hareketi iki dakika kadar sürmüş. Artık herkes ne yapacağını şaşırmış. Ana evlâdını ve evlât anasını kaybedip sersem ve ümitsiz olarak sokaklara düşmüşler. Kârgir binalar harap olmuş. Çarşı denilen "Demirkapı" ise bütün bütün yıkılmış. Halkın malları ve eşyası yıkıntılar altında kalmış. Kimse malına sahip olmak üzere yanına varamaz imiş. Bu yıkıntılardan gece yangın çıkarak üç dört kol olmuş, her ne kadar birkaçına yıkıntılar engel olarak sönmüş ise de Kayağan Çarşısı'nda büyük miktarda kereste olduğundan oraya sıçrayan ateşin söndürülmesi mümkün olamayıp Tatarlar denilen mahalleye kadar yayılarak bin beş yüz kadar hane ve dükkân, pek çok mal ve eşyalarıyla birlikte yanmış. Dört yüz elli seneden beri ayakta ve sağlamlığı ile meşhur olan Subaşı (Setbaşı) ve Urganlı (Irgandı) köprüleri tamamen yıkılmış. Gökdere Suyu taşkınlık zamanında Keşiş Dağı'ndan yirmi otuz okkalık kayaları sürükleyerek getirip bu köprülere çarpar olduğu hâlde bu kadar yüz yıllardan beri bir yerleri sakatlamamış iken iki dakika içinde bu köprülerin bütün bütün yıkılıvermelerinden depremin şiddet derecesi anlaşılabilir. Bursa›da bu şiddetli depremin meydana gelmesinde İstanbul›da da pek şiddetli yer sarsıntıları oldu ve herkese korku saldı.

Bundan sonra da Bursa'da art arda hafifçe depremler olduğundan pek çok yerlerden sular çıkmakta ve ara sıra derinden sanki büyük yıkıntı gürültüleri ve sanki on beş top birden patlıyor gibi dehşetli sesler işitilmekte imiş. Bunların eserlerinden olarak Receb'in yirmi altıncı Cumartesi gecesi İstanbul'da da bir yer sarsıntısı oldu, ancak hafifçe geçti.

Elhâsıl bunca yıllardan beri imarına çalışılan güzel Bursa şehri tamamen harap olmuş ve bu depremden Mihaliç'de de büyük kayıplar meydana gelmiştir.

Devlet-i Aliyye'nin eski taht merkezi olan Bursa'nın böyle harap olması gerçekten büyük üzüntülere sebep olan maddelerdendir. Buna dair Fuad Efendi'nin bir şairane sözü vardır ki Osmanlı tarihinin dibacesi zayi oldu" diye üzülürdü.

Ancak gariptir ki dille böyle üzülüp dururken Bursa'nın durumunu incelemek için bir memur gönderilmedi. Çünkü biz Rusya Savaşı'yla ve daha doğrusu Mehmed Ali Paşa tarafından sarraf Mıgırdıç'a verilmiş olan senetlerin tatbik mührü meselesiyle meşgul idik. (Yolsuzluk iddiaları)

Yukarıda anlatıldığı üzere Bursa'da o şiddetli deprem meydana gelirken Gemlik vapuru kalkıp Dersaadet'e geldi ve açıktan Bursa üzerinde bir ateş gördüğünü haber verdi. Volkan patlamasına yorumlandı. Sonra yangın olduğu haber alındı. Yine ilgilenilmeyip oradan yazı gelmesi beklendi. Bursa'daki halk ise canları başları kaygısına düşerek vaktiyle İstanbul'a kâğıt yazamayıp dokuz gün sonra resmi yazı gelebildi. Hâlbuki İngilizler Bursa ahalisine yardım için derhâl bir gemi ekmek ile bir hayli akçe göndermiş olduklarını on gün sonra Bursa ileri gelenlerinden İstanbul'a gelen Tahir Ağa üzülerek haber verdi. Artık yabancılardan utanır olduk ve hele Receb'in ortasında Bursa'da depremden zarar görenlere yardım akçesi toplamak üzere vükela arasında bir defter açıldı.

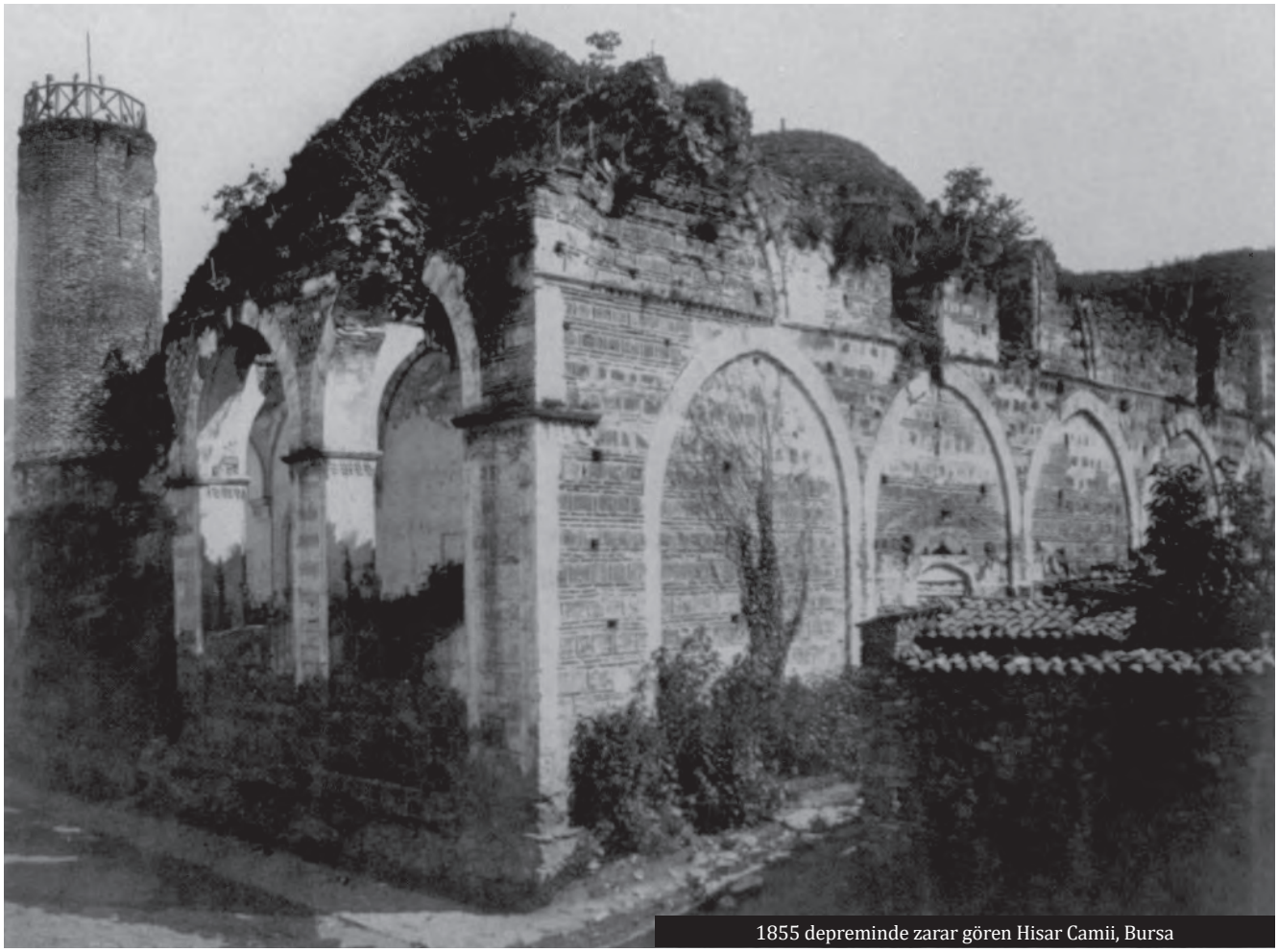
Biz ne vakit gaflet uykusundan uyanacağız? Rusya savaşlarında atılan topların sesleri bizi uyandırmadı. Acaba Bursa'nın kudret topları da uyandırmayacak mı, hayır. Hemen Cenab-ı Hak bizleri uyarıp islâh eyleye."

Bursalı Gökmenzâde Hacı Çelebi Efendi (H. 1278-M. 1862)

(Gökmenzâde Seyyid Hüseyin Rifat Efendi)

1862 yılında kalem aldığı" İşaretnuma" adlı eseriyle, "Küçük Kıyamet" olarak nitelendirilen 1855 Bursa Depremi'ni ve sonrasını; "Cenâb-ı Hak cümle ümmet-i Muhammed'i âfât-ı semâviye ve arziyesinden masûn ve mahfûz buyursun âmîn" duasıyla başlayıp, yine kendisine has üslup ile detaylı olarak anlatır:

"Deprem ilk olarak 1 Mart 1855 Çarşamba günü hissedilmiş, ardı ardına üç defa sallanmış, Değirmenlikızık köyünden Balıkesir/Susığırlık (Susurluk) hattındaki bölgeleri etkilemiştir. Bu ilk sarsıntılar Yenişehir, İnegöl, Mudanya, Gemlik ve Kütahya gibi yerlerde de hissedilmiş



1855 depreminde zarar gören Hisar Camii, Bursa

ise de fazlaca zarar vermemiştir.

Ancak Değirmenlikızık köyünden Susurluk beldesine kadar olan bölge bu kadar şanslı değildir. Bazı yerleşimler kısmen bazı yerler ise tamamen yerle yeksan olur."

İlk depremden sonra, depremden kısa kısa...

Kirmasti (M. Kemal Paşa) ve Mihallıç'ta (Karacabey) birçok yıkım ve ölümler yaşanır.

Kite (Ürünlü) 60 haneden bir samanlık ayakta kalır, hamam ve camii dâhil yıkılan kadim kaza merkezinde 47 kişi hayatını kaybeder.

Kayapa köyünde 300 haneden 10 hane ayakta kalır, kalan evlerde tamire muhtaçtır. Burada 110 kişi hayatını kaybeder.

Çalı köyünün önemli bir kısmında evler yıkılır ve 17 kişi vefat eder.

Yaylacık köyünde birçok ev harap olur ve vefat eden vatandaşlar olur.

Hasanağa köyünde 47 kişinin vefat ettiği ve birçok evin harap olduğu ifade edilir.

Fodura (Alaadinbey) köyünde 6 kişi vefat ederi birçok ev yıkılır.

Demirci Köyü, Tahtalı, Görükle, Tansere (?), Akçalar'da birçok ev yıkılır ve ölümler yaşanır.

Şehir merkezinde ise yine evlerde ve camilerde yıkımlar meydana gelir. Altı kubbeli Kayağan (Kayhan) Cami'nin tüm kârgir kubbeleri çöker.

Tuz Pazarı'nda kârgir Hayreddin Paşa Camii -minaresi hariç- yıkılır.

Kârgir Çatalfırın Şehabeddin Paşa Camii minaresiyle birlikte yıkılır.

Ahşap Karamanlı Camii / Veled-i Mizan Camii yıkılır.

Ulu Cami'nin iki kubbesi çöker, dört kubbesi ile birlikte minare şerefeleri zarar görür.

Tophanede Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin içerisinde yer aldığı Saint Elia Manastırı tamamen yıkılır.

Bazı hamam ve hanlarda ise kısmi ya da tamamen yıkımlara yol açar.

Kale duvarlarında ve burçlarında hasarlar ve yıkımlar meydana gelir.

Zindan Kapı taraflarında bir ipek ipliği fabrikası, üzerine düşen kayalardan ötürü yıkılarak yangın çıkar, çıkan yangında içeride bulunan tüm çalışanlar ölür. Yangında 20 civarında ev de alevlere teslim olur.

Çarşamba ikindiden önce başlayan sarsıntılar 5-10 dakika arayla Perşembe sabaha kadar devam eder. Daha sonra artçılar azalır ve bir süre sonra tamamen durur.

Birinci depremden tam 44 gün sonra "Küçük Kıyamet" olarak adlandırılan ikinci deprem yaşanmıştır. Gökmenzâde Hacı Çelebi'nin ifadesiyle:



1855 depreminde zarar gören Yıldırım Camii, Bursa

"... def'oldu derken kırk dört gün mürur edip, kırk beşinci gün Receb-i şerifin yirmi altısı Mart'ın otuz biri Perşembe gecesi sâ'at birde (19.00 civarında) kudret topu gibi havadan bir gürültü olup sâ'at biri on dakîka geçerek bir hareket-i arz zuhûr eyledi ki ta'rîf kabûl etmez.

İbtidâki'nin (bir öncekinin) beş katı belki on katı bir hareket-i arz oldu ki ta'rîf kabûl etmez. Hâmile hatunlar hamlini vaz' eyledi, ba'zı çocuğunu bırakıp kaçtı, haylî kimse ricâlden ve nisâdan korkup kimi fevt oldu kimi tecennün eyledi. Hareket-i arz olduğu gece sabâha kadar on dakika, bir beş dakîka bir yer hareket eyledi. Yerde olan hareket munkatı' olmayıp titredi durdu; sâ'atte beş altı kere salındı ve yukarı fırladı; lâkin ibtidâki gibi şedîd olmadı; eğer ibtidâki gibi şedîd olmuş olaydı Keşiş Dağı pârepâre olurdu, dere tepe dübedüz olurdu, cenâb-ı hazret-i Allah celleşânuhu cümle büldânı âfât-ı semâviye ve arziyesinden masûn ve mahfûz buyursun.

Hareket-i arzdan mukaddem görülüp hareket zuhûr eylerdi kimi sallardan ve kimi yukarıya silkerdi, Bursa harâb oldu, Bursa'nın işi bitti. O gece binâ altında ateş olmakla dört yerden harîk zuhûr eyledi; ikisi sirâyet etmedi. Ve birisi Kazzâzhâne boğazından kahveden zuhûr eyledi, etrâfa sirâyet etmeyip fakat üç-beş dükkân muhterık oldu ve birisi Yoğurt Hânı kapısındaki kahveden zuhûr edip etrâfına sirâyet eyledi."

31 Mart 1855 Perşembe akşamı ezanî saat 1'de (19.00) yaşanan ve "Kudret Topu Gibi" Havadan kopan bir gürültüyle gelen ikinci depremin mevsim olarak kış ayında ve gece olması tahribatı daha da arttırır. Meskenlerde sobaların yanıyor olması yıkılan evlerde yangınların çıkmasına sebep olur. Tahribat, yıkım ve can kayıpları katbekat artar. Bu olumsuzluklardan ötürü Çarşı bölgesinde yer alan Hayreddin Paşa Mahallesi başta olmak üzere bir çok mahallede önemli ölçüde tahribat ve yıkımlar yaşanır.

Yangınlar sadece evlerde değil, çarşıdaki hanlarda da çıkar, bu sebeple tahribatlar oluşur. Nalıncılar Hamamı'ndan Gökdere'ye kadar olan tüm Kayağan Çarşısı harap olur. Bunun yanında; Ağalar Çarşısı, Bezzazcılar, Odun Pazarı, Bit Pazarı, Hurdacılar, Çilingirler, Köseleciler, Demirciler, Haffaflar, Okçularbaşı, Çıkrıkçılar, Tabancacılar, Kundakçılar çarşıları zarar görür.

Aynı kaderi paylaşan; kârgir Yoğurt Hanı, ahşap Lazlar Hanı, kârgir Şimal Hanı gibi hanlar, hem depremden hem de yangından ötürü yıkımlar yaşar.

Kârgir Mudanya Hanı, Pirinç Hanı, Sırmakeş Geyve Hanı, Emir Hanı, Kapan Hanı, Tahtakale Hanı, Kuşbaz Hanı, Karacabey Hanı, Eski Yeni Hanı, Demir Hanı, Tuz Hanı, Kütahtya Hanı gibi hanlar yangın geçirmeyip önemli ölçüde tahribat yaşar. Bu teraneden en sağlam çıkan han ise Mahmud Paşa'nın Fidan Hanı'dır.

Yaşanılan deprem ve yangınlar sonucunda 1100 dükkânda önemli ölçüde tahribat yaşanmıştır.

Gökmenzâde Hacı Çelebi bir başka ayrıntıya dikkati çekerek Miskinler Deresi'nin (Cilimboz Deresi) ayırdığı Muradiye bölgesinde Ulu Camii ve civarı kadar hasar ve tahribat yaşanmadığıdır. Burada yalnızca az sayıda evde tahribat oluştuğunu, bazı hasarların tamir edilebilir düzeyde olduğunu, Muradiye Cami'nde son cemaat yerinde ve minare şerefesinde hasarlar meydana geldiğini ifade eder.

Miskinler Deresi'nin (Cilimboz Deresi) doğu kısmında yer alan hemen hemen tüm mahallelerde büyük ölçüde tahribat ve yıkımlar yaşanır. Örneğin 40 hanelik Şehabeddin Paşa Mahallesi'nde 6 hane ayakta kalır. 35 hanelik Ahmed Paşa Mahallesi'nde ise sadece bir hane ayakta kalır. Çarşıdan aşağı olan kısım ve mahalleler nereyse yok olur. Gökmenzâde bu yıkımı; "Hülâsa çarşının aşağı tarafı gâyet harâb oldu, yani duvarları külliyen münhedim olup tarla gibi oldu." diyerek özetleyiverir.

Ulu Cami'nin ilk depremde 2 kubbesi yıkılmış, 4 kubbesi hasar görmüş iken ikinci depremle birlikte 4 kubbesi daha çökmüş, diğer çok hasar gören kubbelerle birlikte yeniden yapılmak üzere yıkılmıştır. Camii içerisindeki bütün yıkıntılar, başta Bursa Valisi Namık Paşa olmak üzere tüm halkın katılımıyla birlikte küfelerle avluya çıkartılır. Ramazan teravihleri için camii yakınında Çohacı Hacı Paşa Ağa'nın arsası ayarlanır. Gökmenzâde bu çalışmayı şöyle dile getirir:

"Diğer birçok camide de durum farksızdır. İçine girile-

mez durumda olan camilerde vakit namazları avlularda ya da arsalarda kılınır. Bir sonraki yıl vakit namazları ve teravih namazları Orhan Camii ve Ulu Camii avlusunda yapılan ahşaptan bir mekânda kılınır."

İkinci büyük depremle birlikte ahşap Kiremitçi Sinân Bey Câmii, ahşap Veled Sarâyı Câmii, kârgir Hazret-i Üftâde Câmii, kârgir Selîmzâde Câmii, kârgir Abdal Mehmed Câmii gibi birçok caminin de farklı yerlerinde önemli hasarlar oluşur. Bunun yanında Ali Paşa Camii, Çakırağa Camii, Veziri Camii, Bab-ı Zemin Camii, Simkeş Camii, Zeyniye Camii, Ebu İshak Camii, Ahmet Paşa Camii, Yeni Pazar Camii gibi camiler tahribatla atlatırlar. Bu arbededen en az zararla kurtulan camiler ise; İyd-i Köhne Camii (Yiğit Köhne), Kanberler Camii, Tuz Pazarı Camii ve Kepezler Camii gibi birkaç camii ve mescittir.

Türbelerden ise; Murad Hüdavendigar Türbesi tamamen harap olurken, Çelebi Sultan Mehmed Türbesi (Yeşil Türbe) ve Muradiye'de bulunan şehzâde türbelerinde hasarlar oluşur. Emir Sultan ve Üftade Hazretleri türbeleri de de aynı kaderi paylaşır.

Medrese ve mekteplerde durum farklı değildir. Birçok medresede ciddi hasarlar oluşurken bazıları az hasarla atlatabilmiştir. Emir Sultan Medresesi çok hasarlı medreselerden birisi olarak zikredilir.

Bunun yanında; Hazret-i Emîr Mektebi, Çelebi Sultan Mektebi, Setbaşı Mektebi, Tuzpazarı Mektebi, Reyhan Paşa Mektebi, Bezirgânzâde Mektebi, Kazzâzoğlu Mektebi, Çatalfırın Mektebi, Veled Sarâyı Mektebi, Minâredibi Mektebi, Manastır Mektebi, Kızıkyolu Mektebi ve Namâzgâh Mektebi gibi birçok mektep, büyük hasarlar oluşarak harap vaziyete düşer.

Tekkelerden Kayguluzâde Tekkesi ve Karageydi Tekkesi yıkılmış, diğer birçok tekkede ise hasarlar oluşmuştur.

Köprülerden; ahşap Maksem Köprüsü, ahşap Suvacak Pınar Köprüsü, kârgir Setbaşı Köprüsü, kârgir Irgandı Köprüsü'nün kârgir kubbeleri ve odaları, kârgir Boyacıkulu Köprüsü'nün orta yeri, ahşap Meydâncı Köprüsü, kârgir Tatarlar Köprüsü, Setbaşı Köprüsü'nün doğu kısmı büyük hasar görmüş, ancak bir yıl sonra Yeşil Külliye çevresinde yaşayan halk el birliğiyle köprüyü ahşap olarak onarmıştır.

Hamamlardan ise; Emir Sultan Hamamı, Yeşil Hamamı, Bitpazarı Hamamı (Davut Paşa), Nalıncılar Hamamı, Çömlek (?) Hamamı, İbrahim Paşa Hamamı harap olurken, işler vaziyette sadece 4 hamamın kaldığı anlatılır.

Çarşılardan Demirkapı'dan Geyve Hanı kapısına kadar olan kısım harap olur.

Yaşanılan birinci depremden sonra bazı ahali dışarıda kurdukları derme çatma kulübelerde bir müddet yaşamını sürdürür. Bir kısmı ise tekrar evlerinde yaşamaya devam eder. Ancak yaşanılan ikinci depremin akabinde 3.600 civarında kişi, kimi yıkıntılardan kimi ise yangınlardan ötürü can verir. Geriye kalan halk ise açık alanlarda kurulan kulübe ve çadırlarda zor şartlarda hayatını sürdürmeye çalışır. Bu durum yaklaşık iki yıl sürer. Bu arada Cuma namazları boş arsalarda ve camii avlularında kılınır.

Hasan Çelebi yaşanılan bu durumu şöyle dile getirmektedir; "Avlusu vâsi' olanlar kendi avlularında kulubede, avlusu vâsi' olmayan gayri vâsi' mahallerde ve vîrânelerde, kulübelerde ve haymelerde sefil, sergerdân ve ğelâ dahi bir taraftan perîşân eyledi. İki seneye kadar kulübelerde iskân eder bulundu, hattâ fakîr dahi mahall-i âherde kulübede sekiz mâh sâkin olduk; sonra tevekkeltüalellâh deyip hâne-i vîrânemize geldik, duvarlarını mehmâ emken ta'mîr edip binâsına iki destek vurulup sâkin olduk. Hâlbuki, ta'mîr olmadıkça olmaz dikkat et pek güç şeydir... Cenâb-ı hazret-i Allâh celle şânuhu ve celle celâlühü bir dahi göstermesin ve 'isyânımızı 'afv buyursun."

***

"Bir ânda zelzele yıkdı harâb etdi Burusa'yı
Buna dikkat eden kimse olurlar emr-i Mevlâ'da
Teennî eylemez aslâ kader hükmünü icrâda
Bir ânda yok eden Hak'dır
Bir ânda var eden Hak'dır
Kemâl-i kudret-i Hakk'ı temâşâ eyle eşyâda
Burusa'nın bu ahvâl-i perîşânın gören hayrân
Ne mümkündür beyân etmek mufassal şir'ü inşâda
Bu bir âsâr-ı Gökmenzâde'dir hep ehl-i irfâna
Nazar kıl çeşm-i dikkatle işin ne kûy-ı sevdâda"

***

Son söz: Tüm bu anlatılanlar, yazılanlar, çizilenler şehrimizin bir deprem şehri olduğu gerçeğini bir defa daha yüzümüze çarpmaktadır. En son yaşadığımız 1999 depremi ise yaşanılan acılarla bu gerçeği yeniden hatırlamamıza sebebiyet vermiş idi. Yukarıda söz ettiğimiz üzere İbni Haldun "Coğrafya kaderdir." der. Bu coğrafyada yaşamanın da elbette nimetleri kadar külfetleri de olacaktır. Bizlerin deprem gerçeğiyle yaşamayı öğrenmekten başka çıkar yolu yoktur. Bu da alınacak doğru tedbir ve eğitimlerden geçmektedir.

Kaynaklar

Günaydın N. - Kaplanoğlu R. (2000). Seyahatnamelerde Bursa.

Eyice, S. (1993). "Bir İstanbul Tarihçisi: İhtifalci Mehmed Ziya", İstanbul, sayı: 6.

Heath W. Lowry. Seyyahların Gözüyle Bursa (1326-1923), 2004.

Hasan Hayrullah Efendi (hazırlayan: *İsmail Hami* Danişmend). "Avrupa Seyahatnamesi veya Yolculuk Kitabı, Bursa Seyahatnamesi" (Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesi açılış hatırası. Doğan Kardeş Yayınları, Haziran 1948).

Ahmet Cevdet Paşa (hazırlayan: S. A. Kahraman). Tezâkir -19. *Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi-,* Yeditepe Yayınevi, c. 1, 2019.

Kevork Pamukciyan. Ermenice Yazma bir Kaynağa Göre Bursa'nın 1855 Büyük Depremi, Vahram Başpiskopos Manguni (1846-1920).

Tarih ve Toplum Dergisi, 1986, sayı: 31-36.

Orhan Bilgin. "Gökmenzâde'nin İşâret-nümâ Adlı Deprem Risalesi", Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, c. 1., s. 2, Yaz 2010.

Lemi Akın. Risâle-i Zelzele, Ahmed b. Receb el-Kostantinî, 1720.

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, yıl: 2011, cilt: 44, sayı: 44.

Cihan Taşan

Cem Sultan

Muradiye'nin görkemli kaybedeni



Sultan Cem, sadece yaşarken değil, vefatından sonra ve onu takip eden asırlar içinde de merak edilen bir şahsiyet olur.

Muradiye demek İmparatorluğun gayriresmî tarihi demek." Bu sessiz eve ne zaman adım atsam yazının girişindeki cümle sarıyor etrafımı. Çünkü Kanunî Sultan Süleyman'ın Mahidevran'dan olma oğlu Şehzade Mustafa, Şehzade Selim'in Yavuz olurken; saf dışı bıraktığı Şehzade Ahmed, Fatih Sultan Mehmed'in talihsiz oğlu Cem ve daha birçok *görkemli kaybeden* burada yatıyor. Şimdi Evliyâ Çelebi'nin 'göklere baş uzatan' diye tarif ettiği büyük ve uzun çınarların altında geçmişe bakıyor ve Cem'in hayatını okuyorum.

İmparatorluğun üçüncü ve son başkentinin alınışından altı sene sonra, yani 1459'da Edirne'de dünyaya geldiğini yazıyor kronikler. Takriben on yaşında Kastamonu Sancak Beyliği'ne yollanmış, ağabeyi Şehzade Mustafa'nın vefatı sonrası[1] ise babası tarafından Konya'ya atanmış.

1 "Bu anlatıda Mustafa niye yok?" diye soranlara kısa bir cevap verelim: Mustafa, 1450'de dünyaya gelir. Annesi, kendisinin de son evi olan Muradiye'de yatan Gülşah Hatun'dur. Karaman Valisi'yken, 1474'te hiç beklenmedik bir anda vefat eder. Şehzade, bugün İstanbul'un en meşhur yerlerinden birine adını veren Mahmud Paşa'nın (Bursa'da da Fidan Han'ın ilk ismi Mahmutpaşa Hanı'dır ki burası şehrin idam mahallidir. Paşa'nın kendi sonu, eserinin önüne de bulaşmış galiba. Hanın mescidinde imamlık yapan, öğle ve ikindi namazlarını kılmak için her gün muayyen zamanda Ulu Cami'ye geldiğinden ötürü 'ayaklı saat' diye şöhret bulmuş, 1641'de son seyahatine çıkmış Ali Efendi'ye bin selam edelim!) nikahlı hanımıyla birlikte olur. Zampara oğul Mustafa, Mahmud Paşa tarafından zehirletilir. Devletlüler, Fatih'e taziyede bulunurken; bir rivayete göre Mahmud Paşa satranç oynuyordur. Bu tavra çok

Konya'da Mevlânâ Türabî ile Sehâyî, La'li, Haydar, Kandi Sirozî ve Şahidî gibi şairler her zaman yanında olmuş ve bu gruba 'Cem Şairleri' denmiş. Hayat hikâyesi aktıkça Cem'in neden kaybettiğini anlıyorum aslında. Şehzade'nin kaybediş öyküsünün önemli bir veçhesi de şair olması gibi gelir bana. Çünkü Cem, hakikatle imgeyi karıştırmış bir adam... Şehzade'nin şiirlerinde öykündüğü isimlerin başında Fatih devri bürokratlarından 'şairlerin sultanı' Bursalı Ahmed Paşa gelir. Bugün ikisi de Muradiye'de eski şiirin rüzgârı altında uyuyorlar. Şimdi bir sağa sola bakıyorum ve masama sadece yapraklar değil, ağıtlar da düşüyor.

1480 yılında biricik Oğuz dünyaya gelir. Eski Türklerin dinmeyen, geçmeyen ismini oğluna koyması tesadüf değildir. Öyle ki babasının vefat ettiği sene, yani 1481'de Kutsal Topraklar'a gidecek olan Cem, burada karşılaştığı Ömer Ruşenî'nin halifelerinden Hasan Bayatî'ye *Oğuznâme*'den faydalanarak; Osmanoğulları'nın şeceresini kaleme almasını rica edecek, Bayatî de söz konusu eseri bir hafta içinde tamam edip; adını *Câm-ı Cem Âyîn*'i koyacaktır. Bu arada Oğuz, İstanbul'da amcası Bayezid tarafından öldürülecektir. Nedense aklıma Münir Hayri Egeli'nin yönettiği 1951 tarihli *Cem Sultan* filminde de seslendirilen, güftesi meçhul, bestesi Sadettin Kaynak'a ait olan şu ninni düşüyor: "Uyu güzel Oğuz'um / Uyusun benim kuzum / Dedesinin yerine / Geçecek iki gözüm / Ninni ninni e yavrum ninni…"

Şehzade, Ebu'l Hayr-ı Rumî'yle birlikte Konya'ya gitmezden evvel Edirne'ye, oradan da Babadağı'na giderek Sarı Saltuk'un kabrini ziyaret eder ve birçok menkıbesini dinlermiş. Ebu'l Hayr-ı Rumî'ye yarı efsane, yarı gerçek bu kahramanın maceralarını derleme görevini veren Cem'den başkası değildir. Rumî, yedi yıl boyunca Anadolu, bilhassa Rumeli'yi dolaşarak menkıbeleri derler ve

kızan Sultan Mehmed, Paşa'yı Yedikule Zindanları'nda 50 gün kadar hapis, sonrasındaysa idam ettirir. (Mahmud Paşa, Eşrefoğlu Rumî'nin mürididir ve hayatı etrafında teşekkül eden efsaneler, *Menakıb-ı Mahmud Paşa-yı Veli*'de derlenmiştir.) Daha ayrıntılı bilgi için Şehabeddin Tekindağ'ın *Mahmud Paşa* makalesine, Erhan Afyoncu'nun *Truva'nın İntikamı* adlı çalışmasına bakınız.



Cem Sultan'la Sen Jan Şövalyelerinin Lideri Pierre d'Aubusson'u Bourganeuf Şatosu'nda yemek yerken tasvir eden gravür

Saltukname vücuda gelir.

Zaman; doğrusal mıdır, döngüsel midir bilinmez; ama Sarı Saltuk karakteri, bir oluşun içinde geçen uzun anların seslerinde kendini gösterir. İşte bu demlerin birinde Sarı Saltuk, İstanbul'un zaptı esnasında genç padişahın rüyasına girer ve şehrin anahtarlarını 2. Mehmed'e takdim eder. Fatih olacak Sultan'a "Ancak bu anahtarları Edirne'de muhafaza edeceksin." diye fısıldar. Kaderin sessiz düğümleri hayatın hangi müstereddit lahzasında atılmıştır, pek kestiremiyorum. Bu düşün güdüsü olsa gerek Şehzade, her daim Sarı Saltuk'un işaretlerini arar. Türbesinde onunla hâlleşir ve menkıbelerini kâğıtlara kaydettirir. O hâlde şu sualleri tevcih edelim: Fatih, bilinçaltının gölgesinde şekillenen şekillere itibar etmiş midir, Cem'in yüzündeki 'gizli özne' açığa çıkmış mıdır?

Süleymanî mülkün varisi

Taht mücadelesini kaybettiğinden ötürü, "Zaten mücadelede hakkı yoktur." diyenler çıkmıştır dün de bugün de. Hâlbuki Cem, dünyaya geldiğinde 2. Mehmed, Fatih Sultan Mehmed olalı altı sene olmuştur, sekiz senedir de Osmanlı mülkünün malikidir. İsmail Hakkı Ertaylan, padişahın taç ve taht varisinin sadece Sultan'ın saltanat sahibiyken doğmuş çocuğunun olabildiğine dikkat çeker. Ben şimdi Muradiye'de oturduğum masadan maziyle hâlleşmeye devam ediyorum. Çünkü Cem, *Atam Dedem Kanunu'nda şöyle zikrediliyor:* "Ve oğlum şehzadeye -Allah ömrünü devamlı kılsın- hüküm yazılmak lazım gelse böyle yazıla: Seçkin oğul, saadetli, şerefli, Süleymanî mülkün varisi, sultanî gözbebeğinin nuru, sultanların baş tacı, izzet ve temkin sahibi, keremli Allah'ın lütfu oğlum Sultan Cem -Allah bekasını daim kılsın- yazıla."

Kaldı ki Fatih, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la 1473 Otlukbeli Savaşı'na giderken; Karaman Valisi Şehzade Mustafa'yla Manisa Valisi Şehzade Bayezid'i yanına alırken; Cem'e yapılacak önemli bir iş havale eder: hükümet vekilliği! Şehzade Cem'i de yanına ehliyetli vezirler, danışmanlar vererek sarayda bırakır ve Şehzade Cem, savaşta bulunduğu müddetçe 'hükümet vekilliği'ne memur edilir. Yine Sultan Mehmed, 1478'de Cem'i İstanbul'a çağırarak; yeğeni Çelebi Sultan'la beraber Rodos Şövalyeleri'yle barış müzakerelerine yollayacaktır.



Cem Sultan'ı tasvir eden çizim

Padişahlık provası yapan Şehzade

Hayat gibi tarih de çoğu zaman tesadüftür aslında. Baksanıza Fatih, Otlukbeli'ye gittikten sonra İstanbul, kırk gün kadar kendisinden habersiz kalır. Konstantiniyye'de 'padişah vekili' olarak bulunan Cem, ordunun bozulmuş, babasının ve iki kardeşinin de ölmüş olduklarını haber alır. Üstelik Rumeli'nde de kargaşa çıkar. Danışmanları; Karıştıran Süleyman[2] ve Nasuh Bey'ler Cem'e hükümdarlık yetkilerini almasını önerirler. Şehzade de denileni aynen yapar, maiyetindekileri kendisine biat ettirir. Bu, onun ilk bağımsızlık girişimi, İmparatorluk adına da bir devrim hareketidir kuşkusuz. Sefer tamamen bittiğinde Fatih İstanbul'a, Şehzade Bayezid Amasya'ya, Şehzade Mustafa da Karaman'a avdet eder. Mehmed Han, cenk meydanında, başkentte vuku bulan macerayı haber alır. Hadisenin teşvikçileri Süleyman ve Nasuh Bey'leri idam ettirir; ancak oğlu Cem'e kıyamaz.

Evet, Fatih 'bu küçük oğlunun ihtirasını canlı olarak görüyor, belki de o ihtirası içinden takdir ediyordur.' Öyle ki Cem için; kişiyi hastalıklara, türlü kötülüklere karşı koruduğuna, hastalara şifa verdiğine, giyeni savaşta muzaffer kıldığına inanılan bir 'tılsımlı gömlek' bile hazırlanır. Yapımına 1477'de başlanılan bu yakalı kıyafet, 1480'de tamam edilir. Sol kolunda İhlas, Nas, Felak sureleri, yine aynı kolun kenarında büyük yaldızlı kare içinde 'Sultan Cem hallede Allahu devletehu ve ebede memleketehu', sol göğüs üzerinde, yuvarlak yaldızlı dairede dıştan içe doğru Nisa, ha, mim, ayn, sin, kaf, İbrahim suresi ile tam ortasında mühr-ü Süleyman içinde 'Sultan Cem damet devletehu' yazılıdır. Gömleğin sağ kolu üzerindeki birinci kare içinde ise İmran, Maide, A'raf, Tevbe sureleri vardır. Gömleğin ortasındaki büyük kare içinde aynı ayetler tekrar eder. Bu kadar özen ve büyük umutlarla üç yılda hazırlanmış olan gömleğin yakası bile açılmaz.

Cem, babası 1481'de Gebze'de vefat ettiğinde hakkı olan tahtı almak için İstanbul'a yürür; ama geç kalmıştır: Çünkü ağabeyi Bayezid, sekizinci Osmanlı padişahı olarak ilan ve kendisine biat edilmiştir. Nedendir bilinmez; Cem'e giden ulakların hep önü kesilmiş, hâliyle ölüm haberini geç almış, geç yola çıkmıştır. Zaten sonraki politik hamleleri hep bu geç kalmışlığın telaşesinde gerçekleşecektir. Şehzade, bir 'parti'nin başı değil, değişik 'parti'lerin esiri olur. Zaten bu ve benzer nedenle de 'ordu'su çabuk dağılacak, İstanbul'u devremeyecektir.

Sonuçta, Şehzade'nin çevresine topladığı bu insan kalabalığı, düzenli ve deneyimli orduya karşı koyabilecek bir güce ve disipline sahip değildir. Fakat Cem, hakkı olan tahttan kolay kolay vazgeçmeyeceğini sahaya inerek gösterir. Şehzade'nin Konya'dan kalkıp; Bursa'yı zapt etmesi İstanbul'daki kardeşiyle 'devşirmeler partisi'ni telaşa düşürür. Öyle ki Bursa'nın savunması için Mudanya üzerinden Ayas Paşa kumandasında iki bin kişilik bir Yeniçeri kuvveti gönderilir. Cem de İnegöl üzerinden Bursa'ya doğru yürür. Acaba Yıldırım Külliyesi karşısındaki Atıcılar mevkiine ordugâhını kurduğunda Uludağ'a bakıp "Bursa! Bursa!" demiş; bu sözü, hafif sesle kendi kendine esrarlı bir hastalığın adı, söylemesi güç, unutulması kolay bir büyülü formül gibi tekrar etmiş midir?

2 Karıştıran mı yoksa Karşıduran mı olduğu belirsiz Süleyman Bey, fetih sonrası İstanbul'un ilk valisidir. Bihişti Ahmet Sinan Çelebi, *Tarih-i Bihişti*'de surlara bayrağı diken ilk kişinin babası Süleyman Bey olduğunu söyler. Vaka doğru mudur bilinmez; lakin Karıştıran Süleyman Bey ile Cem, Muradiye'de karşı karşıya yatıyorlar. Şehrin ilk dönem valilerinden Çakır Ağa'yı da hatırlayalım: Fatih devrinde Bursa ve çevresinde toplanan vergiler, Çakır Ağa'nın hazırladığı deftere göre tahsis edilmiş; bu usul, 2. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman saltanatlarında da devam etmiştir.

Bursa, bizim birinci payitahtımızdır

Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Cem Sultan*'ını okuduğumda kurgudaki gerçeğe değiyor zihnim. Bursa, yeniçerilerin mağlubiyetinden ve Ayas Paşa'nın esaretinden sonra mukavemetin imkânsızlığını görür, anlar. Halk, esasen Sultan Cem'e taraftardır. Şehrin kapıları açılır, muzaffer Şehzade asıl memleketine buyur edilir. İlim ve din adamlarından müteşekkil bir heyet, Yıldırım Bayezid Camii civarındaki ordugâha gelerek huzura çıkar. "Halk teşrifinize muntazırdır." diyerek Şehzade'yi resmen davet ederler. İçlerinden aksakallı bir hoca efendi de Bursalıların hissiyatına şu cümlelerle tercüman olur: "Varis-i saltanat sizindir. Ecdadınızın yattığı tarihî beldemizde cülûsunuz, istikbaliniz için de hayırlı ve uğurlu olacaktır. Cem, teşekkür edip, heyet âzâlarına iltifatta bulunur ve "Bursa, bizim birinci payitahtımızdır. Burada iclâsımız, cennetmekân pederimizin ruhunu şâd edecektir." cevabını verir. "Keşke" diyorum bu an, donup kalsa ve şehrin gerdanına bir çiçek olarak asılsaydı...

Bu zaferden üç gün sonra Şehzade, Bursa'ya girip; atalarının yurdunu yeniden başkent, kendisini de 'Sultan' ilan eder. Bugün Tophane semtinde bulunan Orduevi'nin altındaki Bey Saray'ında saltanatı Mayıs'ın yirmi beşine kadar, yani hepi topu on sekiz gün sürer. Bu keyfiyet, adına hutbe okutup; para bastıran Cem'in son mutluluk günleridir. Çünkü İstanbul mülkünde oturan Bayezid'in Bizans entrikaları devreye girecek ve *her türlü Bizans entrikasına rağmen İstanbul hegemonyasına* son verilemeyecektir.

Cem'in lalası Aştinoğlu Yakup Bey'le eskiden beri dostluğu, tanışıklığı olanlar, ona gizli mektuplar gönderir. Prens'i Karaman'a kaçırdığı ve Yenişehir Ovası'na Bayezid ordusuna karşı getirdiği takdirde Padişah'ın kendisine Anadolu Beylerbeyliği ile yüz bin akçe gelirli köyler vereceğini inandırıcı bir şekilde anlatırlar. Bayezid yandaşları, kaleyi içten fetih için sinsi ve planlı girişimlerde bulunurlar. Cem'in lalasını para, makam ve devletle avlamaya çalışırlar, nitekim avlarlar da...

Cem, saltanat hakkını savunmak ve korumak amacıyla mümkün olduğunca hazırlık yapar. Annesi Çiçek Hatun'un savaşa devam etmesini telkin eden mektupları; hatta Molla Güranî'nin[3] de kendisini desteklediği söylenmesine rağmen ağabeyinin yollayacağı kuvvetlere karşı koyamayacağını kestiriyordur. Meseleyi diplomasiyle çözmek adına bütün hareketleriyle kendisine taraftarlığını ispat etmiş olan Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Sultan'ı devreye sokar. Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesi, yeğeninin ricasını can-ı gönülden kabul eder. Zamanın ilim adamlarını yanına alıp; İstanbul'a Bayezid'in huzuruna çıkar. Büyük hala, diğer yeğenine "Savaş çıkarmaktansa Rumeli ile yetininiz." deyince Padişah da Arapçada meşhur olan şu atasözünü söyler: "Sultanlar arasında akrabalık yoktur!"



Siena Katedrali'nin Piccolomini Kütüphanesi'nin duvarında yer alan, Papa 2. Pius ile Cem Sultan'ı tasvir eden fresk (İtalyan ressam Pinturicchio, 16. yüzyıl)

3 1453 Fethi'nin manevî otoritelerinden Molla Güranî'nin kabri ile ilgili *Bursa Kütüğü*'nde bir detay mevcut: Kepecioğlu, Güranî'nin Pınarbaşı İzzeddin Bey Cami'nin karşısında yüksek duvarla çevrilmiş yerde yatma ihtimaline işaret ediyor: "Taşlar tetkik edilirse tarihçiler arasındaki ihtilaf kökünden halledilir."

Tarihten kaçmak...

İki ordu, 20 Haziran 1481 Çarşamba günü Yenişehir Nehri kenarında karşı karşıya gelir. Şehzade, sayıca üstün olan ağabeyini bu kez yenemez. Cem'in kaçışı da savaşı kadar acıklı ve felaketli olur. İznik havalisinden firar ederken aklına saltanat mücadelesine girişmezden evvel kendisine umut verici olaylar ve muştularda bulunanlar gelmiş midir acaba? Kutbun sırrına o an itibar etmiş midir mesela? Söylencenin söylediği İznik'te bütün evliyanın ruhlarıyla büyük şeyhlere uyan salihler toplanır. İsmi mahfuz olan hazret, Cem'i elinden tutmuş olarak denizin içinden çıkarır ve "Ey Allah dostları, Cem Çelebi'yi sizin eteğinize bıraktım." der. Şimdi yolda trajik bir biçimde hırpalanan Cem, keşf ü kerametin sesini arıyor mudur ağaçların arasından geçerken?

Cem, bundan sonraki stratejisini yardım alacağı eski düşman/yeni dostlar üzerine bina eder. İlk hedef, Mısır'da saltanat süren Memluklerdir. Ama önce Adana hâkimi Ramazanoğulları tarafından ağırlanır, bir müddet burada dinlenir. Ardından Antakya'ya, oradan da Halep'e geçer. 21 Ağustos 1481'de Şam'a varmış olur. Mısır Sultanı Kayıtbay tarafından Cem'e eşlik eden üç yüz süvari ve ailesine Ablak Sarayı tahsis edilir. Cem, Şam'da yaklaşık bir buçuk ay kalır. Bu güzel şehirde ikamet ederken, Emeviye Cami'ni, Hud ve Hızır peygamberlerin kabirlerini ziyaret eder. Şehzade, Mekke'ye yolculuk yapan bütün hacılar gibi, Peygamber'in ashabının ve hanımlarının kabirlerine ve özellikle de cesaretini bu ulu hatıralarla canlandırmak ve yeni bir enerji elde etmek için İslâm mücahitlerinin ve hükümdarlarının kabirlerine gider.

Sultan Cem, 30 Eylül 1481'de Kahire'ye varır, Mısır'da büyük bir ihtiramla karşılanır. Mısır'a gelişini izleyen Ramazan süresince, iftar yemeklerini daima sarayda yer. Gündüzleri de ya şehri gezmek ya çevrede dolaşmak ya bazı eğlencelere katılmak ya da kendi şerefine düzenlenen toplantılarda bulunmak üzere Sultan Kayıtbay'ın yanında bulunur. Dört aydan beri Mısır'da saygı içinde yaşamakta olan Cem, artık bu tembelleştirici, bu sonuçsuz ve amaçsız hayattan usanır, Kayıtbay'ı da istediği yola getiremiyordur. Hiç olmazsa Mekke'ye bir yolculuk etmeyi, kutsal makamları ziyaret etmeyi düşünür. Sultan'ın da iznini alarak 20 Aralık 1481'de tüccar ve hacılardan oluşan bir kafileyle Kâbe'ye hareket eder. Cem'in gündüz ve geceleri gizlice kalkıp tavafla meşgul olduğu söylenir. Yenik Sultan, bütün halkın ve çevreden gelen hacıların sevgisini kazanmış bir şekilde, 81 günün ardından 11 Mart 1482'de yeniden Kahire'ye döner. Bu arada Osmanlı hanedanı içinde Hacc'a giden ilk kişi Cem'dir. Bu durum da hayatının diğer sinematografik tarafları gibi kayıt altındadır ve Bayezid'e raporlanır. 'Hacı', Cem'in Osmanlı istihbaratındaki *takma ad*'ı olacaktır.

'Senin eşiğinden başka yerim yok, sana sadakatten başka düşüncem yok!'

Kayıtbay, Cem, Kutsal Topraklar'dayken; uzlaşma amacıyla Bayezid'le yazışır. Fakat bu iletişimden Şehzade'nin yararına hiçbir sonuç çıkmaz. Prens, söz konusu muhavereden haberdar olur ve epey üzülür. Bunun üzerine kendisi ağabeyine bir mektup yazar ki kalemi eline aldığı o an, aslında ilk karşılaşmada kılıçla mağlup ettiği Bayezid'e kalemle ebediyen yenilmiş olduğu andır. Övgü sözcükleriyle süslediği mektubunu ağabeyinden af dileyerek bitirir: "... Ne sen kalacaksın ne ben ne de bir kimse. Özrümü hemen affetmen yaraşır, zira bu saltanatın şanındandır. Allah'ın emriyle benim bu sararmış yüzümü sürdüğüm Kâbe'nin hakkı için, senin eşiğinden başka yerim yok, sana sadakatten başka düşüncem yok."

Yineleyelim: Cem şair olduğundan gerçek ile imgeyi birbirine karıştırmış, bulanık rüyaları hakikat zannetmiş biridir. O, unutulmuş kumaşların, kokuların, alışkanlıkların tekrar etmesini isteyen, kırılgan bir iç dökümüdür şimdi. Yoksa böylesi bir mektubu kaleme almasının başkaca bir izahı var mıdır? Onun Kâbe'den yazdığı mektuba, ağabeyi Bayezid şöyle cevap verir: "... Nasılsın? Sen bizim en yakın akrabamızsın. Böyleyken başka kapılara muhtaç edip başkalarından yardım istemek zorunda bırakmak padişahlığa yakışmaz. İmdi, eğer söylediğimiz üzere sultanlık davasından vazgeçerek, bir yere çekilirsen sana nakit olarak yıllık bir milyon akçe tayin ettim. Emekliye ayrılmış gibi oturur, bu parayı harcar, sana bağışlanan nimet, sağlık ve huzura karşılık şükredersin. Eğer bu teklife razı olursan bir adamını bana gönder."

Hâliyle Cem, söz konusu teklife razı olmaz. 'Tazarruname'sine rağmen,

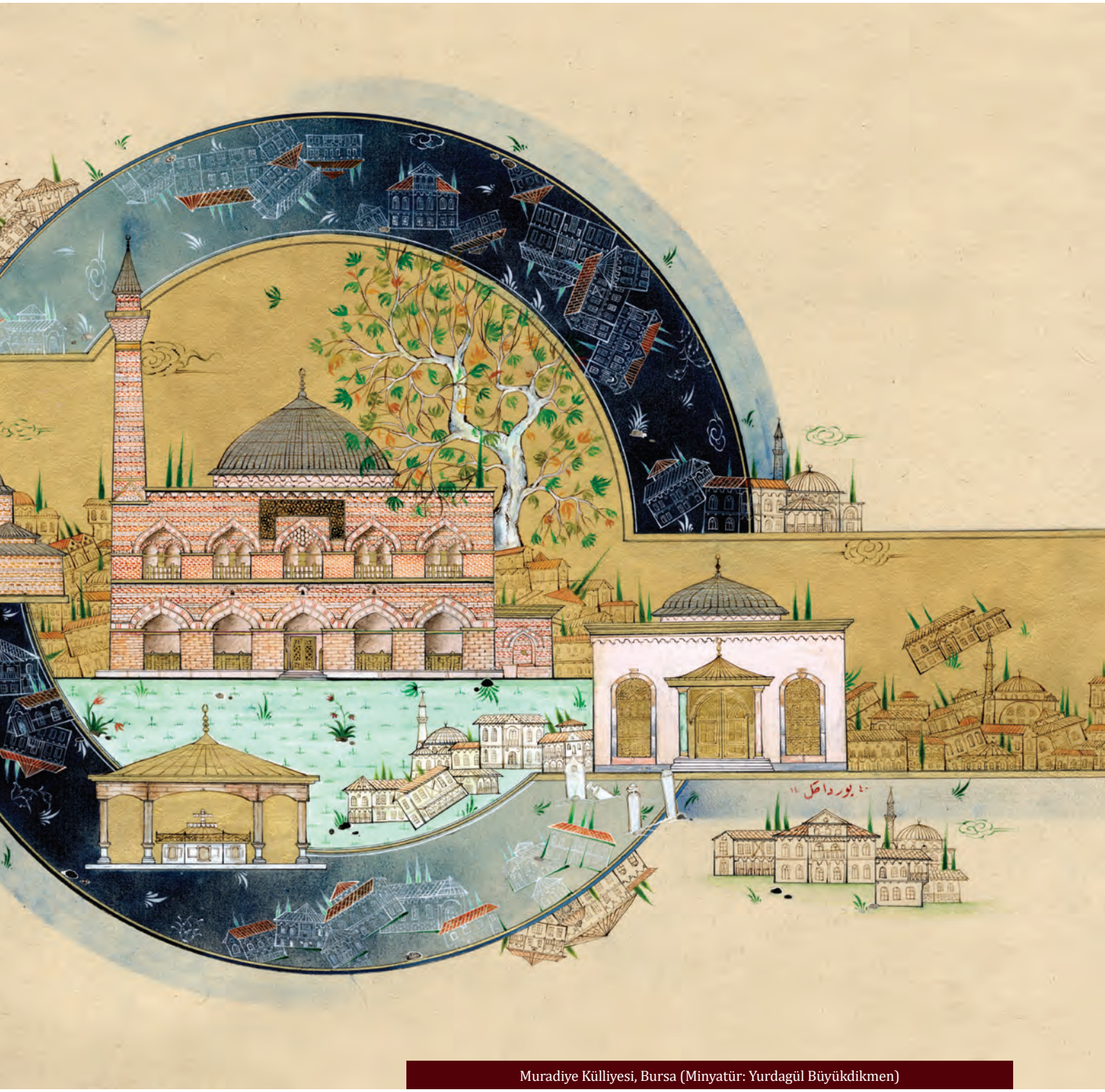


Karamanoğlu Kasım Bey ve ikili oynayan Gedik Ahmed Paşa'yla kışlamakta olan bazı valilerden davet mektupları alır, mücadelesini sürdürür. İki kardeş her ne kadar birbirlerine çocukluk günlerinden kalma bir ruhla satırlar yazsalar da aralarındaki 'savaş' şiddetlenerek devam edecektir.

Anadolu'ya son bakış...

Şehzade, kesin kararının ardından adamlarından birini Rodos Şövalyeleri tarikatı d'Aubusson'a göndererek, yardımlarını talep eder. Ancak ulak, yolda Bayezid'in adamları tarafından yakalanıp, öldürülür.

Bunun üzerine yine bir Cem takibi başlar. Şehzade, maiyetinde bulunan 37 kişiyle Rodos teknesine biner ve Anadolu'ya veda eder. 26 Temmuz 1482 tarihindeki bu görüntü, onun ata topraklarına dünya gözüyle son kez baktığı sahnedir aynı zamanda. Cem, Rodos Şövalyeleri'ne sığınma-



Muradiye Külliyesi, Bursa (Minyatür: Yurdagül Büyükdikmen)



Cem Sultan Türbesi, Muradiye Külliyesi, Bursa

mış, Rumeli'ne geçmek için onların güzergâhını kullanmak istemiştir sadece. Kendisini müdafaa edemeyecek Cem için bazı hakikatleri dillendirmeyelim mi?

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu artık Rodos'tadır. Kudüslü St. John'un emrindeki Rodos Şövalyeleri'nin lideri Üstat d'Aubusson, Sultan'ın gemiden atla çıkabilmesi için ahşap iskele hazırlatır; üzerini sırma işlemeli örtüler, değerli halılarla döşer ve geçeceği bütün yollar çiçeklerle örtülür. Bütün binaların balkonları, pencereleri altın sırmalar, ipeklerle işlenir. Rengârenk giyinmiş kadınlar, çocuklar, yerli kıyafetleriyle süslenmiş muazzam bir kalabalık onu görmeye can atıyordur. Cem, köprüye ayağını basar basmaz kale ve kulelerden toplar atılmaya ve bando çalmaya başlar.

'Devlet ve kader ondan yüz çevirmiştir!'

Kardeşinin durumundan haberdar olan Bayezid, Venedikli yetkililere mektup gönderir. Cem'i Osmanlı ülkesinin kabul etmediğini belirtir: "Devlet ve kader ondan yüz çevirmiştir!" der ve Şehzade'nin kendilerine teslim edilmesini diplomatik bir üslupla ifade eder. Ancak talihsiz Prens, onlar için ele geçirilmez bir piyangodur. Kral'ından Papa'sına değin hemen hepsinin hayal ve düşüncesi Cem sayesinde emellerine ulaşmaktır. Çünkü daha otuz sene önce Tanrı'nın kırbacı olarak sırtlarında şakıyan Fatih'in oğlu karşılarındadır, hem de kendi ayaklarıyla gelmiş bir 'esir' olarak...

Ortadaki yalın gerçek ise şudur: Cem, müzayedeye çıkarılan bir 'mezat' gibidir! Üstat d'Aubusson, 23 yaşındaki genç Prens'ten taahhütnameler alır. Buna göre Cem, tahta geçerse, Rodos halkına dokunmayacağını, üstelik ceddinin aldığı bütün adaları, toprakları ve kaleleri geri vereceğine yemin eder. Bu sözleri veren Şehzade, Rodos'tan ağabeyi Bayezid'e bir mektup daha yazar: "Suçluların affı için merhamet kapısını açan kerem sahibinin makamına hürmetten sonra, bu suçlu kulun yüce sultandan dileği şudur; o lütuf yeri olan kerem denizinden bir damla da nisan yağmuru gibi bu zavallı günahkârın yüzünün karalığını gidermek için merhamet bulutundan bu utanç toprağı olan vücuduma indirsin."

Yanardağlar, lavlar ve mısralar...

1 Eylül 1482 tarihinde Rodos'tan hileyle uzaklaştırtılan Prens, Fransa'ya yollanır. Tarikata ait *Tresor* gemisi onun 'seyyar zindanı' olacaktır. Yolculuk esnasında harekete geçmiş bulunan meşhur Etna Yanardağı'nın ürkütücü manzarasına şahitlik eder. Lavlar, onun şair dünyasında karşılığı olan görüntülerdir. Gemi, başta Venedikliler olmak üzere düşmanların baskınına uğrar. Öyle ki bazı kaynaklarda, Cem'in gösterdiği kahramanlıklardan ve aldığı yaralardan bile söz edilir. Tam buraya Mümtaz Turhan Tan'ın Şehzade'yi anlattığı romanında geçen şu ilgili cümleyi monte edeyim: "Biz ümitlerin, emellerin, hayatların battığını görmeye alıştık."

Yaklaşık 45 günlük çileli bir yoldan sonra Şehzade ve adamları Fransa'nın Nice'ına ayak basarlar. Şehrin oldukça renkli hayatı, Cem'i de bir nebze kendine getirir. Defterine şu beyti not alır: "Acayib şehr imiş bu şehr-i Nitse / Ki kalur yanına her kim ne itse." Romantik Şehzade, bu mısraları kaydederken; kendi soyundan gelecek olanların ağıdını

da sürmüş müdür yüzüne? Çünkü son Halife Abdülmecid Efendi, 3 Mart 1924 tarihinde halifeliğin ilgası sonucunda memalik-i Osmaniye'yi terk etmek zorunda kalır ve Nice şehrine gelir. (Son padişah Vahdettin'in sürgün yeri San Remo da Nice'a trenle yaklaşık iki saat uzaklıkta.) Cem'in gurbeti, son Âli Osman'ın son melcesi olur.

Bu faslın anmasını yakamıza taktığımız bir İlhan Berk şiiriyle son'landıralım en iyisi. Şair, sürgün şehzadelerin ağzıyla konuşsun iyisi mi... "Yavaş yavaş geçtim kalabaların arasından / bir deniz çarpması gibi çoğalta çoğalta geçen geçtiği yeri / yavaş yavaş çıktım içimden / dokundum / yavaş yavaş acıya, kuvarsa, şiire / yavaş yavaş tarttım suyu / anladım nedir ağırlık / kokular / coğrafya. / Eğildim sonra gövdeyi tanıdım / ve düzenini gördüm sessizliğin / dümdüzlüğünü gördüm / yinelemedi gördüğüm hiçbir şey / böyle yavaş yavaş geçtim insandan insana / insansızlaştırdım yavaş yavaş dışımı / böyle karıştım kalabalıklara / kalabalıklaştım böylece."

'İnsana kendi dininden başkası batıldır'

Cem, Fransız topraklarında neredeyse kule kule gezdirilir. Kaçış planları yapılır; ama hiçbiri hayata geçemez. Yorgun Şehzade, sonunda Paris'te toplanan Krallık Meclisi'nin kararı doğrultusunda İtalya'ya yollanır. Daha doğrusu pazarlıktan sonra Fransa Kralı 8. Charles tarafından satılır. Tantanalı bir karşılama töreniyle yeni dört duvarına 'merhaba' der.

Burada Papa 8. Innocent ile görüşür. Ruhanî lider de 'dininden başka bir dinin hüküm sürdüğü bir memleket'e gelmesinin amacını sorar. O da maksadının Fransa'ya gitmek değil, Rumeli'ne geçmek olduğunu, bunun için de Rodos'la anlaştığını anlatır, tek tek. Buna rağmen Rodosluların sözlerinde durmadıklarını ve kendisine esaret hayatı yaşattıklarından şikâyetçi olur. Hatta üzüntüsünü dile getirirken; bir an kendini tutamaz ve gözleri yaşarır. Papa'nın da duygulanıp ağladığı anlatılır. Fakat bunlar, timsah gözyaşlarıdır; çünkü Papa'nın da aklından Cem üzerinden bir Haçlı Seferi düzenlemek geçiyordur. Hatta bir ara Şehzade'ye, Hıristiyanlığı kabul ederse arzuladığı saltanatı elde edebileceğini söyler. Cem ise, "İnsana kendi dininden başkası batıldır. Dinimi cihan saltanatına vermem." cevabını verir. Talihsiz Şehzade, ret cevabını verdiği demlerde, 1492'de İspanya'da Müslümanların elindeki son devlet olan Gırnata Emirliği düşüyor, Avrupa'daki İslam hâkimiyeti sona eriyordur.

Beni hanginiz zehirledi?

60 yaşlarındaki Papa hayatını kaybeder, yerine Şansölye Yardımcısı Rodrigo Borgia geçer. Cem, yeni Papa'nın genç oğlu Duc de Gandie'yle kurduğu dostluk sayesinde, babası Fatih'in almayı hayal ettiği Roma sokaklarında atlı gezintilere çıkar. Fransa Kralı 8. Charles tarafından ısrarla istenen Prens, Papalık tarafından altı aylığına kiraya verilir. Yolculuk sırasında sık sık baygınlık geçiren Şehzade, müthiş bir ateş buhranı içindedir. Kral'ın hekimleri Prens'in derhâl sedyeyle Avessa'ya, oradan da Napoli'ye naklini emrederler. Öyle güçsüz bir hâldedir ki annesinden gelen mektubu dahi okuyamaz. Kendisine okunanları da anlamaz. Yüzü, gözü ve boynu şişen Şehzade, hiçbir tedaviye cevap veremez.

25 Şubat 1495 Çarşamba sabahı, Napoli'deki Castel Capuanu'da ahirete doğar. 1489'da Fatih'in oğlu olarak geldiği İtalyan topraklarından, yenik sultan olarak 36 yaşında dünyaya veda eder, gurbette geçirdiği on dört yıllık sergüzeşt-i ömrü nihayet bulmuş olur. Lâmiî Çelebi'nin dediği gibi, 'güz gibi geçer yazdan'.

Sonuç olarak Cem artık sahnede değildir. Başından beri yanından ayrılmadığı adamları Celal ve Kapıcıbaşı Sinan Beyler, dinî vecibeleri yerine getirir. Şehzade, sarığıyla kefenlenir, hazır olan yakınları namazını kılarlar. İç organları Napoli Krallığı'nın bahçesine gömülür, cenazesi ise dört yıl bekletilir. Fransız Kralı 8. Charles, tabutun Osmanlı ülkesine gitmesini engeller. Cenazeyi korumak istediğini bildirir, onu mumyalatır ve kurşun bir tabuta koydurur.

Bayezid, kardeşinin vefatını teyit ettirdikten sonra oğlu Korkud'a ferman göndererek; 'Merhumun ruhunun bağışlanması için sancağınızdaki camilerde cenaze namazı kıldır.' der. Kendisi de matem nişanesi sayılan siyah sarığını takarak İstanbul'da üç gün yas tutulmasını emreder, gıyabî cenaze namazı kıldırır. İmparatorluğun bütün camilerinde Cem'in ruhunun huzuru için hatimler indirtir, dualar ettirir. Paşalarının taziyelerini kabul eder, bu süre içinde başkentteki dükkânlar kapatılır. Yine fukaraya İstanbul'da 100 bin, Edirne'de 80 bin akçe sadaka dağıtılır. 72 saat geçince Sultan Bayezid, siyah sarığını çıkarıp; sırmalı elbiseler giyer. Paşalar da sevinç belirtisi olarak bir kere daha kulluk ve biatlarını yenileyip, el öperler.

Bu arada cenaze Fransızların elinden Napoli Krallığı'na geçmiştir. 1499'un Ocak ayında bir Türk yelkenlisi San Cataldo sahiline yanaşır. Bayezid'in göndermiş olduğu memur; Cem'in cenazesinin teslim edilmediği takdirde Türklerin hücuma geçeceğini bildirir. Bunun üzerine cenaze, Mart'ın ilk haftası Lecce'ye, oradan da İstanbul'a yollanır. Prens'in yoldaşlarından sevgili papağanının Topkapı Sarayı'nda şöyle dediği rivayet edilir, "İnnalillahi ve inna ileyhi raciun, yani biz Allah'a aitiz ve yalnız ona döneceğiz." Papağan, Bayezid'in huzurunda son kez şunu söyler: "Allah, Sultan Cem'i zafere ulaştırsın!"

İlk başkenti son evi

Şehzade, son bir yolculuğa daha çıkar: yanında sadık yoldaşlarıyla saltanat kayığına yerleştirilen cenaze, Üsküdar'a geçirilir. Buradan bir at arabasıyla (Gebze'den, yani babasının vefat ettiği yerden) İzmit Körfezi dolaştırılarak Bursa'ya, ilk başkentine getirilir. Şehzade'nin taht mücadelesinde hep tekrarladığı söz gerçekleşmiş olur: Ağabeyi Avrupa yakasındadır, kendi Anadolu'da... Peki, Muradiye'de toprağa verilirken; Tuğrul Tanyol'un mısralarına akraba sayıp, şöyle konuşmuş mudur? "Ben Cem, daha dün yarım imparatordum / Kestirdiğim paralarda soldu vücudum..."

Evliyâ Çelebi, naaşın Bursa'ya nakli sırasında gerçekleşen esrarengiz olayı şu sözlerle anlatır: "İkinci Murad'ın yakınına defin için mezar kazılınca, türbe içinde şimşek çaktı ve kıyamet gibi bir gürültü koptu ki bütün çalışanlar oradan kaçtılar. Üç gün boyunca türbeye kimse giremedi.[4] Sonunda yine İkinci Murad'ın

4 Belli ki türbe de üç gün yas tutmuş. Bu arada 1855 depreminde sandukası kay-



Muradiye Külliyesi, Bursa

yanında bir türbeye defnettiler ve olayı da İstanbul'a bildirdiler." Sahi, bu gök gürültüsü neyin sesidir? Padişahlık yaptığı şehrin, 'görkemli kaybeden' Cem'i karşılama töreni midir yoksa? Leonard Cohen, *Görkemli Kaybedenler* adlı romanının bir yerinde sanki Cem'in yerine konuşur: "Ama güvercinler nerede bugün? Gülümseyen pırıltılı balık nerede? Saklanma yerleri neden saklanıyor? Lütuf nerede bugün? Şekerler neden Tarih'e yedirilmemiş?"

Teslim ol İstanbul!

Sultan Cem, sadece yaşarken değil, vefatından sonra ve onu takip eden asırlar içinde merak edilen bir şahsiyet olur. Vefatının 450. Yıl dönümünde, yani 1945 senesinde, türbesinde bir çöküntü meydana gelir. Ve burası onarıma alınarak mezarının açılması konuşulur. Adil Fahri Zeren isimli araştırmacı-yazar, devrin Müzeler Müdürü Vahid Armağan'a bu hususta bir bilginin olup olmadığını sorar. Müdür Bey de Haluk Şehsuvaroğlu'nun şehirdeki türbelere dair bazı vesikaları yerinde incelemek için Bursa'ya gittiğini anlatır. Şehsuvaroğlu, tamirat sırasında orada bulunuyordur. Lahdin başında, çöküntü olan kısım açılınca kabrin derinliği görülür. Zeren, Şehsuvaroğlu'na sizin de aklınızdan geçen şu soruyu yöneltir: "Cesedi görebildiniz mi?" Cevabı şöyledir: "Aşağısı karanlık olduğu için bir şey fark edilmiyordu. Sonradan bir ipe bağladığımız feneri sarkıtmak suretiyle dip kısmını iyice görebildik. Uzunca bir boya malik olduğu tahmin edilen rahmetli Sultan Cem'in iskeleti, hiç dağılmamış bir hâlde upuzun görülüyordu. Kafatasına doğru dikkatlice bakınca ağzında 32 dişinin de sapasağlam olarak durduğunu gördük."

Sözün özü... Ivo Andriç'in *Uğursuz Avlu* romanında, "Güzel; ama ortada öğrenecek milyonlarca şey varken Cem Sultan'la ilgilenmek neden?"[5] sorusunu yineleyebilirsiniz. Ama "Mademki tarihçi, kişilerin akıllarından neler geçmiş olduğunu zihninde yeniden oluşturmak zorundadır, okur da kendi payına tarihçinin zihninden neler geçtiğini yeniden oluşturmalıdır." diyen Edward Hallett Carr'a kulak verin!

Çünkü bu satırların yazarı, Cem-Bayezid çekişmesinin olduğu demlerde yaşasaydı; hiç kuşku yok ki 'imparatorluğun romantik devrimcisi'nin saflarında olurdu.

bolmuştur. Bursa'nın belki de en özgün camisinin banisi Başçı İbrahim, aynı zamanda Cem Sultan türbesinin müteahhidi olarak da anılır. Tüccar İbrahim, Eşrefoğlu Rumî'nin ilk öğretmeni olan Molla Fenarî'nin de şehre her geldiğinde elini öptüğü Abdal Mehmed'in meclubu imiş. Abdal Mehmed Cami'nin inşaatçısıdır bu yüzden.

5 Ivo Andriç, *Uğursuz Avlu*, Türkçesi: Aydın Emeç, Nisan 1964, Ağaoğlu Yayınevi, sayfa 93. Merak edenler olabilir, romanın kahramanı suale şöyle yanıt verir: "Cemil, kendini Sultan Cem'in yerine koyduğunu itiraf etti. *Ben o'yum!* diye devam etti." Bu arada Cem tenasühü, kurguda kalmaz. Bulgar tarihçi Vera Mutafçiyeva, kaleme aldığı *Cem Sultan* romanında karaktere hayrandır. Bu sevdayı gerçek hayatında da sürdürür ve hasta yatağında yakın çevresine şöyle der: "Hayatta bana sadece Cem sevinç ve mutluluk verdi. Ben artık yolcuyum. Cem'e beni beklemesini ve karşılamasını söyle!" Hikâyenin diğer bölümlerini merak edenler Hüseyin Mevsim'in *Yazarın Kahramanına Âşık Olma Hâli: Vera ve Cem Olayı* adlı makalesine bakabilirler.

BURSA
İÇİN CANLA
BAŞLA

BURSA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

AZ KALDI • BİRAZ DAHA GAYRET •

DOĞRU YOLDASIN BURSA*

Maskeni tak, mesafeni arala,
temizliği unutma.

*Vaka sayılarında düşüşler başladı.

ALİNUR AKTAŞ
BURSA BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYE BAŞKANI

www.bursa.bel.tr | bursabuyuksehir | 444 16 00

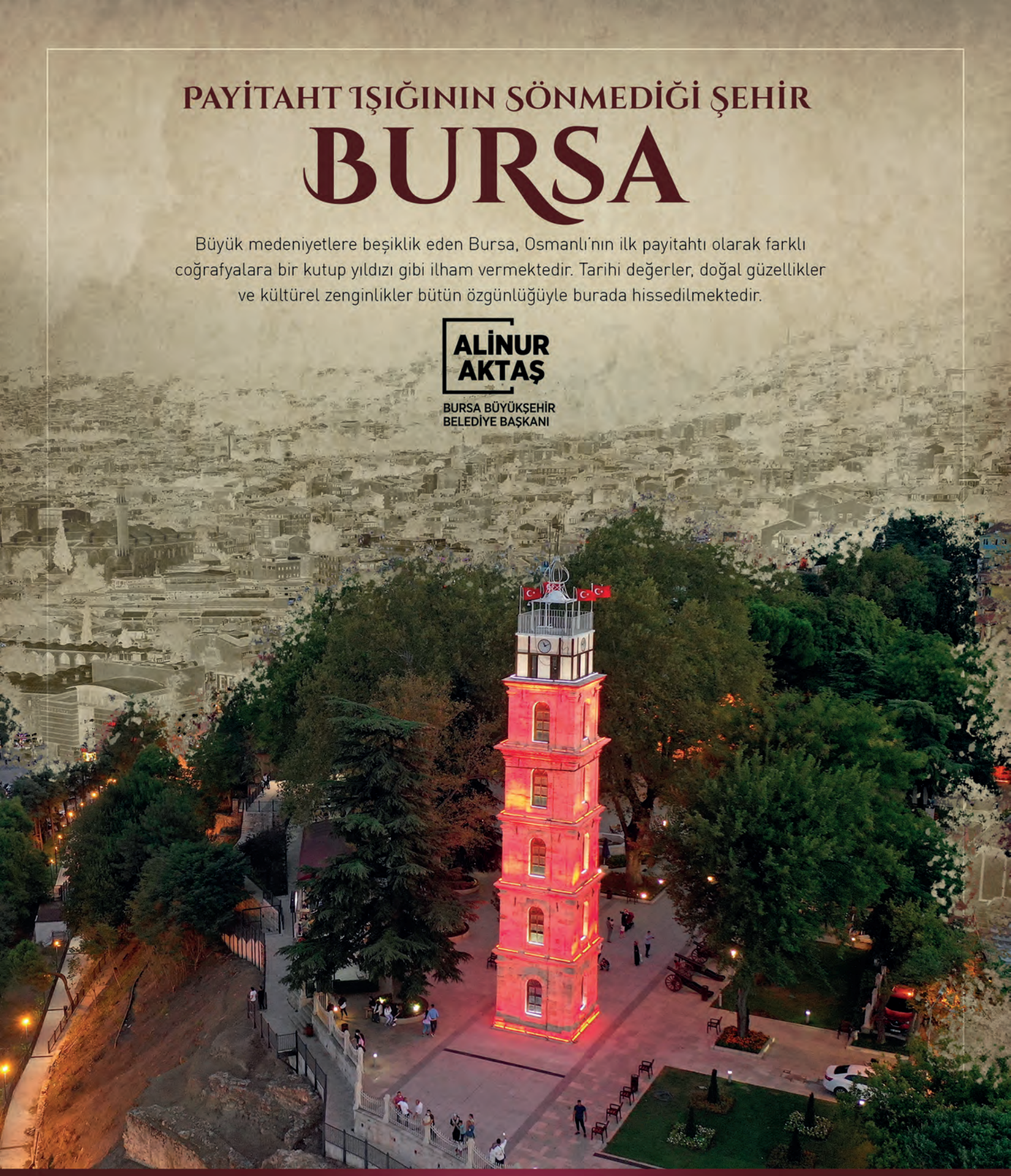
PAYİTAHT IŞIĞININ SÖNMEDİĞİ ŞEHİR

BURSA

Büyük medeniyetlere beşiklik eden Bursa, Osmanlı'nın ilk payitahtı olarak farklı coğrafyalara bir kutup yıldızı gibi ilham vermektedir. Tarihi değerler, doğal güzellikler ve kültürel zenginlikler bütün özgünlüğüyle burada hissedilmektedir.

ALİNUR AKTAŞ

BURSA BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYE BAŞKANI



BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

/bursabuyuksehir